

tiszatáj
73. ÉVFOLYAM

”

”

11

2019. november

Tartalom

LXXIII. évfolyam, 11. szám / 2019. november

BODA MAGDOLNA	ősz; akár; kék madár; kesztyűk időutazása; csíkok	3
CSONTOS MÁRTA	Fogas vers	7
SZAKÁCS RÉKA	Az emlékszoba	8
KURDY FEHÉR JÁNOS	A belső tapasztalat	19
BENESÓCZKY LÁSZLÓ	A ház, kora tavasszal	22
MOHAI V. LAJOS	Hádész címere (Rózsa utca retrospektív – Oratórium)	23
TÓBIÁS KRISZTIÁN	Kisrózsifalva	29
SCHNEIDER ÉVA	Opcionális	39
FERDINÁND ZOLTÁN	A Jenő nem bírja a sört; A Karcsi a mennybe megy; A Károly megeszi saját magát; A Pista nem vette észre; A Sanyi elissza a rokkantnyugdíját; Az Emese feneke; Az Erika és az úthenger; Az Erzi új mellei; Mellesleg meghalt a Józsi; Tibi, a fordított Iggy Pop	41
SIMON BETTINA	Tiszta; Haszontalan munka	47
NAGY MÁRTA JÚLIA	Tizenkét kép egy múzeum padlásáról	49
NAGY ZOPÁN	Film-vers-montázs (Claude Faraldo: <i>Themroc</i> , 1973); Film-vers-montázs (Buharov-fivérek: <i>A program</i> , 1997)	51
SZEGEDI ESZTER	Hazafelé; Ház; Hámlik; Retour á la nature	55
Ez nem pesszimizmus (Interjú Danyi Zoltánnal)		57
Franciák, figurák, fordítások		
KOVÁCS ILONA	Magyar Marivaux?	62
PIERRE DE MARIVAUX	A szerelem megokosítja Arlekint (Egyfelvonásos komédia prózában) Fordította Kovács Ilona	74
PENKE OLGA	Politika és szerelem a tragédiában (Voltaire Brutusának két magyar fordítása)	76

„Fontosnak tartom a közvetítést” (Tóth Marcell beszélgetése *Penke Olgával*) 89

KOVÁCS ESZTER Vándorló dialógusok: Diderot és egy XVIII. század végi magyar regény (Adalékok a Német Máté koma forrástörténetéhez) 93

mérlegen

GAJDÓ ÁGNES Túl tömény? Az! (Ferdinánd Zoltán – Nagy M. Hedvig: Feles) 100

BENCsik ORSOLYA Átugrani a határokat: Európa és Afrika bolhaperspektívából (Balázs Attila: Szökés a bolhacirkuszból) 102

FÖRKÖLI GÁBOR Derűs kiábrándultság (Végel László: Temetetlen múltunk) 105

TERNOVÁcz DÁNIEL Pflaumné esete a vajdasági telepések dialektusával (Marko Čudić: Áthangolódások) 108

VISY BEATRIX „a 13 hattyúk húzta almárium” (Novák Anikó: A kollekció poétikája. Gyűjtés és muzealizálás Tolnai Ottó műveiben) 111

SZABÓ GÁBOR Hol terem az elmélet? (Kálmán C. György: „Dehogyan terem citromfán” – Irodalomelméleti írások) 117

művészet

PEROVICS ZOLTÁN Artopédlandia (művészetellenes · anti-művészetellenes · művészet) 120

DANYI ZOLTÁN Ilyen a világ 121

BAKOS PETRA Kék mamusz (Perovics Zoltán: Artopédlandia) 123

Az utolsó oldal

SZÍV ERNŐ Kis beszéd az Énről 125

Illusztrációk

PEROVICS ZOLTÁN *Artopédlandia* című kiállításának anyagából (Fotók: Marko Milović) a címlapon, a 27., 39., 47., 54., 56., 110., 116. és a 122. oldalon.

BODA MAGDOLNA

ŐSZ

üresek a sétányon a padok
esőkabátok sietnek

hőbörgő hullámok
csapkodják a partot

itt ilyen az ősz.
se hideg se meleg

a hajlongó pálma csak
neoromantikus kellék

nem műanyag de nem is valódi mint
a gránátalmán sétáló legyek

ahogy telik az idő
az aranyfüst lemállik az arcokról

marad az egyszerű agyag
a száj mozog keskeny

hazugságok csorognak
közelről csók mézének gondolod

pedig tudod
hogy megint

megint rosszul gondolod.

akár

ezek a teljes kiőrlésű
napok az agyamra mennek
mert mindig valami
csökkentett energiájú
estébe torkollnak

próbáltam elmondani
ezerszer mutatni
morzézni hogy mi az ami...
azt mondtad megoldjuk
értelmetlen bár nyugtató szavak
elcsendesítik az elmét
sima lesz tőle a kék
akár a tenger
és savanyú akár az ecet

kék madár

a frissen sült kenyér illata
emlékszel?
én igen
csirkés szendvics és
kovászos uborka
ültünk a fűben
(a szoknyám tiszta zöld lett)
aztán görögdinnyét ettünk
rámkacsintottál
„akár egy Szinyei festményen...”
mondtad
„a lila ruha is jól áll”

nevettem
most hó van a fű helyén

de a dinnye édes ragadós leve
azóta is szüntelen folyik
a combomon lefelé

hazamegyünk
átrendezem a szobát
nem lesz benne szék csak ágy
és egy tükör
hogyan bámuljuk benne a
boldogság két madarát

kesztyűk időutazása

kezem a meleg cserépkályhán
vörösek fájók
potyognak könnyeim
hiába szólt utánam anyám
hogyan húzzak kesztyűt
utánam szólt egyáltalán?
vagy nem is volt otthon
még a savanyítóban toporgott
fekete gumicsizmájában
nedves nylonköténnyel maga előtt
és az ő keze is fázott?
vagy a sparhelten melegített vízben
a vájdlíngban kotorászott
az elmerült villák után
keserű nótákat dúdolván
hogyan ne lássam a könnyét?
apám a szánkót rázta az ajtó előtt
nem hozta be – havas volt
nem is fért volna
csak a demizson bort
Bandi bácsi kocsmájából
én az úton Pisingert majszolva
figyeltem a hóesést
volt kesztyűm egyáltalán?
most több is van küldhetnék
párat vissza a múltba

csíkok

piros-fehér csíkos Jackie-kalap volt rajtam
a piros szalag a homlokodba hullott
piros-fehér csíkos volt a ruhám is.
fejed az ölemben.
kérdeztem ugye így marad örökre
de aztán láttalak elbiciklizni
az erdő melletti földúton
te is piros-fehér csíkosban voltál
hirtelen feltűnt benned néhány csík kék
szerelem? félárnyék?
korábban nem vettem észre.
mezei laborkísérlet:
a te hűvös és kék véreden
az én forró vörösöm elsistereg
az ígéret már vicces pin-up szöveg
leöntve benzinnel
gyufája szerencsére egyikünknek sincsen
már ismerem a sok halált
nem lep meg.
teljes nyugalommal ülök
ölel a kádnyi langyos víz
karomat kilógatom
nem nem semmi hitchcocki.
ereimben sós málnaszörp

CSONTOS MÁRTA

Fogas vers

Fogaid közt növekszik az
átjárhatóság, egyre több
Corega kell a tér kitöltéséhez,
mert nem akarsz, hogy kárba
vesszen a harapás ereje, még
mindig garanciát akarsz vállalni
a rágás minőségéért, s ahogy
nyelved tapogat a maradék
zománcfalon, talán egy *Stonehenge*
utánezatot akarsz reprodukálni,
odabent, az archaikus őscsonkokon.

Naponta többször új kötőanyaggal
erősítet meg a hidat; gömbölyítet,
öblögetet, egyengetet az extra
erős anyagot, torzókat kenegetsz,
javítgatod a bordázatot.
Most is ott állsz a mosdókagyló
sikamlós öle fölött, s ahogy a
felesleget sóhajoddal kiköpöd,
érzed régi korok és ételek illatát,
érzed, hogy ízlelőbimbóid nedvei
elidőznek az emlékezésben, önfedet
mámorba merülsz, s nem is veszed
észre, hogy sírva öklendezel
a porceláncsésze felett.

SZAKÁCS RÉKA

Az emlékszoba

1. Antoine meghal

Antoine Moreau szinte minden elképzelhető módon célba vette a halált, de a halál kitért előle. Aztán Antoine célt ért, bár nem egészen úgy, ahogyan azt elgondolta. Sok hiábavaló kísérlet után annyi benzodiazepint és opiátot nyomott magába, hogy megölt volna két lovat, majd konyhakéssel összekaszabolta a karját, végül felakasztotta magát. Az atlétatermetű embert azonban nem bírta el a kötél, így Antoine, nyakában a leszakadt kötél maradékával kiugrott a harmadik emeletről, ahol a ház előtt éppen elhaladó Nissan Qashqai elgázolta. Medencéje, mint forró cserépedény a hideg kövön, szétpattant, és törött combsontjai úgy fehérlettek a roncsolt lágyrészek barnás alvadékában, akár a gyertyacsonkok az ellágyult születésnap tortán. Antoine-t többször műtötték, míg olyan nem lett, mint egy nyitott és eleven motorház: kábelek és csövek járták keresztül-kasul csavarral rögzített fémszerkezetek és műanyag tartályok között. Mindhiába, mert a szepszis hullámain karácsonyra eljött érte a halál. Antoine piros volt, a város betegesen szürke, hó sehol.

A halálhír gyorsan táguló hullámokban terjedt a thouars-i kórházban: egy intenzív osztályos nővér elmondta a pszichiátrián dolgozó férjének, aki tájékoztatta az osztályvezetőt meg a főnővért, aki viszont értesítette Bensaid doktort, Madame Rodriguezt, a szociális munkást és Madame Nowakot, a pszichológust. Újév kezdetén megbeszélést kellett összehívni az elmeosztályon, amit az intézetvezető a növekvő kollektív nyomásra kezdeményezett, mert a balesetbe torkolt öngyilkosság mindenkit felzaklatott. Antoine ugyanis félelemben tartotta a kisvárosi kórházat, ebből az optikából nézve a halála váratlan karácsonyi ajándék lett volna, felszabadulás, de az általános megkönnyebbülést csakhamar meghökkenés, szégyen és tagadás váltotta fel, mintha az angyali üdvözethez valami szörnyűséges nemi bajt is csomagolt volna az ismeretlen feladó. És a lelkiismereti válság, mint fürtszerűen burjánzó karfiolos szemölcs az altestet, lassacskán belepte az egész intézményt.

Mert nem lehet így viselkedni a halállal szemben, mivé lennénk, ha, és különben is.

Minden beszélgetés a titkárságon, nővérszobákban, orvosi és osztályos értekezleteken Antoine halálával kezdődött és végződött. Antoine öngyilkossága, mint kanál alól a csokoládégolyók, mindegyre fölbukkant az okfejtések, érvelések, eszmecserék mögül, és sajnálkozott, töprengett, vívódott mindenki természete és tanulmányai szerint, egyenként, együtt és egymásra licitálva, hogy miként lehetett volna ezt a halált elkerülni. És mindeközben szigorúan kimondatlanul, de ott lebegett az

intézetben, akár egy kecses léghajó, a csendre intett álságos öröm, hogy Antoine magával vitte, és többé nem az elmeosztályra hozza démonjait és a poklot.

2. Elmeosztály francia módra

A karácsonyi dekoráció foghíjas kellékei, mint gyermekkori himlő maradványtünete, csak szépséghibák a tágas és steril kórházi folyosókon. A titkárságon semmi karácsonyi flancolás, az intézetvezető hivatásos ateista, rajta kívül két marokkói, egy algériai berber, egy hallgatag kameruni és jómagam alkotjuk a szakorvosgárdát. November óta van két szakorvosjelöltünk is, Yves, a szurokfekete benini, meg André Madagaszkárról. Nagy szám, hogy Thouars-ba kerültek, ide ugyanis nem tulekednek az interneek: a munka barátságtalanul sok, a kórház vezetése morózus, egyáltalán nem keresi az orvosok kegyeit, a város meg középkori álmát alussza. De a két afrikainak, mert André is afrikainak tekintette magát az egyszerűség kedvéért, és nem ragaszkodott a szigetországi önazonossághoz, szóval az afrikaiaknak nem maradt más választásuk, mint Thouars, a jobb helyeket ugyanis elvették a franciák. Fél évig itt dekkolnak, aztán majd csak sikerül a következő szemeszterben megcsípnüik egy helyet Blois-ban, Tours-ban vagy Poitiers-ban.

– Mi itt mindennel meg vagyunk elégedve – mondja Yves, s mint egy cukormentes szájrüssítő reklámplakátján, megvillan a fény a fogain. Beninből, a hajdani Dahomey Királyság déli területéről, az egykori rabszolgapartról jött, ahol a gazdasági kulcspozícióban levő rokonsága manapság fekete rabszolgák helyett csak kávé és gyapotot ad el a fehéreknek, így biztosítva az utóbbiak jólétét, amire Yves is vágyik. Ostoba érdeklődésünket, mint színes üveggolyókat, mosolyogva nézi, és megbocsátóan beszél nekünk fon-gbé és joruba nyelveken, majd leplezetlenül szórakozik az elképedésünkön, hogy az import katolicizmust milyen furfangosan kijátszotta az ősi hit, a vudu: mint szénszemcsék a tüdőszövetben, masszív fekete zárvány maradt az új vallásban. Vagy inkább fordítva: az itt gyökerező őshonos hit körbenőtte és magába zárta, ahogy a vízparti fák kérge, a messziről jött idegen anyagot.

– De nem kell félni, én nem művelem a vudut. Csak ha muszáj – kacag, és a tor-kában, mint egy megelevenedett barlangban, csillognak a nagy fehér fogak.

Hélène Guillet a két interne jövetelét személyes győzelemnek tekinti, és ezt nem is vitatja el tőle senki, mivel az intézet sóvárog a siker után. Itt íratlan szabály, hogy amit csak lehet, azt sikernek *kell* elkönyvelni. Mintha egy fordított, járványos neurózis kezelésébe beleragadt volna az egész elmeosztály orvosostól, ápolóstól, mindenestől, beleértve a titkárságot és a takarítókat is, és mindenki páciens és terapeuta lenne egyszerre. Persze mindannyian melegen gratulálunk Hélène Guilletnek, amikor bejelenti, hogy két szakorvosjelöltet tudott toborozni az osztályra. Hélène szeme, mint egy kékhátú szkarabeuszkitűző, ragyog a sikertől. Aprócska, kortalan, majdhogynem lányos alkatú teremtes, kizárólag futva közlekedik, az ajtókat a lábával löki vagy rúgja be, a sietség pillanatnyi állása szerint. Annyira szangvinikus temperamentum, hogy merő képtelenségnek tűnik, hogy nemsokára nyugdíjba

megy, és átadja az intézet irányítását Bensaidnak vagy Ouazzaninak, Mahfoud doktor kétségbeesésére.

Mahfoud doktor ápolt jelenség, franciának kissé túl algériai, algériainak kabil, kabilnak elég alacsony, és maga a halmozott kisebbségi lét kopog, ha a titkárság felé vezető folyosón végigmegy kígyóbőr cipőben. Ellenszenvezik a két marokkói kollégával, mert meggyőződése szerint semmibe veszik, akárcsak a vezetés. Szüntelenül a szemembe panaszol valamit, pislognom kell, amikor beszél, márpedig folyton beszél. Kényszeredett a kedvességem, és elámulok, hogy hitelt ad a mímelt barátság-nak, ami olyan csúf, akár egy műanyag gyöngysor. Szégyenkezem, igyekszem őszintén barátságosnak lenni, de nem megy, mindez egyre rútabb. Az első vitánk Mahfouddal az ügyletek miatt van, kapóra jön a nézeteltérés, végre ürügyet találok a távolságtartásra.

Mahfoud doktor ragyogóan mutat újév első hetében elegáns mustársárga kabátjában. Harcosan igényli az Antoine Moreau halála miatti vizsgálatot, nem szalaszt el egy alkalmat sem, hogy felháborodjon a történeteken, ilyenkor az indulat hevében arcbőre barnából pizkossárgára vált és megkeményedik, mint a régi citrom héja. Mindenfelé mulasztást és szakmai hibát szimatol, hiszen Bensaid volt a kezelőorvos. Jamal Bensaid viszont lelkiismeretes, kényszeresen precíz, olyannyira, hogy a szüntelen szorongástól gyomorbeteg, és kibírhatatlanul büdös a szája. Ha diktál, a titkárnő folyton legyezi magát, hogy a szagot elviselje, a legyezés miatt meg állandóan hőhullámra hivatkozik. Bensaid doktor egyébként maga ajánlotta néhány évvel korábban, hogy más páciensekkel egyetemben átveszi Antoine Moreau kezelését, amikor az előző intézetvezető, a kiváló Reynaud doktor nyugdíjba vonult, és a nehéz betegek egész arzenálját hagyta észak-afrikai kollégáira. Reynaud doktor egy casablancai konferencián verbuválta Ouazzanit és Bensaidot, kiállította nekik az engedélyek és igazolások garmadáját, míg azok Agadirból családotól megtelepedhettek Thouars-ban. Mindkét marokkói orvos lekötöleztette volt Reynaud-nak, amit ő kifejezetten el is várt tőlük. Persze, meg kell hagyni, nagy fegyvertény volt ide orvosokat szerezni, mert a városka évtizedek óta szenvedett az emberhiánytól, ipar, termelés és látványos kultúra nélkül kiszaladt belőle az élet, és a középkori városrész ódon díszletei között, a keskeny utcák kockakövein munkanapokon is úgy megült a melankólia, mint egy lomha, kiábrándult, sárga macska a dohos ablakközben. A maliciózus anekdota szerint Orléans-ból egyszer sikerült ide csábítani egy fiatal orvost, aki motorbiciklin érkezett, majd megállás nélkül áthajtott Thouars-on, és visszament Orléans-ba, mivel itt nem talált semmit. A városka azért mégis bájos volt, olyasformán, mint egy törekeny alkatú, finom vonású öregasszony, aki rég le-tűnt idők fahéj- és levendulaillatú lenyomatát őrzi. Nyilvánvaló, hogy filigrán öregasszonyok nem okoznak izgalmat fiatalemberekben, így jobbára csak családós maghrebiek vagy fekete-afrikai orvosok kerültek a kórházba, meg én, a kelet-európai.

– Elképesztő, hogy Bensaid nem rendelte vissza gyakrabban Antoine Moreau-t, ez nem fordulhatott volna elő, ha én kezelem! – Mahfoud doktor, mint egy átlátszó

műanyag dzsinn, szinte lebegett a művileg felkorbácsolt haragtól. Tartottam tőle, hogy kifakad, s a hatalomvágy szétfröccsen, ami kockázatos, mert nem volt annyi vezetői pozíció, mint ahányan voltunk.

3. Antoine gyermekora

Bensaid doktor persze visszarendelhetette volna gyakrabban is Antoine Moreau-t a rendelőbe, de Antoine-t sehová nem lehetett csak úgy berendelni. Az egész rohadt világ mocskos normarendszere, mint valami fölösleges tinktúra, lefolyt róla, és úgy dobta le magáról a szétkúrt szabályokat, mint egy gennyesül ízléstelen ruhadarabot. A durvaság peremvidékei nyíltak meg, ha Antoine beszélt, és a szája, mint egy őrjögő tubus, telefröcskölte szennyes mondatokkal a világot, amitől a tespedt thouars-i vidék olyanná lett, mint egy bepiszkolódott Jackson Pollock-vászon: élénk, izgalmas, és örvénylő. Piszkos, piszkos, de mégiscsak Pollock!

Antoine Moreau kamaszkorában kezdte szétfeszíteni a kereteket, amelyben addig élt, egy Thouars-tól 15 kilométerre, délnyugatra fekvő tanyagazdaságot, ami Moncontour és Airvault között volt valahol félúton, és ahol egykor búzát, árpát és napraforgót termesztettek, meg számtalan kecskét tartottak. Aztán jött 1990-ben a túltermelési tejválság, és Antoine apját, az idősebb Moreau-t előnyugdíjazták. Azóta a gazdaság kínlódva döglődött, mert az öreg Moreau teljesen megvadult az alkoholtól.

– A kurva anyját ennek az idióta kölyöknek, agyonverem az anyjával együtt! – és Moreau úr állta is a szavát, és agyba-főbe verte Antoine-t is meg az anyját is, olyan gyakran, ahogyan csak tehette: minden nap, amikor képes volt rá. Ha az eszméletlenségig leitta magát, akkor a verés elmaradt, így Moreau-nénak érdekében állt, hogy az öreg nyugdíján felül is előteremtse az italra valót, és ezáltal biztosítsa a férje teljes, makulátlan részegségét. Ezért az asszony látástól vakulásig dolgozott a tanyaán. Ellenkező esetben, ha Moreau csak tessék-lássék ivott és félrészeg, kegyetlen verésnek néznek elébe. Ebből is kitűnik, hogy milyen jelentősége van az alaposság-nak az embernél.

Antoine szűkölt a veréstől, szinte megőrült azokban a percekben, mielőtt az apja rárontott, és az ütlegekre várva nem is annyira a fájdalomtól, mint a saját rettegésétől félt a legjobban a világon. Megkönnyebbült, amikor az első ütések lesújtottak, hiszen nem kellett többé tartani az eljövendőtől, a verés benne volt a jelenben, ott suhogott, vágott, csattant, sercent a bőrén. A fájdalom volt a bizonyosság arra, hogy már nem kell félni az elkerülhetetlentől, az elképzelt kintól, a *milyen lesz?*-től, mert itt van a jelenben. Csak a jelen elviselhető, mert csak az biztos, mint a *most* zuhogó ütlegek súlya. A jövő kétségbeejtő, mint a levegőtlen barlang-labirintusok, ahol megjósolhatatlan a lassú halálba fuldoklás gyötrelme. A kínnak ugyanis, mint a barlangoknak, mélysége van, és tárnák nyílhatnak meg a járatok mögött. De bárhogyan is legyen mindez a szenvedés tollforgatói, esztétái és haszonlesői szerint, Antoine

tudatában a verések, a jövő, a fájdalom és a rettegés végül a szorongás hatalmas, alaktalan, szürke folyójába ömlött, és szétválaszthatatlanul elvegyült.

A szorongáson kívül azért volt még egy másik létállapota is: a gyűlölet. Gyűlölte az anyját, hogy az nem tudja megvédeni magát, mélységes, elemi gyűlöletet érzett, hogy ilyen gyenge, erőtlen, szerencsétlen, szégyellnivaló az anyja. Elfordította a fejét, amikor az öreg Moreau az anyját verte, annyira szégyellte magát a nő miatt. Meg tudta volna ölni azt az asszonyt.

Így éltek. A verésekről, kimondatlan egyetértésben, nem beszéltek senkinek.

Antoine az elemi iskolában nem volt rosszabb tanuló a többinél. Bentlakásos középiskolába Parthenay-ba került, egy Thouars-tól és Moncontourtól félórányi távolságra, délre eső városkába, ahol a középkori városrészekbe úgy ékelődik be a kongresszusi palota és a sportlétesítmények korszerűsége, mint szép és öreg színésznőbe az impozáns emlőimplantátum és a színes művésztagok. A középkori város vérfrissítését a sport felfuttatásától remélték, ezért telerakták stadionokkal. Antoine, akinek kitűnő alkata és jó labdaérzéke volt, a Marchioux-ba került, sporttagozatra.

De semmiféle sport, még a kosár, sőt a futball sem fon olyan védőhálót, amin ne férne át a sóvárgás. A középiskola első évében kezdett füvezni, aztán jött az oldószerek, gyógyszerek, szintetikus opioidok és opiátok kavalkádja, és Antoine átmenetileg betörte, megszelídítette, kézhez szoktatta rettegése apokaliptikus lovait. De az apokalipszis rövidesen mégis eljött, a lovak megvadultak, és Antoine elveszett.

4. Antoine, én és Molière

Rendőrség, mentősök, elmeosztály, elkülönítő. Sorrendben a tizenharmadik elmeosztályos beszállítása volt, amikor ügyeletben találkoztam vele. Meglepett, hogy a drogok alig hagytak nyomot a külsején, látványos emberpéldány volt még akkor is, amikor a sokféle *anyag* és a téboly az elméjét szétrongyolták. Antoine fuldokolva őrjöngött az elkülönítőben, a mentősök és férfiápolók garmadája kellett, hogy rögzíteni tudják, kiszaggatta magát a hevederekből, és elképesztő adag injekció után épp csak lanyhult megveszekedett dühe. Azt hittem, hogy megölöm, annyit antipszichotikumot kellett belenyomni, de csak megszelídült az indulat heve, s mint az olthatatlan erdőtüzek, lángolt tovább. Mintha Marlon Brando hisztériásan kilépett volna Valentine Snakeskin szerepéből, otthagya Sidney Lumetot az Orfeusz alászáll forgatásán, hogy pontosan ötven évvel később eljátssza Antoine Moreau szerepét, és alászálljon vele az őrjöngés poklába. Antoine-t végül egyszerűen magára kellett hagyni az elkülönítőben, de az üvöltés és az ütemes döngetés kihallatszott, kétségbe ejtve és felzaklatva az elmeosztály minden részlegét a legtávolabbi zugokig.

– Lógtok, mint egy szétkúrt zászló, képmutató, lélekrágó dögevők, a beleimben kúszó szar vagytok! Tartuffe doktor, te seggnyaló hippokrita...!

Az olvasóra bízom, hogy fantáziája szerint kiegészítse a fentieket, mert ez a hangvétele sokáig eltartott, és még sok minden elhangzott. Tagadhatatlan, hogy nem

volt valami felemelő ez a dicstelen jelző- és metaforaáradat, aminek a sodrásában találta magát az egész gárda, ha Antoine bekerült az osztályra. A *képmutató seggnyaló* különösen az elevenembe vágott, az idő tájt ugyanis még voltak magasztos eszméim, és határozottan jobb véleménnyel voltam saját magamról, mint Antoine rólam. A Tartuffe-öt mindenesetre elolvastam, és meg kell mondanom, hogy nem éreztem kellemesebben magam. Viszont Molière-t megkedveltem.

Antoine-nal egyébként nem találkoztam többet a fenti ügyeitem után. Az elkülönítőben kijavították mindazt a kárt, ami a rombolásnak ellenálló berendezésben keletkezett, kicserélték a pókhálósra repedt törhetetlen ablaküveget meg a helyéből kicsavart ablakrácsot. Új ágyat és hevedereket kellett rendelni, az elkülönítő hetekig nem üzemelt. Nyilvánvaló, hogy Antoine Moreau minden alkalommal elég sokba került a kórháznak. Márpedig a kórháznak fontos volt a gazdaságosság.

5. Senki nem hibázott

Antoine halálával csökkentek az efféle rendkívüli kiadások, akárcsak az intézményes szintű nyugtalanság. Nem volt szem előtt a kezelése sikeretelensége, és megszabadulhattunk a sértettség érzésétől, ami, mint egy görbelábú pekingi palotapincsi, makacsul és méltóságteljesen visszatért, ahányszor Antoine bekerült az osztályra. A megkönnyebbülés általános volt és ki nem mondható.

A kollektív nyomásra történt vizsgálat egyébként annak rendje és módja szerint lezajlott. Nem találtak semmiféle szakmai mulasztást. A *vétlenség* kimondása intézményes bűnbocsátnaként hatott karácsony után, és hallgatólagosan érvényes volt mindenre, ami Antoine-nal kapcsolatos, így jótékonyan enyhítette a halála által okozott megkönnyebbülés miatt érzett szégyent is. Kimondatott, hogy Bensaid doktor, a többi orvos, a pszichológusok, az ápolók és minden szereplő egyaránt kifogástalanul járt el Antoine Moreau kezelése során. Csak Mahfoud doktor volt elégedetlen a vizsgálat eredményével, és kitartóan lamentált még néhány hétig. Jól jött volna neki, ha Bensaidot elmarasztalják. Ugyanis ahogy Hélène Guillet nyugdíjazása közeledett, úgy kezdett Mahfoud fokozatosan megőrlülni a hatalomért, és Bensaidban látta a legfőbb riválisát. Ha Antoine-ról vagy Bensaidról volt szó, ami egyre ment, Mahfoud doktor fejhangon, szaggatottan rikácsolni kezdett, a tonzúrájára ráfésült haj ferde csóvaként elemelkedett, mustárszínű kabátjának szárnyai csapkodtak. Olyan volt, mint egy sárga festékkel leöntött mérges pálmakakadu.

6. Antoine szülei

Az Antoine halálát követő nyáron került az elmeosztályra Madame Moreau. Pizskos, piros-kék-zöld papagáj- és pálmalevélmintás karton otthonkában és elnyűtt papucsban hozta a mentő. Az otthonka alatt szabadidőruhát viselt, zsírtól lucskos barna haja a koponyájához tapadt. A június végi melegben a mosdatlanság és a réteges áporodottság szaga hullámokban terjengett, s az otthonkán rikító papagájok-

kal olyan volt a levegőtlen orvosi vizsgáló, akár egy fülledt madárház. Imbolyogtak az érzékeim. Úgy tűnt, mintha Moreau-né a fia halotti maszkját viselné, de a halott Antoine arcára faágak kerültek, mielőtt a lenyomatot levették, így a mélyen rovátkolt, ágszerű rajzolattól sokkal öregebb volt a maszk az anya arcán. Az asszonyt a férje kísérte, egy rövidlábú, széles mellkasú, pinceszagú ember. Moreau úr tömzsi, rövid orra majdhogynem az alacsonyan ülő szemek közé esett, puffedt arca kissé rálógott az állkapcsára. A megszólalásig olyan volt, mint egy angol bulldog.

– Nem csinál semmit, amióta Antoine meghalt, csak a gyertyákat égeti a fényképei előtt! – mondta Moreau úr a nejeire mutatva. Szinte meglepett, hogy beszél, anynyira bulldogszerű volt.

– Szeretem az idegeneket, és maga kétszeresen idegen – folytatta rövid szünet után, és ferdén mosolygott, mert a bal arcfele kissé elmaradt egy régi parézis maradványaként. Egészen rövid, sötétsárga fogai voltak, de a jobb szemfoga hiányzott, ettől diszsonánssá vált a kutyaszerűsége.

– Kétszeresen? – kérdeztem vissza. Émelygés gyötört, és a rossz közérzet, mint egy szorosra csavart lópokróc, szúrt és fojtogatott.

– Lengyel vagy szlovák zsidó, látom az arcán és a nevéből! Errefelé csak arab orvosok vannak, de én a zsidókat jobban szeretem! – füttyszerű hangot adott, amikor a zs-eket ejtette: *J'aime mieux les juifs!*

A madárházszerű, levegőtlen és bűdös orvosi vizsgáló zibongani kezdett, a piros papagájok szétrepültek Madame Moreau ujjatlan pongyolájáról, bele egyenesen a szemembe, és mindenikük apró fekete foltta változott.

– Elnézést – a szavak, mint lomha kövek, nehezen fordultak ki a számból, és hosszú kortyokban nyeltem a vizet. A poháron keresztül láttam, ahogyan Moreau-t körbefogják a madarak, és a papagájkoszorú felemeli, és kirepíti a szobából.

– Maga szép – folytatta Moreau, és a madarak egyszerre eltűntek –, az én feleségem is az volt, nem volt mindig ilyen undorító, de már át sem öltözik, mindig ugyanezt a gusztustalan köpenyt hordja, és ül a fia fényképei előtt. Nem hiszi el, emlékszobát csinált neki, tele a képeivel, és gyertyákat meg füstölőket éget, pedig istenemre mondom, Antoine aztán nem érdemelte meg! – dühbe gurult, és az indulat mint egy bolondul forgó habverő, fehér habbá korbácsolta a nyálát.

7. Madame Moreau köpenye

Anne Moreau hat hónapot feküdt az elmeosztályon. Mindvégig a papagájmintás ott-honkát viselte, amit csak a mosás idejére vetett le. Fogalmam sincs, hol tehetett szert erre a ruhadarabra, ami felemás elegye volt a szocialista vidéki háziasszonyok munkaruhájának és a maszáj asszonyok viseletének, diszkontáru nyári ingek tahiti mintáival. Tökéletes ízléstelenségében fölért egy kulturális lázadással, mint egy Jeff Koons-alkotás, bár kötve hiszem, hogy Anne-t foglalkoztatta volna a popkultúra és banalitás efféle kimódolt fricskája. Anne Moreau a kultúrköpeny két nagy, tarsoly-szerű zsebében hordta Antoine fényképeit, amiket mosás előtt mindig gondosan ki-

vett, és egy mintázat szerint elrendezte őket az asztalán. A fényképek némelyikén idegen hangzású szavak, feliratok vagy betűk voltak. Yves az egyik viziten elmélyülten szemléli a rituálisan elhelyezett képekből és furcsa szavakból kirakott alakzatot, majd halkán megjegyzi: szegény Madame Moreau, ez a nagy szerelmek és a halál loája, szelleme, a vudu szerint!

Anne Moreau sokáig nem volt hajlandó beszélni, a kérdésekre nem válaszolt, az arcán viselt, agyonbarázdált halotti maszkon érzelemnek semmi nyomát nem adta. Olyan élettelen és merev volt a tekintete, mint egy műanyag sétatálcá.

Az egyik alkalommal hosszasan listázza a nővér, hogy mi mindent nem eszik Anne Moreau, és milyen nyűg a táplálása, így kilátásba helyezi a gyomorszondát. Jó-szerével csak almát, gyümölcslevet, almakompótot eszik, ez utóbbi az almalekvárhoz vagy almaszószhoz hasonlatos pürészerűség, a francia gasztronómia afféle zsákutója, mint a palacsintába sült csiga vagy a boudin, a hófehér hurkaszörny. Anne viszont csak ezt ette, almát, almalevet, almakompótot.

– Hagyják, hadd egyen almát almával, nem kell szondával fenyegetni! Egyáltalán, ne fenyegetsek semmivel! – kértem. Később hallottam, hogy almadoktorként gúnyoltak a nővérek, és az almaterápiát, mint hóbortos magyar módszert, a nyakamba varrták, viszont attól kezdve Anne Moreau viselkedése megváltozott. Egyszavas válaszokat adott, de azok szavak voltak, szavak! Aztán az egyszavas mondatok lassacskán bővülni kezdtek.

– Ön ismerte a fiamat? – ez volt az első kérdése. A hosszú hallgatás után, amit a rövid mondatok ritkás szövete követett, megjelent az első kérdés a maga konzisztens mivoltában, hogy összekösse Anne-t a külvilággal, és benne velem.

Anne Moreau története lépésről lépésre bomlott ki, mindig egy fénykép apropóján, amit a papagájos köpenye zsebéből vett elő, hetente kétszer, az orvosi vizsgálatban ülve.

– Ez itt, a hátsó sor szélén Antoine, a kosárcsapatban. Ritkán jött haza Parthenay-ból, és én nem is akartam, hogy jöjjön – réveteg maradt Anne tekintete akkor is, amikor már képes volt beszélni.

– Itt Antoine 8 éves, apák napjára készült a kép az iskolában. Mindig vigyáztam, hogy Moreau ne verje meg Antoine-t, ha ott vagyok. Csak engem üssön, ha szükségét érzi. De ha Antoine keresztezte az útját, megverte, apák napján is megverte.

– Anne, hogy érti azt, hogy Antoine apja szükségét érezte a verésnek?! – nyers indulat volt a kérdésem, nem tudtam tárgyilagos maradni, mert mélységesen irtózom a veréstől. Nyeljenek le, mint Kronosz a gyermekeit, elevenen, hadd fulladozzak a bűzlő gyomorsavban, csak ne üssenek meg, és látnom vagy hallanom se kelljen, ahogy csattan az ütés. Elmém gyorsan pergő vetítógép, s gyermekkorom képei, mint hús a nyárson, forognak és égneek, miközben apám bulldogmaszkot ölt.

– Moreau nem Antoine apja – mondta Anne, s a gyomorsav, ami az imént kikezdet, hirtelen elült. Kézügyemben volt a víz, hosszan elnyúlt a pohár árnyéka az író-

asztalon, esteledett, apró kortyokban ittam. Anne-t is vízzel kínáltam, de ő nem volt szomjas. Éhes sem volt soha, és nem fázott a papagájos köpenyében, pedig már jócskán benne jártunk az őszben. Thouars-ban hideg és finoman lehangoló az október, mint az apró dísz tárgyak az óváros antikvitás üzleteiben, a porcelán kentaurok, festett madárkák és füttyis kisleányok a dohos vitrinekben.

– Moreau nem Antoine apja – ismételte Anne, és végtelennek tetsző szünetet tartott, olyan volt, mint egy mozdulatlan vízfelület – Antoine az apámtól van. A nagyapjától.

8. Antoine gyermekkorára újra és egyéb családi viszonyok

A mondatok és töredékek, mint üvegmozaikszemek a Santa Maria Maggiore mozaiksorában, apránként kirajzolták Anne Moreau képregényét. A jelenetek itt is egymásba folytak a képkockákon, és Anne volt a szereplő szinte mindeniken, de a színnek sötétek, és nem volt sehol az égi fényt jelképező arany alap, mint a bazilika középhajójában. Anne-nak tizenéves kora óta viszonya volt az apjával. Hogy a kapcsolat vérfertőző volt-e, csak Anne anyja tudta volna megmondani, de ő a lánya születése után meghalt. Az apa, vér szerinti-e vagy sem, rejtély maradt, mert genetikai vizsgálatot senki nem kért, kamaszkorában kezdett vonzódni Anne-hoz. Ahogy nőtt a vonzalom, úgy kezdte sejtetni a lányával, majd egyre gyakrabban csepegtetni a lehetőséget, később pedig bizonyossággként kezelni a *tényt*, hogy Anne csak a nevelt lánya. Bárhogyan is volt, ezt végül mindketten elhitték. A viszonyuk teljes titokban maradt. Anne terhes volt, amikor megismerte, majd rövidesen feleségül ment Jacques Moreau-hoz, egy Moncontour környékbéli termelőhöz, aki átadta a saját gazdaságát az öccsének, és az esküvő után Anne-ék tanyájára költözött. Anne nemsokára megszülte a gyermekét, akit a Saint-Nicolas-templomban Antoine névre kereszteltek.

A gazdaság jól ment, volt kereslet a kecsketejre. És Anne folytatta a viszonyt az apjával Antoine születése után is. Jacques Moreau akkor jött rá mindenre, amikor Antoine elmúlt hároméves. A buldogképű férj egy vacsorán követte a felesége számára ismeretlen tekintetét, és a vágyakozás látómezejében, az asztal végén, ott ült az apósa.

– Én csak apámat szerettem, és Antoine-t – mondta Anne, és kinézett az orvosi szoba ablakán a Thouet völgye felé, amerre a folyót sejtetni lehetett, mert a kilátást elbarikádozták a kórházépületek sárga, fehér és szürke kockái.

– Én csak apámat szerettem, és Antoine-t – mondta Jacques Moreau-nak is, amikor az rájött a viszonyra, nem tagadott semmit, de többet sem mondott soha. Azonnal megadta magát Moreau haragjának, legitimnek érezte a veréseket, hiszen megcsalta őt, és meg sem próbált védekezni, vagy kitérni az ütlegei elől. Csak Antoine-t menekítette a férje útjából, mert a gyermeknek Moreau előtt többé nem volt maradása. Jacques gyűlölte a fiút, jobban, mint az anyját, mert állandóan emlékeztette mindkettőre, az asszonyra és az após-szeretőre, akik ocsmányul egymással üzekedtek, mint a kecskéi, és őt kizárták maguk közül. Az undor, harag és irigység olyan

hévvel égett benne, amit csak az alkoholmérgezés teljes öntudatlansága tudott kioltani. Jacques Moreau többé nem tudott nem részeg lenni.

Mindeközben a gyermek Antoine Moreau szerette az apját, vagyis azt, akit annak tudott, és az értelmét letaglózta az apja iránta való gyűlölete. Sejtette, hogy ezt valahogyan ő, a gyermek okozta, csak azt nem értette, hogyan. Érzékelte, hogy az anyja is benne van ebben az ügyben, és haragudott rá konokul és keservesen, mert elválasztotta az apjától. Kamaszkora kezdetén aztán felfogta, hogy az anyja őt védi, mikor az ütlegek elé áll, ekkor megérezett valami megfogalmazhatatlant a titokból, és előntötte a szeretet anyja iránt. De a gyengédség szinte azonnal olajos fekete gyűlöletté és megvetéssé változott benne, mert az egyedüli lény, aki őt szereti, az anyja, képes alávetni magát egy mocskos részeg állatnak. Az apja iránti szeretetének már az emléke sem volt meg, és önmaga számára sem maradt más, mint az öngyűlölet, meg az ösvigasztalás, az *anyag*.

– Ez egy koncerten készült Poitiers-ban – mutatott Anne a papagájos zsebből előhúzott képre – Antoine balján Naima áll, a barátnője. Naima mellett nem volt Antoine-ban akkora úr és szenvedés. Ha vele marad, Antoine ma is élne – mondta Anne, majd a fényképet a zsebébe süllyesztette –, de Bensaid doktor ezt nem engedte, mert szerinte Antoine nem volt a lányához való. Tudja, Naima az Ön kollégájának a lánya. De én megátkoztam őket, vudu babát készítettem mindnek, és tűvel átszúrtam a lábukat, hogy ne legyen többé sehol maradásuk!

9. Utóirat

Antoine halála nem múlt el nyomtalanul. Anne Moreau emlékszobát csinált a fiának, ahol helyet kapott minden fényképe. Miután hazament a kórházból, Anne lényegében nem mozdult ki többet otthonról, leszámítva a havi találkozásainkat a szakrendelőben, és szinte minden idejét Antoine emlékének szentelte. Mikor bejelentettem neki, hogy elmegyek Thouars-ból, Anne Moreau rezignáltan csak annyit mondott, hogy ez esetben többé nem kell majd az emlékszobát és a fia loáját elhagynia. Mi nem sokkal azután költöztünk el a városból, hogy Bensaid és Ouazzani doktorék egy normandiai magánklinikára szerződtek, és mindkét család elhagyta Thouars-t. Néhány évvel később úgy hírlett, hogy onnan is tovább álltak, és talán Reimsbe, majd Limoges-ba költöztek. Hélène Guillet nyugdíjba ment, az intézet vezetését pedig Mahfoud doktor vette át. Karrierje csúcán Mahfoud doktor a névtáblákat aranyszínűre cseréltette az elmeosztályon.

KURDY FEHÉR JÁNOS

A belső tapasztalat

„(...) elgyengülve ebben az ürességben, de erőt véve magamon, ki kell mondanom: »Szégyenkezem, hogy mindenné akartam válni, hiszen most már látom, hogy ez csak álom volt«, és ezzel különleges tapasztalat veszi kezdetét.”

(Georges Bataille: Belső tapasztalat. Előszó)

SZERDA [Felemeli fejét]

vékony fénycsíkot látok, magasan,
az ajtó alatt, egy lépcső
emelkedik oda meredeken.

(Rádöbben) végre eljött a nap,
nem le, hanem fel kell mennem.

A parancs szerint
a „le és fel” nem napi gyakorlat,
hanem végleges evakuálás
a „vékony derengésben”.

(Hála ébred benne) az eltöltött
évtizedek zavart otthonosságát
páni rémület váltja, mint telítődő
tartályban víz a levegőt. Itt
rendjén való, hogy ami úszik,
az elmerül, a lent helyet cserél, és
a fent magasabbra jut. Ami fordítva van,
úgy is marad, de minden más
helyére kerül. Ezt
leginkább a lépcsőből meredő
szög mutatja. Ha belé botlom
végem, ha sikerül, a Szögoltárra
teszem szerdánként a
cetlit, törekvésem üzenetét
(mert figyelmét a

szőgre csavarva áthúzta
magát az Éberlétbe).

Szekrény és ölelés úszik,
egy komor nap rögeszmés
sarokpontjai ütődnek
a hokedliknek, de ez csak
a feltartóztatlan előre
jutás része (amint
levegőt vesz és elindul, hogy
ott legyen, amiről lemaradt).

SZOMBAT [Orfeusz úgy véli]

a halál és a megtisztulás átvitele
hajtja, és egyszerre kezdené mindkettőt,
(mondja) a mozdonyvezető a tavaszi éjszakában
egy lassan kibontakozó beszélgetésben,
melyben a bizalom a rettenettel egybeér
a hasban, bár egy teával indul ártatlanul,
valami melegre vágyok, ami átforrósít
lefekvés előtt a hálóhelyemen,
vizet adok az álmaimhoz, hullámokat,
hogy lágyan, tompítva érkezzen tudatom
partjára a világ, míg
a zakatoló kerekek és a vágányok
kapcsoló szerkezete le- és felkapcsolja bennem,
„a tudom hol, bár már
egészen máshol vagyok” díszleteit, és
mivel a hálókocsi-kalauz telefonja foglalt,
elindulok a büfékocsiba,
az egyik vagonból a másikba jutva,
végül a mozdonyfülkében lépve,
hová egyáltalán nem kellene,
de a kínosan induló beszélgetés
megenyhül, mire érthető lesz,
ez nem támadás a vonat ellen,
csak egy „teára vágytam”,
de senki sincs a helyén,
és „tényleg hová is tűnhettek”
veszi át a mozdonyvezető,

akinek végül is jól esik (mondja), hogy szolgálat
közben figyelmét úgy fokozza,
hogy a kapcsolók és műszerek
pásztázása közben fel-felmerülő
gondolatait egy beszélgetésben megossza,
bár mindig így lenne, és az „éberség”
nem egy „veszély-eseményben” állna elő,
hanem csak úgy,
magától lenne,
mert bennünk van folytonosan,
„mint másik személy”, aki
nem eltereli,
hanem épp ráirányítja figyelmünk,
tudatosítva mit és miért, vagy nem teszünk,
a kivételések és a konkrétumok,
a száguldás-jelek és a száguldás
könnyen összetéveszthető tényeit
jelenlétével kiigazítja,
így segít egybeolvasni hibát és kontrollt,
hogy még lehessen valami (mondja),
a biztonság kerekedjen felül,
bár az igazat megvallva,
szinte semmi valószínűsége,
hogy kijavíthatom,
amit én vagy más okozott,
vagy ami csak úgy lett,
és épp az én „üzem-utamon” jelentkezik,
de ez ilyen menet (mondja), nem nevetek,
csak megkönnyebbültem, hogy értem,
amit érzek, de nem gondolok, kimondva
sokkal könnyebb, mert elismerem, megtörténhet,
bár ellene dolgozom, hogy bekövetkezzen.

BENESÓCZKY LÁSZLÓ

A ház, kora tavasszal

A töltés, amelyre néz a lakásom,
még titkolja, hogy lesz majd máshogy is,
az ablakban viszont már
elpirulnak a virágcserepek

már, amikor fáradt vagyok,
parketták kelnek táncra,
és hagyom magamat megfázni,
látva egy kinyitott ablakot –

búg a gyár, sivít a fűrész – ugyanúgy, mint eddig,
s ez csak álom? Pár hónapja az, hogy vidám tudok
lenni a tónál – csak jóslat volt. De most már látom:

csecsemők álmukban rügyeket lehelnek,
fecskét óbégatnak jámbor bolondok.
És focizó gyerekek fogják megtölteni
a vasút melletti, ázó grundokat.

És orrok és tüdők fognak kihajolni a város fölé az ablakon, és
beleszipantani a melegedő szélbe.

MOHAI V. LAJOS

Hádész címere

RÓZSA UTCA RETROSPEKTÍV – ORATÓRIUM

LOVAK

Skarlátvörös-kísértetek
halálra ítéltén a lovak.
Szobor-alakjuk lassított kép,
bronzba csomózott mozdulat.

APOKALIPSZIS

Ágaskodnak letepert hegyek.
Istállók. Lovak. Szenesek.
Házsorok közt levegőprésben
ölelkeztek a Föld melegével.

A KOCSISZÍN

Széttört az Ég: ez a halál.
A szalmabála sarkainál.
A kapun kifordult pántok:
Jégszürke pára-forgácsok.

Megroppant a Föld. És megállt a Nap.
Angyalszót citált a pillanat.
Fölsorakoztak a szenesek.
A fekete körmű óriások.

Lovak tetemeit vezetik
A fekete körmű óriások.
Kantárszáron kérges tenyerek.
Átvérzett szókra felelet.

Megroppant a Föld. És megállt a Nap.
Bűnrészes minden pillanat.
Fölsorakoztak a szenesek.
A fekete körmű óriások:

*és a füstölgő ammónia-pára
rápállott a reggel ajakára
utoljára még, a vége előtt,
az élet keserves rendje előtt.*

KOCSISOK

Merre dobognak a kocsisok?
Fújtatva a lovak, lovasok?
Kantárszáron kérges tenyerű
szenesek --
Mit vezetnek a szenesek?

Lovat vezetnek a szenesek.
A lovak teste remegett.
Mefeszült a kantárok szára,
haragos Égbe kiáltva
fújtattak a szenesek.

Vasabroncsok alól kipörgött
kő és kavics karcolta az Eget,
a járda szalagjára fűzött házsor
térdre ereszkedett,

és fölsóhajtottak a drótfonatú
pincetorkok,
félalvón
a pincetorkok –

Vajon merre dobognak a kocsisok?
Fújtatva a lovak, lovasok?

LAUDATIO FUNEBRIS

Ki vezeti kantárszáron őket,
hogy az istállók összedőltek?

Ha elnyelné testüket az emlék,
ki fogadna, ha *innen elmennék*?

Ahogy vonszolták a menetet,
a testek vonalkódja remegett.
Az árnyak lehasaltak a porba,
meszet lehelt ki a pincék torka.

Hidegen sorakoztak a házak.
Égi mezőn dobogtak a lábak.
Szerencsére, roppant út ez valóban.
Mérgét fújta az Isten a porba!

SZÍNEZÜST

A füst, a füst. Elhamvad az avarban.
Isten lesütött szeme. Földön. Fagyban.

A fal, a fal. Ócskavas roskadt árnya.
Bádog-hullám hideg aritmiája.

A kert, a kert. A föld alatti sebhely.
Angyaljelmez. Bombatölcsér. Dermedt hely.

A hó, a hó. Tuják. Fenyők gyantája.
Meszesgödör jég-szilánkos határa.

A test, a test. Körték az alvadt szélben.
Hátukon a gömbölyű Nap. Sötétben.

Tükörhomályos az ég. Az ég. Akna.
A hang egy cérnaszálban elakadna.

HÁDÉSZ PARANCSA

Halálra ítélt állatok mellett lépdelték a szenesek.
A testük megreccsent,
az óriás sereglet remegett.

A feledés egyszer majd mindent elmos.

A bakancsok alól sár fröccsen szét.
Az utolsó ítélet hangja.
A vágóhíd kapuját nyitni
Hádész parancsa.

Kondul a lélek harangja.

Nyöszörögtek az istállók és a szélfúttá pajták.
Befogták szemüket.
Mindenük odalett.

Az udvarok szárítókötelein
bukott angyalok
a hiszékeny hajnalok.
Isten festőállványán rajzok.

Nincs öröklét.

Boldogtalan fényforgácsok jelenései a falakon.
Csúnya forradás.
Hádész olajképe a vakolaton.

Halotti maszkok az úton,
a sárban.
A lovak és a szenesek a világvégi leárazásban.

De az utolsó álmok még
a szív szégyenét visszaverték.
Visszapattant ezer alakban
az átizzadt félelem.

Békét kötni nem lehet.
Nincs ellenkező eset.
A lovak nem visszakoztak,
sem a szenesek.

Újra besötétedett.
Öklüket rázták a szelek.
Szörnyülködtek az elemek.

A megeredt ég átkait szórta.
Ki állítaná, hogy a természet demagógja?
Az eső nem ismert mértéket.

A vasból öntött csatornarács tölcserként szívta el,
mit a szenny odasodort.
A kátrányos lé huzalként tölt ki réseket.
A padkaszegélye kalapáccsal egyengetett bádoglemez.
Csillog az esőben. Mutatja ragyáit.
Lámpasugárban városi gyom virágzik.
Özönvíz pusztít.
A lovak teste parázslík.

Ütött az óra.

A lovak nem visszakoztak,
sem a szenesek.
Békét kötni nem lehet.
Nincs ellenkező eset.

Hosszútűrő a szeretet.

Hogy végleg nyoma veszne,
s tovább angyszárnynon lebegne,
a lélekbe nyilallt még
a végsőnek maradt emlék.

Mert győzték a durva terhet, megcsikordultak a fogak.
A pincetoroknál döntötték be a rakományukat.
A vesszőkosarak a kövezet pereméhez csapódtak.
Megszólaltak az égbeacsattanó korbácsütések.
A kikeményített tenyerek.
Föl-le jártak fulladásig a fejek.
A papírcsákóra írt elkínzott üzenetek.

Káromkodások jégtalpain szívlapátok döngenek.
Hosszútűrő a szeretet.

A karokra hímzett szentképre szénpor tapadt.
Haragra gerjedt az indulat.

És a lovak lecövekeltek a fényben,
a Nap csontszilánkjá alatt.

Isten földet ért szívverése dobogott értük.
Csalogató remény nem marad kocsirúd nélkül.

Az a reggel majd hamuszínre vált.
Vágóhídon hasad a világ.

Csont-kézzel készült vésetek.
Hádész címerén ékezet.

TÓBIÁS KRISZTIÁN

Kisrózsifalva

Minden szereplő a képzelet szüleménye, mindennemű hasonlóságtól a mindenható óvjon meg bennünket.

A FALU

Kisék (így, egy s-sel) a falu legősibb családjának számítottak. Kis Ignázt, megrögzött házasságszédelgő és Sorbonne-on képzett matematikus a 18. század elején érkezett ide, menekülve a törvény lesújtó keze elől. Egyetemi tanulmányát kénytelen volt idő előtt megszakítani, mivel közszeméremtsértésért üldözte a hatóság. Alaptalanul, természetesen, hiszen ő csak a tanulatlan tömeg életét szerette volna megszépíteni azzal, hogy kiállt Párizs főterére meztelenül, demonstrálva a leonardói arányokat. Szentül hitt benne, hogy ha a nép felfedezi önmagában a matematikai törvényszerűségeket, amelyek egyben a természet törvényszerűségei is, könnyebben elfogadják sorsukat, és ezzel megteremthető a világbéke. De a nép még nem volt elég érett minderre.

Kora este ért a minden nagyvárostól félreeső vidékre, leült az erdőszélen álló hatalmas szomorúfűz alá, és nézegette a völgyben elszórtan épített viskókat. Önma-ga szórakoztatására azzal töltötte az időt, hogy képzeletbeli párhuzamosokat húzott, merőlegeseket az egyik kéménytől a másikig, azzal próbálkozott, hogy hátha talál valami logikus rendszert a házak és a görék elhelyezésében. Mindhiába. Össze-vissza épült itt minden. Semmi rendszert, semmi logikát nem tudott fölfedezni. Embertelen, civilizálatlan, barbár vidéknek látta az előtte elterülő tanyát. Még aznap éjszaka óvatosan közelebb kúszott, és felgyújtotta az összes házat. Porrá égett az összes épület, békésen szunnyadó lakóival együtt. Mikor az utolsó tartógerenda is hamuvá lett, elégedetten nézett körül. Sima, szürke tájat látott immár, egy üres papírlapot, amire újjá lehet teremteni, rajzolni mindent, logikus egységek keretei között természetesen. Az imaházat kímélte meg egyedül, mint kiindulási pontot. Az tetszett neki. Fenn állt a domb tetején, kőből épült, amit isten tudja honnan szállítottak ide, hiszen közel s távol még kavicsot sem lehetett találni, nem hogy követ. Arról nem is beszélve, hogy a kő nem ég el, és mint civilizált ember, tisztában volt a saját korlátaival. Beköltözött, és elnevezte Kis-kastélynak. Még vizesárkot is ásott köréje, láncon felhúzható pallóval.

Hamarosan más telepések is érkeztek a környékre, a gondosan, egyenlő oldalú háromszögekre parcellázott földekre. Kis Ignázt pedig mint várnagy és hűbérúr,

apostoli király (ld. imaház) és könyörtelen fejedelem, és mikor mi, ahogy azt a helyzet megkívánta, és amely titulusokat alázattal viselt, uralkodott a kemény munkával megszerzett birtokán. Tizedet szedett, adót, vámot és természetesen a ius primae noctis-ra is igényt tartott, teljes joggal.

A háromszög alakú parcellák első pillanatra furcsának tűntek, de Kis Ignácz bölcs előrelátással oldotta meg a közbiztonságot. Úgy vélekedett, hogy minden probléma a hátsó kijáratokból adódik, hogy az embereknek hátsó kapujuk is van, és idővel hozzászoknak, hogy a hátsó kijáraton, észrevétlen somfordáljanak ki, és aki ezt teszi, az egyéb borzalmakra is képes. Így szépen egymás mellé illesztett hegyes háromszögekből tervezte meg a házsorokat, amelyeknek csak egyetlen oldaluk volt párhuzamos az utcával, és ezzel együtt csak egyetlen oldalon nyithattak kaput az utca felé. Ki kell tartani az elveink és a terveink mellett, mondogatta, a többiek meg majd megszokják.

Így népesült be Kis-kastély környéke és élt mindenki békében és boldogan. Elsősorban Kis Ignácz utódai. Idővel már akkora befolyással bírtak, hogy mikor államosításra került sor, bár az államosítás az imaházat sem kerülhette el, a párt odafigyelt, hogy a mindenkori tanácselnök a Kis családból kerüljön ki, és a rezidenciát, illetve a kiutalt szállást ugyanitt, az egykori imaházban rendezzék be. Így semmi sem változott, mindössze annyi, hogy ezek után a rezsit és a tatarozást a központi költségvetésből lehetett finanszírozni, ami a tized és a sarc megszűnésével egyébként is jól jött Kiséknek.

Rendszerváltáskor, ekkor már Puskin telepnek hívták, az új szelek hatására, mert mindig vannak újabbnál újabb és fényesebb szelek, új nevet kellett adni a falunak.

Történt épp ekkor, hogy Kis Hugó tanácselnök lánya, Rózsi, aki nemrég még az itt elszállásolt orosz katonák közül remélt magának férjet, egy ködös hajnalon a főtéren álló régi kútba ugrott. Az ok egyszerű volt. Az orosz katonáknak el kellett hagyni az országot és a férjelölt szőrös kozák úgy gondolta, legalább egy utódot hagy hátra itt, ajándékba, ahol békében tivornyázhatott, és verhette agyba-főbe a helyieket évtizedeken keresztül. Tökéletes hely ez egy kozák kisbabának. Még aznap délután hanyatt döntötte a tyúkokat etető Rózsit a takarmányos zsákok tetején, majd dolga végeztével elhagyta a házat, és soha többé nem látták. Rózsi meg idővel, azon a bizonyos ködös hajnalon megszédült, ahogy az lenni szokott az állapotos asszonyoknál, megbotlott, és beleesett a kútba amely az egykori imaház, jelenleg immár polgármesteri rezidencia, takarmányraktár és illegális pálinkafőzde körüli kis vizesárkot látta el vízzel.

Idősebbik Fuharos Kálmán talált rá az árokban, ahová félrevonult a sás közé dolgát végezni, még mielőtt az ízfokozóként használt körtehéjat és csutkát talicskájával betolta volna az imaházba.

Kis Hugó tanácselnökből lett polgármester gondterhelten állt a hatalmas rézüst mellett. Büszke volt a külföldi receptúra alapján gyártott kukorica alapú főzeteire,

amelyekkel bátran dicsekedhetett, hogy ő bezzeg nem vizezi az alkoholt, de az oroszok távozása óta a tankokban használt, olcsón beraktározott fagyálló utolsó cseppje is elfogyott, a megsemmisülés felé sodorva az eddig jól bevált összetételt. Már épp nyúlt a vödör felé, hogy ő vesse az első liter vizet arra a lőrére, mikor Kálmán jajgatását hallva, mozdulat közben lemerevedett. Nem értette, ettől nagyobb baj még mi lehet. Kirohant az imaházból, át a pallón egyenesen a hang irányába.

– Mi a baj Kálmán? – kérdezte.

– A derekam, hogy enné meg a fene, ki akartam húzni a vízből, de becsípődött a derekam – jajgatott tovább idősebbik Fuharos Kálmán. A lányod, ott a lányod az árokban.

Hugó csak most vette észre a fehér, rózsákkal kivarrt, domborodó vásznat a sás között. Rögtön tudta, hogy ez ám még nagyobb baj.

Még alig múltak el a gyász hónapjai, mikor megérkezett a fővárosból az akadémiai állásfoglalás, Puskin mégsem volt akkora író, hogy itt egy egész falut nevezzenek el róla, magyar földnek magyar író kell. Ha nincs, akkor legyen bármi más, de legyen magyar.

A gyászoló apa, aki még csak most tanulta a demokráciát, rögtön össze is hívta a képviselőtestületet az imaházba, ahová erre az alkalomra különféle szalonbútorokat hozatott, kanapékat, sakkasztalt, plüssfoteleket. A falra vörös festékkel, ebből volt még raktáron néhány hordónyi vészartalék, hátha még kelleni fog, felírta nagy, kacskaringós betűkkel: Látványfőzde.

A kihelyezett testületi ülésen mindenki megjelent, kormánypárti, ellenzéki, független képviselő, mind ott tolongtak összekucorodva a rögtönzött szalonban.

– Tisztelt képviselőtársak – kezdte nyitóbeszédét –, Puskin élt, Puskin él, Puskin élni is fog mindannyiunk szívében, de mostantól itten változásokat kell eszközölni. Mielőtt azonban rátérnék a mondandóm lényegére, egy koccintással adózzunk a szovjet nép emlékének, amelyre oly régóta vártunk. Mármint, hogy emlékké legyen.

Egy választáson túl, már annyit pedzett a demokrácia nevezetű furcsa és feletébb kacifántos rendszerből, hogy ugyanazt egy kicsit másképpen kell csinálni. A nép jólétéért kell harcolni, küzdeni, dolgozni, mint eddig, de másképp. Most már úgy is kell tenni mintha. Ehhez meg épp kapóra jött a pálinkafőzde. Lehetett akciózni, pult alól a jobbikból tölteni meg mindenféle kedvezményeket tenni a biztos szavazóknak, és be is vált. Az első szabad választásokon nagy fölénnyel verte ellenfelét Schlickmayer Donát virágkertész mérnököt. Nem ellenfél, mondogatta, mit tud az adni a választóinak, rebarbarát?

Miután maradéktalanul leöblítették a szovjet nép emlékét, megköszöri a torkát, és folytatta a nyitóbeszédet.

– Képviselőtársaim, lehetne Petőfi is, az sokat kóválygott ebben az országban, akár ide is betérhetett a maga idejében, vagy lehetne Jókai is, az meg annak okán, hogy Petőfi barátja volt, aki lehet betért ide is, lásd előbbi felvetésem, jelképezhetné a mi szeretett falunk a barátságot is, Petőfi, Jókai és a nép barátságát, de azt hiszem,

tudunk mi jobbat is kitalálni. Most van lehetőségünk megmutatni, hogy mit is jelent a demokrácia. Számítok tehát egyhangú, demokratikus szavazatokra. De még mielőtt felvezetném az ötletet, ami, bízom benne, mindannyiótok tetszését el fogja nyerni, igyunk egyet Petőfire is, aki valaha minden bizonnal itt járt köztünk.

A kiszolgálószemélyzetnek meghagyta, hogy mindig töltsék tele az üres poharakat, egész addig, amíg újból meg nem szólal. Így is történt, sorra hozták, literszám a frissen főzött, még langymeleg pálinkát, és töltögették az egyre inkább kókadozó képviselőtársaknak. Majd, mintha véletlenül, odasúgta a mellette ülőnek, hogy a most felszolgált pálinka kész vagyon, amiből most őt kiissza a társaság. Sok pénzbe fog ez kerülni. Ahogy az a sükettelefonnál is lenni szokott, csakhamar arról suttozott mindenki, hogy az elfogyasztott pálinkát, a kihelyezett testületi ülés végeztével ki kell majd fizetniük, és bár eléggé részegek voltak ekkorra, azt még ki tudták számolni, hogy az alacsony, a demokratikus többség biztosítása miatt szándékosan alacsony képviselői fizetésből erre nem futja. Egyesek már a házukra terhelhető kölcsönök futamidejéről és kamatairól elmélkedtek, nézegették az időközben a sakkasztalra csempészett takarékszövetkezeti tájékoztatófüzeteket, mikor Hugó ismét megszólalt.

– Képviselőtársak, én azt javasolom, hogy szegény lányom emlékére, aki immár ténylegesen jelképévé vált a mi szabadság utáni vágyunknak, az életét adta hazánk felszabadulásáért, nevezzük el Puskin telepet Kisorózsifalvának. Mert ez jelkép. Mint a mi falunk. Kicsi is, rózsza is, ami itt virágzik a nagy lapály közepén. Ez jelkép, elv- és képviselőtársaim. És még mielőtt ezt szavazásra bocsájtanám, hallom, hogy az a szöbeszéd járja, hogy ki akarom veletek fizettetni az itt felszolgált pálinkát. Ebből egy szó sem igaz. Ugyanazt akarjuk mi mindannyian, azt, hogy a mi kis közösségünknek jó legyen, egyhangúlag erre esküdtünk föl, szavazzunk hát erre most egyhangúlag.

Egyedül Schlickmayer Donát hezitált egy rövid ideig, ő ugyanis egyrészt ellenzéki volt, másrészt megrögzött antialkoholista, de hamar belátta, hogy nem szavazhat szembe a saját frakciójával, és titkon abban is reménykedett, hogy ha látják, mennyire összezárnak ilyen sarkalatos témákban, talán néhány kormánypárti is átmegy közéjük.

Így történt, hogy a képviselőtestület, fennállása alatt először, és, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, utoljára, diadalittasan és egyhangúlag szavazott, és így virradt a másnap a helyi képviselőtestület minden tagjára. Schlickmayer Donátot kivéve, aki azonban elkötelezettségét és csapatjátékos mivoltát bizonyítva, másnap reggel betért a kocsmába, rendelt két deci savanyúkáposzta-levet, majd kísért a kopott falutáblához, és a nála is minden eshetőségre felkészülve raktáron lévő maradék vörös festékkel, szép cikornyás betűkkel ráírta: Kisorózsifalva.

NIKON

Pékné Szukics Emília helyi önkormányzati képviselő asszony telefonnal a kezében idegesen sétált a nappaliban fel s alá.

Szerette a telefonját. Óvatosan kicsomagolta, a dobozát eltette a szekrény tetejére, a többi mobiltelefon-doboz mellé, amelyeket nagy szenvedéllyel gyűjtött, kapott apróbb szívességekért cserébe, elolvasta a használati utasítást pontról pontra, majd oroszul is elolvasta, és végül szótár segítségével az angol utasítást is leellenőrizte, hátha valamit félrefordítottak.

Mióta megkapta, lelkesedve újságolta mindenkinek, hogy ezen a telefonon sms szolgáltatás is van, meg számológép. Pontosabban számológép helyett digitront mondott, ezt a horvát tengerparton hallotta, ahol egyszer testvérvárosi látogatáson vett részt, így hallotta, digitron, és azóta ő is így emlegeti, idehaza meg persze senki nem értette, és mindenki csodálkozva nézte a fekete, nagy érintőkijelzős szerkezetet, amit elsősorban gyengénlátóknak fejlesztettek ki, és kedvezményes előfizetéssel árultak nyugdíjigazolás felmutatásával, de nagy volt, fekete, érintőkijelzős és komoly eszköz. Még digitron is volt rajta.

Biztonságban érezte magát, felszabadultan és legyőzhetetlenül. Soha nem volt mersze ellentmondani senkinek, szembeszállni senkivel. Félénk volt és óvatos. Tisztaiban volt a korlátaival, tudta, és frusztrálta is ez a mérhetetlen meghunyászkodás. De mióta telefonja van, ez is kezdett megváltozni. Szemtől szemben még most sem merészelt volna konfrontálódni, de telefonon már igen. Néha már elég ügyesen rendezte le utólagosan az ügyes-bajos dolgait.

Például hétfőn a varrónőjénél járt, és mikor a mindig mosolygó negyvenes Rózsika a szekrényből előkotorta a már hetek óta próbára váró kosztümöt, látta, hogy a drága, helyi önkormányzati képviselői pénzen Bécsből hozatott kék-fehér csíkos anyagot rosszul szabták ki. Nem hosszanti, hanem keresztbe csíkos lett a végeredmény. Ez most karcsúsít, vagy nem karcsúsít? – kérdezte diplomatikusan erőltetett, kedves hangon, a tükör előtt méregetve magán a ruhadarabot. Rózsika beszélt valami szálirányról meg a megbeszélésekről, a Burda szabásminta kisbetűs instrukcióiról, de erre már Emília oda sem figyelt. Kedvesen megköszönte a munkát, megígérte, hogy a következő próbára időben jön, nem késik, nem utazik el, majd hazament, tárcsázta a varroda számát, és csak annyit hörgött bele: Ki van rúgva!

Fel s alá sétált a nappaliban. Ideges volt. Vedd már fel azt a kurva telefont. Minek az ilyennek telefon egyáltalán? Lehet, galambpostát kéne küldenem a szomszédba. Mégiscsak falun vagyunk, még nem ért el mindenkihez a civilizáció.

Szia Szukicska, szólalt meg a telefon túloldalán Savanyú Enci, a vegyesbolt tulajának mindig unatkozó, ezzel együtt unott hangú kis felesége.

Na végre, szólalt meg Emília, végre felvetted.

Szukicskám, nyugodjál már meg, integettem az ablakból, csak nem vetted észre. Kérsz kávét?

Emília leült a fotelba. Nem Encikém, nem kérek kávé, nem kérek semmit, csak annyit, hogy hallgass már meg, legalább te hallgass meg.

A Szukicskám becenév csak a nagyon közeli barátoknak volt megengedett, és a nagyon távoli képviselőkollégáknak a konvencionálisabb hangzású Szukics asszony. A barátoknak természetesen azért, mert még gyerekkori barátok, már akkor ismerték egymást, mikor még a férje Pék Donát kereskedelmi utazó az Alföldön terítette az Izraelből importált tisztítószeret, a távoli kollégák előtt meg jobban hangzott a Szukics képviselőasszony megnevezés, mint a Pék. Pék névvel nem lehet képviselni. A Szukics név egyébként is adott neki némi eleganciát, tekintettel a könyvkiadóra, ismerősen cseng, és aki könyvet ad ki, az általában intelligens, olvasott, művelt. Tudta, hogy ennek a műveltségnek a szellője őt is, az ő orcáját, egész karakterét is megérinti, ha mindenhol, ahol az lehetséges volt, értsük ezalatt, ahol a férje nem volt jelen, Szukics Emília helyi önkormányzati képviselőként mutatkozott be.

Encikém, drága Encikém, mondta félig-meddig zokogva a telefonba. Hogy ezt is meg kellett érnem. Hogy én milyen szerencsétlen vagyok.

Te vagy szerencsétlen? kérdezett vissza a szomszédasszony meg sem várva, hogy végigmondja. Neked státuszod van Szukicskám, szimbólum vagy minálunk, de én... én csak egy kettőspont vagyok egy ponyvaregényben. Egy kettőspont, ami előtt elmondják, hogy mi lesz, és ami után elmondják, hogy mit mondanak. Te panasz-kodsz? Neked mindened megvan.

Ne kezd már te is. Betemettük. Nincs. Nem is volt.

Emília ezzel a nemrégiben szárnyra kelt pletykára utalt, ami szerint egy dízel-motoros mercédeszt rejtegetnek a pincéjükben, arra várva, hogy megnyerjék a közelgő választásokat, és diadalmasan vonuljanak végig a kövesúton kis trikolór zászlócskával a visszapillantó tükrön. Mikor a fülébe jutott a történet, az első teendője volt, hogy hozatott két utánfutónyi jó, sárga, agyagos földet és betemettette a pincét, mindenestül. Még a télire elvermelt sárgarépat sem kímélte. Amikor elmentek a munkások, kiengedte a tyúkokat is. Szarjanak csak oda arra a pincelejáróra. Volt pince, nincs pince. Volt pletyka, nincs pletyka. A mendemondák elhalványultak, de néhányan azért sejteni vélték, hogy mégiscsak lehetett valami abban a pincében, ha már semmit nem hozott fel, nem pakolta ki a pincét, csak úgy bedöntötték a lejárról azt a rengeteg földet. Lehet, hogy az unokáiknak rejtegetik. Igaz még kicsik, de egy ilyen autó nem lesz elavult sohasem, legvégső esetben oldtimer, de elavult, divatjamúlt az sosem.

Jól van, na, drágám, mondd csak, mi nyomja a szívecskédet.

Az útfelújítás. Tudod, a Pitypang utca. Most jövök az egyeztetésről és majd felrobbanok. Tudom, fel fogok robbanni.

A szomszéd ablak hatalmas csattanással becsukódott. Emília felugrott a fotelból, és kinézett az ablakon. A tulsó ház ablaka mögül Enci integetett vissza rémülten.

Szia!

Szia, Encikém. Megtennéd, hogy átmégy a másik szobába? Vagy még jobb, le a földszintre, ki a hátsókertbe. Tudod, telefonálunk, és ha telefonálunk, nem bámuljuk egymást. Nem illik bámulni. Ez a lényege a telefonnak.

Enci hátrálni kezdett, szép lassan eltűnt a látótérből.

Így jó, Emikém? Így már nem látak. Jó lesz így?

Jó. Na, figyelj ide, Pitypang utcai útfelújítás. Összehívtak bennünket ma egy egyeztetésre. Volt kávé meg ásványvíz...

Tudom, Emikém, reggel beállított hozzánk a sofőr Pityu, és vitt a boltból tíz liter ásványvizet meg egy kiló kávé. Tudtam, hogy ez jelent valamit. Tudtam.

Helyes, tudod, hogy legközelebb is melyik számot kell bekarikázni, és akkor nem lesz baj az önkormányzati megrendelésekkel.

A kölcsönös haszonnal járó együttműködés iskolapéldáját láthatta a kedves kalandor, ha idetévedt Kisorózsifalvára. A helyi önkormányzati képviselők mind, egytől egyig a pedagógusok és a szociális munkások közül kerültek ki. Nem kérdés, hogy melyik számot kell bekarikázni a választásokon, ha azt akarta a szülő, hogy az iskola udvarán ne az ő gyereke szedegesse össze a sportpályán szétdobált almacsutkákat, vagy vakarja az iskolapad aljára ragasztott rágógumit. Ugyanígy ismerték a helyes karikázás szabályát azok a nyugdíjasok is, akik a létminimumtól bőven elmaradt nyugdíjuk mellé számítottak a nyugati országok által küldött segélycsomagokra, konzervbefőttekre, lisztre, cukorra. Egyszer még mobiltelefon is volt a dobozban. A falu első mobiltelefon-tulajdonosa az öreg Mária néni volt, aki két héttel a segélyosztás után meg is halt. Utolsó kívánsága volt, hogy a telefonját és a műfogsorát tegyék mellé a koporsóba, egy ideig még csipogott a telefon, aztán végleg lemerült. Egyszerű volt, kiszámítható és békés a politikai közélet. Csak néhány újonnan ideköltözött városi fiatal házaspár, akik a biogazdálkodás vagy mifene elkötelezett hívei – a falusi szlengben egyszerűen csak hippik – voltak, zavarták meg a nyugalmat. A polgármester a pártegyeztetéseken nyugtatgatta a képviselőket. Ellenzék is kell, ugyebár, nem sok, de kell. Ez így demokratikus.

Na de ezen az egyeztetésen nagyon felhúztam magam, folytatta Pékné Szukics Emília helyi önkormányzati képviselő a történetet. Milyen világ ez, hogy az ellenzékben sem lehet megbízni? Most mondd meg. Milyen világot élünk?

Szukicska, ne haragudj, de egy kicsit gyorsabban mondd, mert odaég a paprikás krumpli.

Ezért hívtalak telefonon, Encikém, te csak menj és kevergesd, engem nem zavar, ha te közben kevergetsz, de ezt valakinek el kell mondanom. Ki kell öntenem a szívet, és te vagy az én legeslegjobb barátnőm, akinek nyugodtan önthetem. Kevergesd csak nyugodtan.

Várjál, majd kihangosítalak.

Ez a „kihangosítalak” nagyon tetszett Emíliának. Látott már ilyet a tévében, amikor a filmben az amerikai elnök az ovális irodában megnyomta az íróasztalán a hangszóró gombját, és máris lehetett konferenciabeszélgetést tartani. Ez kellene ide

is, tűnődött el, lehetne nekünk is konferenciázni, miközben a képviselő kollégákkal házimunkázunk. A vasalás úgyis olyan unalmas, legalább elütnénk valamivel az időt.

Te, Enci, azt hogy kell?

Hát van itt rajta egy hangszóró gomb, azt kell megnyomni.

Már épp kereste volna azt a bizonyos gombot, amelyiket meg kell nyomni, mikor eszébe jutott, hogy ezt, amit most mondani akar, mégsem lenne jó kihangosítani, ez még csendben is kínos.

Tehát a Pitypang utca. Tudod, megnyertük a tendert, és felújítjuk az utakat.

Ez a tender szó is tetszett neki, csakúgy, mint a digitron. Művelt ember választékosan beszél.

Megnyertük a tendert. Ez eddig jó is lenne, de leszóltak a pártból, hogy a Fuha-ros Kálmánékat kellene megbízni. A Fuharosékat. Akinek az apja egy szál talicskával működtette a szállítmányozási vállalatát, egész addig, amíg Kálmánka ki nem járta a nyolc elemit. Aztán kapott egy kis pléhtalicskát, és az árakat is felemelték, mintha egész talicskaflottájuk lett volna. Mári néni naponta velük hordatta az almát meg a retket. Most meg ide jutottunk. Főntről leszólnak, és mi meg ugorjunk. Hát ezért vagyok én képviselő, hogy főntről leszóljanak? Én, kérlek, dönteni vagyok ott a hivatalban. Tudod, Encikém, dönts a tőkét. Én dönteni akarom azt a tőkét, el is dönténém, ha engednék. De persze amikor megnyerünk egy ilyen tendert, elvégezzük a piszkos munkát, akkor leszólnak.

De mi köze van ennek az ellenzékhez?

Hát csak annyi, hogy mikor ezt így előadta a polgármester, csak lapultak. Milyen ellenzék ez. Legalább ők tiltakozhattak volna. Azért hagyjuk őket, hogy legyen ellenzék, hogy tiltakozzanak helyettünk is. Nálunk fegyelem van. Ha valaki nem tartja magát ehhez, akkor azt szankcionálják. Már láttam szankcionált képviselőt, ne akard tudni, az szörnyű volt, nagyon szörnyű.

Emíliaának hirtelen remegni kezdett a keze. Letette a telefont, és a kötényéből előhalászott egy zsebkendőt, hogy megtörölje a homlokát. Kopogás hallatszott az ablak felől. Odanézett. Enci integetett a szomszéd ablakból mosolyogva. Emília ismét felvette a telefont.

Leég a krumpli.

Jaj, de kedves, hogy aggódsz értem, nem kell. Felöntöttem vízzel. De mi a baj a Fuharosékkal? Kikupálták magukat. Addig tolták, zörgették azt a talicskát, hogy végül még a párt is fölfigyelt rájuk. Nincs ezzel semmi baj szerintem.

Nincs? Azt mondod, nincs? Hát hogy képviseljem én a népet? A szavazóimat, akik megválasztottak. Hogyan? Ha egyszer csak főntről leszólnak. Az ellenzék meg lapul. Értem én, hogy Fuharosék a legolcsóbbak. Azt is értem, hogy helyben vannak, és ide fizetik majd azt a rengeteg adót, nem is ezzel van a gond, hanem hogy engem megaláztak. Ezek után hogy vegyem fel a fizetésem, ha meg sem dolgoztam érte, ha

csak azért adják, hogy bólogassak, ha engem nyilvánosan megaláznak, ha azt sugallják, hogy én még arra sem vagyok méltó, hogy döntsek egy tender ügyében?

Szukicska, nyugodj meg, ne idegesítsd fel magad. Emlékezz Tóni bácsira, úgy akarsz járni, mint ő? Megállt a szíve a sok idegeskedéstől. Az autópályán egyenesen nekihajtott a tejeskamionnak, és nem volt neki elég, hogy meghalt, aznap még az egész megyében őt szidták, amiért elmaradt az iskolatej. Megríkatott több száz kisgyereket. Na, neki aztán nem fognak szobrot állítani. Pedig jó ember volt.

Mért, nekem fognak? Ha igen, akkor csak azért, hogy a Rózsitól kötelezően megrendelendő koszorúkat el tudják helyezni valahol. Én még szobornak is csak egy indok lennék.

Rózsának varrodája van, nem?

Két hete nyitott egy virágüzletet is. Tudod, ő azért mégiscsak sok szavazatot hoz, ha több üzlete van, többen járnak hozzá, és több lesz a szavazat is. Ez politika kérék, nehéz ügy. El sem tudod képzelni, milyen nehéz. Jut eszembe, fel kell hívnom, hogy bocsánatot kérjek tőle. Hétfőn elgurult a pirulám, mert elszabta a kosztümmet, de ugye nem tehetem meg, hogy kirúgjam. Márpedig megtettem, és most bocsánatot kell kérnem tőle. Ezt már elszabta, de ha nem kérek tőle bocsánatot, nincs szavazat, ha nincs szavazat, nem leszek képviselő, és ha nem leszek képviselő, esélyem se lesz még egyszer Bécsből ruhaanyagot hozatni.

Meg nekünk is hiányoznál Szukicskám, ne feledd. Már úgy megszoktunk. Mikor a delegációval elutaztál Horvátországba, most bevallom neked, még a tévét is kikapcsoltam, hiányoztál a közvetítésből. Ott árválkodott az a szegény szék nélküled, csak a mikrofon meredezett gazdátlanul, rossz volt nézni. Inkább kikapcsoltam.

Édesem, tudod, hogy te vagy az én legeslegjobb barátnőm? Muszáj volt mennem. El sem tudod képzelni mit vakaróztam. Az a sós tengervíz teljesen kiszárította a bőrrömet. Persze erről is elkezdtek pletykálni, hogy annyit napoztam, hogy teljesen leégtem ott a tengerparton. Tudod, nekem ez kötelesség. Ha ide jön testvérvárosi delegáció, elvisszük őket a Tibi-pajtába lovakat simogatni, megetetjük őket bikatökepaprikással, mert ez a mi kuriózumunk, nekik meg tengerük van. Illik megnézni. Ez diplomácia.

Meg magadat mégsem tudod elásni a pincébe...

Na ne viccelj. Ez még viccnek is rossz.

Erről jut eszembe, Steve-et már egy ideje nem látom a közvetítésekben.

Fű István, alias Steve okleveles biokertész néhány éve költözött Kistrózsifalvára. Nem mintha túlságosan megtetszett volna neki a falu, de az alacsony vidéki ingatlanárak miatt csak itt tudott házat, földet vásárolni. Kihasználva a gazdasági világválságot elég takaros kis tulajdont szerzett. Természetesen, mint ahogy a falubeliek hívták őket, gyűttment migráns hippik, csakis az ellenzék soraiban kaphatott helyet, akiknek oly mindegy volt, kicsoda-micsoda, a lényeg, hogy egy új taggal bővül a hatalom megdöntésére felesküdték táborra. Steve nem akart politikailag állást foglalni, az volt az álma, hogy teljesen visszavonulva olyan káposztát fog kifejleszteni, vagy

hogy a csudába mondják, amire nem másznak rá a csigák. Csigamentes káposztát. Így alakult. A helyiek nem nagyon akartak vele szóba állni, a pékségben eléfura-kodtak, a hivatalban mielőtt sorra került volna, a dolgozók épp akkor mentek el ká-vészünetre stb. Lassan rá kellett döbbsennie, hogy össze kell fognia a többiekkel. A „hippikkel”. Fű István-Steve azonban néhány hete eltűnt. Nem járt boltba, hivatal-ba, önkormányzati egyeztetésekre, egyszerűen felszívódott.

Steve cserben hagyott bennünket. Látod, mondom én, még ellenzéknek se jók ezek.

Szukicskám, nem akarlak én hírbe hozni, de amikor hozták a földet a pincébe, én mintha őt láttam volna itt az utcában. Itt sétálgatott fel s alá egy fényképezőgép-pel. Ugyanolyan Nikonom van nekem is. Születésnapomra kaptam, hogy fényképez-zek, ha nyaralunk, meg az Alpokban is telente. Olcsóbb, mint felvásárolni a fél szu-venírboltot, szokta mondogatni a férjem. Aztán meg lehet a képeket mutogatni meg nézegetni egész évben. Steve Nikonja tűnt fel, mert nem egy olcsó darab. A konyha-pénzből kellett félretennie az uramnak, hogy meg tudja venni a születésnapomra. Na, utoljára itt láttam a Steve-et. Aztán meg eltűnt.

Encikém, felejtsd el. Biztos exportálta magát is a káposztáival együtt, nem olyan nagy cucc. Kemény vidék ez, nem a városiaknak való. Eddig bírta.

Nekem akkor is furcsa.

Pékné Szukics Emília önkormányzati képviselő hangja egyre idegesebbé vált.

Hagyd abba! Én vagyok a képviselő, és nekem kötelességem tudni, hogy mi van a választóimmal, figyelek rájuk, még ha ellenzék is. Ha azt mondom, hogy exportálták, akkor exportálták. Te csak foglalkozz a paprikás krumplival, meg hogy engem hall-gass, neked ez a dolgod. Nekem meg, hogy figyeljek az exportra.

Jól van, na. Ne idegesítsd fel magad, mert ráncos lesz tőle a homlokod.

Hogyne idegesíteném fel magam. Olyan jó lenne, ha ebben a faluban mindenki a maga dolgával foglalkozna. Mi meg majd foglalkozunk mással. Azért fizetnek.

Szukicskám, inkább akkor mesélj arról az útfelújításról. Pitypang utca...

Egy perc néma csend következett. Emília elvette a fülétől a telefont, és idegesen bámult maga elé. Nikon, gondolkodott, az tényleg jó márka, ez a telefon is jó képe-ket készít, sok megapixel van benne, emlékezett vissza az eladó szavaira. Vajon a Nikonban is van megapixel? Biztos, ha már ennyire dicsérik, ha már Encinek is van, pedig ő csak háztartásbeli. Majd hirtelen ismét felemelte a telefont.

Encikém, az utat felújítják, majd küldök fotókat, most mennem kell.

SCHNEIDER ÉVA

Optionális

Duna ezerhétszázas folyamkilométer
vajúdas a jégtörő hajón
csettintés te jössz:
improvizálsz az életben maradásért

hadjad koriander-erdő
könnyeid víznyelő nyeli
Harlequin vagy

előregyártott szerelmünk próbaüzeme:
én a párnáimon krátereket hagyok magam után
te átharapott jelzőlámpákat
vizesek a falak a csempe csak mellig ér
az éhség maszkja előtt a szagok frakciókra bomlanak

suttogások és csókok szele
kötéltáncot járva haladunk a nap felé
nekimegyünk a szalagkorlátnak

megtörök egy pontban
az éretlen epreket eszem meg először

apád visszavitte a szódásüvegeket a boltba
a cirkusz mellett csak lovak legeltek
és elefántok

az elefántokhoz szaladtál
másnap pizzamában tárcsáztad a cirkusz számát
lyukas ereszcatornán kopogott az eső

apád csak 8 év múlva engedett el meghallgatásra

a ponyva alatt ülve
mindent egy garbóval akartál megoldani
deutérium voltál a sok hidrogén között

a cirkuszigazgató orrod alá tolt egy papírt
munkaköri leírás:
szomorkodni gyűlölni megengedett
szeretni opcionális

FERDINÁND ZOLTÁN

A Jenő nem bírja a sört

A Jenő néha teljesen elveszíti a fejét. De tényleg, szó szerint, ha túl sokat iszik, egyszerűen leesik neki a feje. A Jenő valahogy így van összerakva. A Jenővel általában a tizenötödik sör után szokott megtörténni az ilyesmi, ha meginná a tizenhatodikat, akkor a tizenhatodik után történné, de a Jenő nem iszik meg tizenhat sört, mert a tizenhatodikat nem bírná elviselni a szervezete, pedig a Jenő szervezete sok mindent elviselt már eddig is, de a tizenhatodik sör azért mégiscsak túlzás lenne, még neki is. Egyszer megpróbáltuk megitatni vele a tizenhatodikat, de nem kellett volna, valószínűleg már nem is kívánta igazán. Az egésznek az lett a vége, hogy másnap sehol sem találtuk a Jenő fejét, egyszerűen elveszett. Hová lett a fejed, Jenő, kérdeztük, de nem kaptunk választ, mert a Jenőnek a fejével együtt a szája is elveszett. A Lajos sörével ezek szerint valami tényleg nincsen rendben, de a mi gyomrunk azért szerencsére bírja, a fejünk legalábbis még a helyén van.

A Karcsi a mennybe megy

A Karcsi mindig biciklivel ment a kocsmába. Mivel józanul nem tudott biciklizni, odafelé csak tolta a kerékpárját, tizenhat sörrel később viszont nem ismert lehetett. A részegen tekerő Karcsi persze ön- és közveszélyes volt, a Görbe néni egyszer ijedtében bele is ájult az egyik kukába, amikor az artikulátlanul ordító Karcsi majdnem elgázolta. Nem akart a Karcsi ártani a Görbe néninek, de mivel a biciklijén nem volt fék, kénytelen volt ordítani, ordítani pedig csak artikulátlanul tudott a Karcsi. Józanon nem volt vele semmi baj, de mivel ritkán volt józan, általában csak a baj volt vele.

A Tour de France nagy királyság lehet, mondogatta mindig a Karcsi, nagyjából a tizedik söre környékén, de mivel tizenhat sört kellett meginnia, hogy föl tudjon ülni a biciklijére, nem tizenötöt, mert az kevés lett volna az ilyesmihez, és nem is tizenhat, mert az meg túlságosan sok, a mértékletesség, intett mindig józanságra a Karcsi, a mértékletesség kurvára fontos, meg kellett várnunk, hogy megigya a tizenhatodik sörét is, ezért aztán csak éjfél körül kezdődhetett a verseny.

Amit aztán a Karcsi meg is nyert. Mondjuk nem volt nehéz dolga, mert mindjárt az első kanyarban az összes többi versenyzőt halálra gázolta az éjszakai busz. De a

Karcsi azért így is boldog volt, mi meg annak örültünk, hogy végre boldognak láthattuk a Karcsit.

A Károly megeszi saját magát

A Karcsi apja, az idősebbik Károly, a lakótelep közkedvelt hajléktalanja, akit a kocsmában mindenki csak Carlosnak hívott, mert a hetvenes években állítólag együtt terroristáskodott a Sakállal, imádott fogadni. Minden második mondatát az-zal kezdte, hogy: „Fogadjunk, hogy...” És mivel általában talált valami hülyét, aki fogadott vele, egyszerűen képtelenség volt leállítani. Fogadjunk, hogy mindjárt idehugyozok a kocsmapultra, kiáltotta valamelyik este, a Proletármulató közönsége meg persze egy emberként kezdett őrjöngeni. Szegény Lajos hiába tiltakozott, a Károly, ez a lakótelepi Sid Vicious, már húzta is le a cipzárját, aztán fölmászott a kocsmapultra. Károly, bazdmeg, állítsd már le magad, kiáltott rá a Lajos, én aztán nem fogok takarítani utánad. Nyugi, Lajos, röhögött a Károly, fogadjunk, hogy nem tudsz olyat kitalálni, amit én ne csinálnék meg. És ha mégis, kérdezte reménykedve a Lajos, akkor mi lesz? Akkor föltakarítok magam után. Rendben, fogadjunk, hogy nem tudod megenni saját magadat. Nem ismersz te engem eléggé, Lajos. És a Károly a következő pillanatban tényleg elkezdte megenni saját magát, durva volt még nézni is. Nemsokára tiszta Károly lett az egész kocsmá, fröcsögött a vére mindenfelé, a végére csak a csontok maradtak. Azért a söreidet legalább kifizethetted volna, morogta a Lajos, aztán egy újabb adag hipót lötytyintett a kocsmapultra, mert a múltkor világosan megmondta az ámentészes csávó, hogy még egy szabálytalanság, és a Proletármulató lehúzhatja a rolót.

A Pista nem vette észre

A Pista nem vette észre, hogy meghalt. A Pista sosem vett észre semmit, azt se, hogy élt, miért is vette volna észre éppen a saját halálát? De még az is lehet, hogy nem is halt meg, igazából sosem lehetett eligazodni a Pistán. A Lajos szerint a Pista éjjél körül indult haza segrészegen. Valószínűleg elcsúszhatott a jeges úton, mert másnap reggel a Görbe néni talált rá a kocsmától nem messze, eléggé meghalva, betört fejjel. Aztán a Pista hirtelen föltámadt, fölkelte és járt, majd elővette a farkát, és megmutatta a Görbe néninek.

A Görbe nénit váratlanul érte a rég nem látott testrész látványa, el is ájult azonnal, a Pistának kellett szájon át lélegeztetnie, hogy visszahozza az életbe, ami a Pista

szájszagát ismerve nem végződhetett sikertelenül. A Görbe néni persze hálás volt, régóta nem csókolta már senki, de a Pista nem állt készen egy tartós kapcsolatra, így aztán a románcuknak a továbbiakban nem lett folytatása.

A Pista azóta a lakótelepen szatírkodik, mert nekünk már saját szatírunk is van. És a Pistának, mi sem értjük, hogy honnan és miért, de van valami erotikus kisugárzása. Csak széttárja a kabátját, és a nők már ájulnak is elfelé. Bár az is igaz, hogy nem a Pista farkának a látványától, láttak ők már farkat eleget, szebbet is, nagyobb is, hanem mert a Pista, nincs erre jobb szó, ki van lyukadva. Egy nagy lyuk van neki a mellkasa közepén, tisztára mintha ágyúval lett volna öngyilkos. És a Pista, amekkora egy marha, még arra sem emlékezett, hogy hol és mikor lyukadt ki. Pedig erre akár emlékezhetne is, mégsem szokás csak úgy kilyukadni, egyik napról a másikra.

A Sanyi elissza a rokkantnyugdíját

A Sanyit elronthatták az ufók, mert amióta visszahozták, egyszerűen képtelen berúgni. Pedig nagyon igyekszik. De hiába iszik háromszor olyan gyorsan háromszor annyit, a negyvennyolcadik söre után éppen annyira józan, mintha nem ivott volna egy kortyot sem. Én ezt a kibaszott életet józanul nem bírom elviselni, kesergett a Sanyi, aztán kiment hugyozni, aznap este már tizenhatodszor. Miután végzett, folytatta a panaszkodást. Egyébként sem engedhetem meg magamnak, hogy ennyit igyak. Ezeknek a szemeteknek meg, mutatott a Proletármulató nikotintól megsárgult plafonjára, eszükbe nem jutna megemlíteni a rokkantnyugdíjamat. Te tiszta hülye vagy, Sanyi, szólalt meg valaki az egyik sarokból, ha úgyse tudsz berúgni, minek baszod el a pénzedet piára? Nagy csönd lett erre a Proletármulatóban, a tekintetek mind a Sanyira szegeződtek, de ő egyáltalán nem jött zavarba. Mégis mi másra költ-hetném, szólalt meg kisvártatva, csak előbb még ledöntött egy újabb korsó sört, talán spóroljak a temetésemre? Mivel ez a kikezdhetsen érv mindenkit elgondolkodtatott, a Sanyi aznap este tizenhetedszerre is kiment hugyozni, hogy aztán a klotyóból már megvilágosodva térjen vissza. Be kell őket perelni a piczába. Hogy ez eddig nem jutott eszembe. Ha megítélik a kártérítést, és hát miért ne ítélnék meg, hiszen el lettem rontva, azért ez elég nyilvánvaló, életem végéig egyfolytában hullarészeg lehetek, hullarészegen pedig még ez a kibaszott élet is elviselhető. Sanyi, te tényleg tiszta hülye vagy, szólalt meg valaki egy másik sarokból, hát nem érted, hogy nem az a baj, hogy nincs elég pénzed, hanem az, hogy képtelen vagy berúgni? És erre már a Sanyi sem tudott mit mondani, de mielőtt hazament, bánatában megivott még harmincegy sört. Azért csak harmincegyet, mert a rokkantnyugdíjából nem futotta volna a harminckettedikre. Mondom én, hogy igyekezett a Sanyi, csak hát hiába.

Az Emese feneke

Magunktól eszünkbe nem jutott volna egészségesebben élni, de miután az Emese a lakótelepre költözött, elkezdtünk kimaradozni a kocsmából, hogy együtt kocoghasunk vele esténként. Ennyire jó nő volt az Emese. A Lajosnak ez persze nem tetszett, de minket akkoriban nem igazán érdekelt a Lajos lelkivilága, nekünk csak az Emese izmos feneke járt a fejünkben egész nap, azt akartuk megszerezni mindenáron. Az Emese fenekével keltünk, az Emese fenekével feküdtünk, de hiába szoktunk le a cigarettáról, hiába kezdünk alkoholmentes sört vedelni kocogás közben, az Emese az istenért sem akart lefeküdni senkivel. És annyira azért nem volt jó nő az Emese. Hamarosan elégünk lett belőle meg az egészséges életmódból is, ezért aztán szoltunk a Lajosnak, hogy intézkedjen, és hát a Lajosnak az ilyesmit sosem kellett kétszer mondani. Azóta sem tudjuk, hogy pontosan mi történt az Emesével, de miután a Lajos a kezébe vette a dolgokat, többet nem látta az Emesét senki. A feneke mondjuk hiányzik, de annyira azért nem, hogy még egyszer alkoholmentes sörre költsük a nehezen megkeresett pénzünket.

Az Erika és az úthenger

A János túlságosan szerette a feleségét. De annyira, hogy a Jánost meg az Erikát még a halál sem tudta elválasztani egymástól, pedig az Erikát egyik nap váratlanul elgázolta egy úthenger. Amikor az Erika kijött a közérthől, sajnos jobbra nézett, nem pedig balra, valószínűleg azt hitte, hogy már Londonban van, pedig még nem volt, és aztán már nem is lett, bár a halála után mégis, mert a János annyira szerette, hogy amikor végre megkapta azt a mosogatói állást Londonban, magával vitte az Erikát is a bőröndjében, mert a megismerkedésük napján megígérte neki, hogy egyszer együtt fognak teázni a királynővel, és aztán így is tettek, hiába volt az Erika egy lapos halott. A Jánosnak nem volt szokása csak úgy a levegőbe beszélni, ezért is ment hozzá annak idején az Erika, és tessék, most meg az angol királynővel teáznak, azért ez mégiscsak valami, még akkor is, ha az angol királynő egy szenilis vén hülye.

Az Erzsi új mellei

Az Erzsinek annyira jó lábai voltak, hogy minket már az sem érdekelt különösebben, hogy a melleit szabad szemmel alig lehetett látni. Az Erzsi tudta, hogy jók a lábai, nadrágban nem is látta soha senki, mindig csak miniszoknyában, de mivel a spórolt pénzéből csak az egyik csöcsének a renoválására futotta volna, inkább ki-nyúlt ruhákban járkált állandóan.

Mivel deréktól fölfelé elviselhetetlen látványt nyújtott az Erzsi, úgy döntöttünk, majd mi összedobjuk neki a hiányzó pénzt a csöcsműtetre, ne járkáljon már boldog-talanul a világban.

Egy egész hétig nem cigarettázott, nem ivott senki, de megérte, mondjuk a Lajos majdnem csődbe ment, de akkor is megérte, mert az Erzsi végre aláfeküdt a késnek. Az új csöcseivel már egészen tűrhetően nézett ki, bár a fejével továbbra sem voltunk kibékülve, de az újabb elvonóra egy emberként mondott nemet mindenki. Végül azt találtuk ki, hogy egy papírzacskót húzunk a fejére. Ne haragudj, Erzsi, mondtuk neki, de túlságosan jól nézel ki nyaktól lefelé, a fejed meg csak elrontaná az összképet. Semmi gond, tudom, hogy még nem vagyok teljesen készen, de legalább a csöcseim már rendben vannak, válaszolta az Erzsi. Majd kevesebbet költök fodrászra, hogy félre tudjak tenni az új fejemre. Látod, Erzsi, érted te lényegyet, mondtuk neki, az élet lemondások sorozata. Az a lényeg, hogy bízz önmagadban, mert mi szeretjük az erős és magabiztos nőket.

Mellesleg meghalt a Józsi

Ma van a Józsi halálának az évfordulója. A Józsit hirtelen felindulásból szúrták le pil-langókéssel, egy tettelegességig fajuló szóváltást követően, nem sokkal éjfél után, a kocsmá bejáratánál, mert a Józsi állítólag beleivott valaki másnak a sörébe. És hát ilyet azért mégsem kellene csinálni. Emlékezetes nap volt tehát, de nem a Józsi halála miatt, hanem azért, mert a nap vittek el mindenkit az ufók. Mindenkit, kivéve a Lajost, mert a Lajost valamiért még az ufók sem akarták magukkal vinni.

Másnap mesélte, hogy ilyet még nem látott, amit azért el lehet hinni a Lajosnak, mert a Lajos tényleg sok mindent látott már. Félig megivott sörök, félig elszívott ci-garetták. Mifelénk nem szokták félbehagyni az ilyesmit. Aztán meg azon volt kibo-rulva, hogy őt miért nem vitték magukkal, pedig annyira el szeretne már menni in-nen a piczába.

Amúgy eléggé rendesek voltak az ufók, mert még mielőtt eltűnt volna a hab a sö-rökről, visszahoztak mindenkit, nyilván rájöttek, hogy semmi értelme velünk kísér-

letezgetni, de még az is lehet, hogy megrémültek attól, amit láttak. Ekkor mondta a Lajos, hogy neki most lett elege, ennyi erővel őt is magukkal vihették volna, de hát a Lajost nem kell komolyan venni, mert a Lajos mindig összevissza beszél. Néha tényleg nehezen lehet eligazodni a Lajoson, mert a Lajos olyan, hogy neki semmi sem elég jó, de aggódni azért nem kell miatta, túl fogja élni ezt is, mert valahogy eddig is túlélte mindent. Ami errefelé azért mégiscsak egy kisebbfajta csoda.

Tibi, a fordított Iggy Pop

A Tibi állandóan félmeztelenül járkált, csak sajnos nem úgy, mint az Iggy Pop. Mondjuk az Erzsi szerint nem is lett volna hozzá elég jó a felsőteste, és az Erzsi már csak tudja, hogy miről beszél, mert a Tibi volt az egyik legrégebbi kuncsaftja. A Tibi alul nem viselt semmit, arról meg valamiért hallani sem akart, hogy legalább egy alsónadrágot magára vegyen. Én így érzem jól magam, mondta mindig, ha nem tetszik, kapjátok be. A Tibi volt a postásunk, tőle kaptuk a rokkantnyugdíjat meg a segélyt, szóval ki voltunk neki szolgáltatva rendesen, de azért valamit mégis csak ki kellett találnunk, mert nagyon untuk már, hogy állandóan a farkát kell bámulnunk.

A Görbe néniről mindenki tudta, hogy úgy kézimunkázik, mint valami istennő, ezért aztán megkértük, hogy csináljon már valamit a Tibi farkával. És amikor a Tibi kivitte neki decemberben a nyugdíját, a Görbe néni meglepte őt egy karácsonyi ajándékkal. Tibikém, kötöttem magának egy fél pár zoknit, húzza már a micsodájára, a végén még megfázik itt nekem. Látja, még a Magyar Posta emblémáját is belehímeztem. A Tibi meg nem mert ellentmondani a Görbe néninek, talán azért, mert hallott már róla, hogyan járt a múltkor a Karcsi, mindenesetre azóta egyszer sem láttuk a Tibi farkát. Már csak a seggével kellene kezdenünk valamit, de hát mindent a szegény Görbe néni se tud megoldani a tehetségével.

SIMON BETTINA

Tiszta

A legjobban azt szeretem, amikor ki van előttem nyitva egy kötetnyi vers,
és az nem a Pilinszky-összes.

Hanem bármi, amit nem olvashattam még.

Ilyen lenne, ha anyámnál kéztisztító gélt hagynék,
és megtalálná. (Mondjuk a fürdőszobában –
ez persze fölösleges, mint Pilinszkytól
idézni egy Petrit idéző versben.)

Felnyitná a tetejét, és nem értené,
ilyen anyagba még nem nyúlhatott.

Talán ezzel tudnék neki a leginkább örömet okozni,
mert azt szokta hazudni, hogy neki az én vagyok.

Kíváncsi vagyok, mondaná-e ezek után, hogy
a legnagyobb öröme a kéztisztító, amit tőlem kapott.

De versekről akarok beszélni, azok
fontosabbak, vagy erről a furcsa,
gyorsan száradó anyagról. Tisztább
tőle a kezem, anélkül, hogy érteném az okát,
ezért viszem magammal, vagyis
pontosabban azért, mert megnyugtat.

Csak hogy olvasás közben néha
magamhoz nyúlok, és ilyenkor
nem a fürdőszobában vagyok általában.

Anyám meg végre beköltözhetne
valamelyik versembe, sok lehetőséget adtam rá
a Strand című kötetben. Előtte elbúcsúznék tőle,
és ez a találkozás pont olyan lenne, mintha először látnám,
mint kipróbálni a tisztítógélt kézmosás helyett.

Haszontalan munka

„Néha megijedek ha megszólalok” T. K.

Szeretem, ahogy nem pontosak a versek.
Szeretek télen poliésztert hordani.
Túl könnyen mondom ki, hogy abortusz,
vagy isten. Pedig vannak szavak, amiket csak
nehezen lenne szabad. A szárából is van könnyebb,
nehezebb. És egy nehéz száráról sem lehet könnyedén
beszélni. Nehéz dolgokról csak nehezen. Sőt. Az abortuszról
csak véresen. Lehetőleg az abortusz közben kell verset írni.
A csecsemőszínű (félreolvasás) ruha
sem a meztelenségre, hanem a születésre utal.
A születés sem szülés, új élet. Szépek az anyádról írt versek,
biztos szép nő lehetett. Még él. Utána már csak meztelen.

NAGY MÁRTA JÚLIA

Tizenkét kép egy múzeum padlásáról

I.

Vihar tépi a loncot, a szivarfát,
könny csorog a kitárt szív-levélről.
Elszáradt ág nyúl át a kerítésen,
és karcolja meg a lábam,
hogyan ne siessek, nem várnak.
Hazudik, sziszegem, és letöröm az ágat.

II.

A pocsolyába csorgó véreimből
átfut egy tüköroget egy alkony.
A jószágainkat tereled a másik világban.

III.

A nyakam kitekernéd a másik világban.

IV.

Néztem, hogyan sugárzik derekat
a nap egy körte homorulatára.
Így válunk gyümölcské a szemedben,
pásztor. Mondod te, aki semmit
sem tudsz rólunk, növényekről.

V.

Az eperfa széttaposott gyümölcse.
A szegénység. Az általad annyira
ócsárolt éhség. Az állataink vérhabos
bőgése, a szénakazlak.
A fapadra lapuló árnyam máshol,
amit ignorálsz, és mégis így veszel tudomásul.

VI.

Csak az egyikünk vallása kong délben,
hogyan megsüketülünk egymás szavától.

VII.

De mégis mit jelent neked ez a sárga oromzat,
ez a kőporsivatag, hogy alávetsz engem,
miközben te magad sem hiszed;
mindennek mi értelme volna?

Adoremus te.

Végül is ez kell, oktalan állatok ura,
indokolatlan csodálat.

VIII.

A fehér falakra árnyat vető
petúniáktól káprázó szem
délibábot teremt az előző esti
lucskos időben
erjedt halálból.

IX.

Voltak pedig viharok,
amiken átvágtam érted.
Felnyaláboltalak,
és vittelek, hogy lefektesselek,
és férgeket fejtem a mellemből.

X.

Felégettelek, mint egy gabonarakta-
rat.
Varjak köröztek feletted,
és lepkék szálltak a szemedre,
amint kisütött a nap.
Csodáltam messziről kékre-zöldre
vert, horzsolásokkal átszőtt testedet.

XI.

Kukoricaszárak között
felbukkan egy kócos, szőke kísértet.
Kíváncsian nézi, a kerítésen túl
mennyire rettegnek tőle a lények.

XII.

Ezért ásított röhögés közben
a májfoltos szikla és a ráncosodó ég,
bármilyen virágzat fajzott el fölötte, alatta.

NAGY ZOPÁN

Film-vers-montázs

(CLAUDE FARALDO: *THEMROC*, 1973)

a mogorva
(ceruzahegyezőt tekergető
túlöltözött): Ceruzahegyező
megnyalja tűhegyesre
lakkozott bajszát

ám csak épp nyelv-heggyel
mert délelőtt fél tíz múlt egy perccel
és csupán hatvanhét penicilus készült el

szertartás
hegyek csorbulnak
szertartás
a mogorva előtt egy elítélt áll
észre sem veszi
úgy tesz – mintha
(a törött hegyű ceruzákat
külön-sorba rendezgeti)

hegyez
újra hegyez
nyalint
pödör
ismét tördel

az elítélt köhécsel
az elítélt hörög
ó – a vérző orrú kirohanó

a mosdóból örök hozzák vissza
(klausztofóbiából ácsol tervezetet)
most ő hozza vissza az öröket

az irodából kirohannak
rebellió
az irodába berohannak
rebellió

az üvöltő elítélt kiront
másik irodában egy miniruhás nő
körmeit reszeli
az üvöltő visszaront

a flegma nő lábai közé
asztal alá menedékbe
a nő terpeszt-kacag
unalma elszállt
hevesebben reszel
túlórában

az üvöltő kiszabadul
letépi a gyári overallt
még hörög rángatódzik
de nem orr-vérzik

az utcákon ismét üvölt
rohan – rohan
áram-rázta bőrkabátban
őrjöng a metróban
s egyre lejjebb – csövek között
felüvölt az éjszakában

*

a gyárban rebellió
megrongált hangszórók ezt üvöltik:

*koros kosok
foszforos torzók
gondos (poroltós) otthon
borongós rokonok fronton
gonosz konok robotok
szorongó rondó*

*ostorozott komondorok
ó – foncsorozott modor
sokkos szoros-szopósból:
szoft popó-pornó
ostorozott sznobok
romlott morcos kotlók
rokokó posztón*

*

reggelre otthon az ámokfutó
anyját találja pongyolában
a faliórát leszakítja
(azt tépi le legelőször)

halálra unott bérlakásban
mellharcot nyer a félhomályban
a tárgyakat zúzza – meg is marja
ki is végzi nemsokára

a mama csuklik
ismételt képsor
a sufniban fingik
ismételt képsor
befogott szájjal
visszajátszás
befogott szájjal
a kamrába tolat

az őrzöngő szobát bont le
hétköznapiját kidobálja
minden kelléket a mélybe
szemét közé veti – hágja

nincs többé közfal
ott barlang tátog
és egy buja majd egy néma
szomszéd nő a csodálója

akik immár meztelenül
másznak át hozzá begerjedve

s rajongják nyalják az üvöltőt
a vonyító nők hasonulva

leütött rendőr elrabolva
talán ő fortyog fönt az üstben
emeleti orgia-barlang
(a rohamosztag tehetetlen)
lakásukat bontják és hörögnek
az őrzőgővel egyre többen

...

Film-vers-montázs

(BUHAROV-FIVÉREK: *A PROGRAM*, 1997)

koporsót
leveszi
vadiúj
Volgáról
fényezett
Moszkvicsról
át-teszi
át-teszi

egyedül emeli
mezőre cipeli
elegáns öltözet
elegáns koporsó

a mezőn kinyitva
feléje megbillen
belseje fehéren
titkokat tátogó

koporsót tetőre
elegáns visszatesz
eltévedt stopossal
rezignált diskurzus

filozóf
tova-megy
álmata
sétaút

ter-mész-et
vissza-vesz

SZEGEDI ESZTER

Hazafelé

Bizonyos távolság után
elszáradnak a léptek,
és rózsafüzérként foglalják
keretbe az otthont.
A belső kontúron
átsejlik a puszpáng.
Anyám szembogara
a levelek között.

Ház

Szelek és penészgombák a sarokban,
homlokzatán ragacsos alkony szivároog át.
Napról napra hordják el belőle emlékeid,
kóbor állatok költöznek helyükre.
Az utca elfordítja róla tekintetét – elkanyarodik.
Lassan lebontja a város gyomra.

Hámlik

A hámréteg földszagú
széle alagúttá pöndörödik,
az irha lemezeihez ragaszkodik.
A kurkászó levegő túlterhelt
szavak töltését veszi át.
Feloldja a felesleges kötéseket.
Lecserélem a bőröm.

Retour á la nature

A hegy derekába oltott házban emberek.
Tartják a hegyet, konzerválódnak a tájban –
ráncaik mélyítik a völgyet.
Munkájuk gyümölcse 1000 méter felett terem,
lekvár készül belőle.

DANYI ZOLTÁN

Ez nem pesszimizmus

RUTH RENÉE REIF INTERJÚJA*

– „Egy nép sem élhet feledésben” – mondta Bora Ćosić a jugoszláv polgárháború kapcsán, mikor hangot adott annak a félelmének, hogy a háborúban elkövetett rémtettek feledésbe merülhetnek. A feledéstől való félelem készítette Önt arra, hogy megírja A dögeltakarítót?

– Több dolog hat egyszerre, mikor egy könyvön kezd dolgozni az ember. Minden bizonnyal a feledéstől való félelem is köztük van, legalábbis el tudom képzelni, hogy ez is benne lehet abban az összetett érzelmi állapotban, amelyből a művek táplálkoznak. Nálam egy másmilyen félelem is jelentkezett, emellett haragot és gyűlöletet éreztem. Nagyon összetett érzelmi állapot volt, ha jól emlékszek, és mindezek az érzelmek hozzájárultak az íráshoz, ezek táplálták a mondataimat. Félttem attól, hogy a biztonságosnak feltételezett világom akármelyik pillanatban újra összeomolhat, haragot éreztem amiatt, hogy az életemet döntően befolyásolta egy háború, amelyhez nem sok közöm volt, vagy amelyről úgy hittem, hogy nem sok közöm van hozzá, és gyűlölet is volt bennem, valószínűleg ugyanazt a gyűlöletet éreztem, amelyik a háborút szította.

– Úgy tudom, hogy Ön két évtizedig kereste a megfelelő nyelvet ennek a rettenetes háborúnak az elbeszéléséhez. Mitől volt ilyen felfoghatatlan ez a háború?

– Egyáltalán nem volt felfoghatatlan. Még csak érthetetlen se volt, ellenkezőleg, ez a háború nagyon is logikus, úgyszólván természetes volt. Éppen ezért nem akartam foglalkozni vele, úgy gondoltam, hogy ez közhely, banalitás, nem érdemes foglalkozni vele, és nincs is mit mondani róla. Másról akartam írni, akármilyen másról. Fákról és gyümölcsökről írtam verseket, és egy folyóról, egy befagyott folyó jégbordáiról. Nem akartam, hogy közöm legyen a szerbek és a horvátok és a bosnyákok háborújához, és nem akartam, hogy a háború hatással legyen arra, amit írok. Megpróbáltam úgy élni, mintha ez a háború nem lett volna, megpróbáltam egy másik sorsot elképzelni magamnak, ugyanakkor mégse voltam képes elhagyni az országot, nem tudtam elszakadni ettől a földtől, és nem tudtam például Angliába menni, ahol egész biztos, hogy más lett volna az életem, vagy legalábbis így gondoltam azokban az években. Nem mentem sehova, maradtam abban az országban, ahol születtem, pedig ez az ország nem létezett többé, mégis megpróbáltam úgy tenni, mintha mindannak, ami történt, semmilyen hatása nem lett volna rám. Egy idő után viszont a testem különféle tüneteket kezdett mutatni, fejfájásaim, szívdobogásaim, pánikrohamaim voltak. Eltartott egy darabig, mire megértettem, hogy ezek a tünetek azért vannak, mert évek óta hazudok magamnak, és próbálok elszökni valami olyantól, amitől elszökni nem lehetséges. Meg kellett értenem, hogy ebben a

* Az interjú eredetileg angol nyelven készült. Német fordításban egy rövidített, szerkesztett változata jelent meg (Der Standard, 2018. november 10.). A magyar fordítás a teljes változatot veszi alapul.

háborúban mélyen benne vagyok én is, meg kellett értenem, hogy az én életem éppen úgy tönkrement, mint ahogy sok más emberé, és el kellett fogadnom azt is, hogy a sorsom pontosan az a sors, amelyik elől szökni próbáltam.

– *Őn szerint lehet-e az irodalom a felfoghatatlan ábrázolásának, a traumatikus élmények feldolgozásának az egyik módja?*

– Különösebben nem rajongok az ábrázolásokért. Az írásban leginkább a nyelv érdekel, a nyelv működése, vagyis hogy mit lehet elérni a nyelv ritmusával, lüktetésével. Miközben írtam, a mondatok lüktetése érdekelt, a mondatok ritmusa és tüze segített abban, hogy a történetet elmondhassam. A traumákkal nem sokat foglalkoztam, egyedül a mondataimra próbáltam összpontosítani, minden mást a képzeletemre bíztam. Egyébként nem vagyok teljesen meggyőződve arról, hogy a traumák feldolgozásának sok köze lenne az irodalomhoz. Ha meg tudod mutatni, hogyan oldottad meg a problémáidat, vagy ha meg tudod mutatni, hogy keményen küzdöttél, mégse sikerült megoldanod őket, és ha minderről elég hitelesen tudsz beszélni, akkor talán lehet belőle irodalom, de még ebben sem vagyok teljesen biztos. Ha a fő célom az lett volna, hogy a traumáimat feldolgozzam, akkor nem tudtam volna regényre formálni a könyvet, ez viszont majdnem biztos.

– *„Az igazság az”, mondja a könyv főhőse, „hogy senki nem kérdezte meg tőle, akar-e háborúzni a horvátok, a bosnyákok, az albánok ellen...” Önnel sikerült választ találnia arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mi volt az, ami a délszláv háborúhoz, a jugoszláv polgárháborúhoz vezetett?*

– Több oka szokott lenni egy háborúnak, éppen úgy, ahogy a zivatar vagy a jégeső kialakulásához is több meteorológiai tényező együttállása kell, vagy ahogy a test betegségeihez is rendszerint több kedvezőtlen feltétel teljesülése szükséges. Ha őszintén akarok válaszolni, akkor azt kell mondanom, hogy ezek az okok engem nem érdekeltek különösebben, habár nem tartom kizártnak, hogy a magyarázatok iránti szükséglet is része volt annak az érzelmi állapotnak, amelyből ez a könyv született. Mégis úgy gondolom, hogy engem sokkal jobban érdekeltek azok az egyszerű, régi kérdések, hogy mit jelent embernek lenni, hogy hol húzódik ennek a határai, és hogy mivé válunk akkor, ha ezeket a határokat felfüggesztjük.

– *A könyvében egy szerbiai húsgyárat említ, melyet 1992-ben alapítottak, miután a polcokról eltűntek a horvát és a szlovén termékek. Azt írja, hogy leginkább ezzel a húsgyárral lehetne kifejezni, hogy mi történt azokban az években, nemcsak Szerbiában, hanem az egész Balkánon. Ezzel a mélysárlásra utal? Ez lett volna, ami Jugoszláviában történt, tíz évvel Tito elnök halála után?*

– Ha nagyon leegyszerűsítjük, akkor nevezhetjük mélysárlásnak is, de ha ennyire leegyszerűsítjük, akkor a húsgyár metaforája erejét veszti, semmitmondóvá válik. Ahhoz, hogy megértem, mi történt velünk, Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regényét kellett elolvasnom. A háború közepén olvastam ezt a könyvet, körülbelül húszéves voltam akkor. Ebben a Nobel-díjas regényben van egy rövid jelenet, mindössze négy vagy öt oldal, melyben Andrić nagyon precízen leírja, hogyan húzzák karóba az embert. Néhány száz éve ilyeneket csináltunk egymással, és ezek a dolgok nem tűnnek el nyomtalanul. Mikor ezt a regényt elolvastam, úgy éreztem, hogy ami velünk történik, nem más, mint ennek a könyvnek a következő fejezete.

– *A történészek a múltban keresik ennek a háborúnak az okait, az első világháborúban, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában, az oszmán hódításban. Úgy tűnik, „az ember egy kurva lépést se tehet anélkül, hogy bele ne botlana az elcsesztett múltba”, mondja a könyvének főhőse zaklatottan. Tényleg a múlt lenne az, ami fogva tartja az embereket?*

– A történészek munkáit, bevallom, nem nagyon ismerem. Engem inkább a természettudományok érdekelnek, az egzakt tudományok, melyek precizításra törekednek, éppen úgy, ahogy Ivo Andrić is, mikor leírja az említett jelenetet. Következésképpen a történelemre vonatkozó nézeteimet az irodalom formálta. Például hogy milyen okok vezettek az első világháborúhoz, azt akkor értettem meg, mikor elolvastam Proust regényét. Vannak, akik szerint Proust a felső tízezer szenvedélyeiről beszél, mások azt mondják, hogy az érzelmi rugóink szerkezetéről tudunk meg fontos dolgokat tőle, és persze mindkét tábornak igaza van, Proust csakugyan foglalkozik ezekkel a dolgokkal. Mindamellet ez a regény elmondja a háború történetét is, és ha figyelmesen olvassuk, akkor fokról fokra végigkövethetjük azokat a finom hangulati változásokat, ugyanakkor pedig a politikai nézetek kevésbé finom átalakulásait is, melyek szép lassan olyan helyzetet idéznek elő, melyben a háború már elkerülhetetlen. Úgy gondolom, Proustnak igaza van, a háborúk pontosan így szoktak kezdődni. Különféle érdekek, frusztrációk, sérelmek, mint ahogy a hegyi patakok, lassan összecsordognak, és miután széles folyamává egyesülnek, többé már ellenőrizhetetlen a víz sodrása. Azért használok természeti képeket, mert a háborút, részben legalábbis, természeti jelenségnek érzékelem. Tudom, hogy ez a metafora félrevezető lehet, mivel a háború sok esetben elkerülhető, és mindig vagy majdnem mindig létezik másféle megoldás a problémáinkra. Viszont a frusztrációk, a sérelmek, az indulatok kivétel nélkül mindannyiunkban megvannak, és így többé vagy kevésbé manipulálhatók vagyunk mindannyian, attól függően, hogy milyen mértékben vagyunk foglyai a saját múltunknak. Ennek nem kellene szükségképpen így lennie, mégis úgy tűnik, hogy ez történik újra és újra. De úgy hiszem, a könyvem többet tud nálam ezekről a dolgokról.

– *„Ezek a szikár balkáni férfiak harminc-negyven évente megpróbálják kiirtani egymást” – írja a könyvében. Mi lehet az oka annak, hogy a Balkán-félszigetet rendszerint örökös hadszíntérként szokták emlegetni?*

– Ezek a szikár balkáni férfiak semmivel nem rosszabbak, mint a többiek Európában vagy bárhol a világon. Még csak azt se mondanám, hogy harciasabbak lennének másoknál. Ezek az emberek olyan helyen élnek, ahol nagy kultúrák találkoznak, melyek időnként összeütköznek, harminc- vagy negyvenévente összeütköznek és összecsapnak egymással. Az ilyen helyeken viharossá válhat a történelem, de ahogy már mondtam, sok mindent lehet tenni azért, hogy elkerüljük az összeütközések és összecsapások kockázatát.

– *A szarajevói könyvtár példának okáért a kultúrák békés egymás mellett élésének egyik megtestesítője volt. Több ezer értékes arab, török, perzsa kéziratot őriztek ebben a könyvtárban. Mikor 1992 augusztusában lerombolták, ezzel mintha a békés egymás mellett élés emlékét akarták volna felszámolni.*

– A könyvégetés nem kifejezetten balkáni sajátosság, ennek is régi európai hagyománya van. A könyvtár lerombolását nem feltétlenül látom jelképesnek, az emberek különben is kevesebbet járnak könyvtárba, mint piacra, így tehát ha valamilyen jelképes eseményt kellene ebben a háborúban keresnem, akkor valószínűleg a szarajevói piac bombázása jutna inkább eszembe. Ha viszont erre a tragédiára gondolok, akkor a komédiára is gondolnom kell, amely a támadást követte, arra a komédiára, hogy az ENSZ békefenntartói képtelenek voltak pontosan megállapítani, hogy ki volt a támadó. Ezt pedig nagyon is jelképesnek látom, talán éppen ez lehetne a legfontosabb jelképe ennek az egész háborúnak: hogy nem tudjuk vagy nem akarjuk pontosan megállapítani, vagy nem akarjuk őszintén elismerni, hogy kik voltak az elkövetők.

– *Juan Goytisolo spanyol író példaként említette egy interjúban, hogy Tito idejében a zsidó, a muszlim és az ortodox keresztény közösségek egymás mellett éltek Szarajevóban...*

– Nem látom semmilyen okát, hogy különféle közösségek miért ne élhetnének együtt bárhol, bármikor, legyen szó bármilyen közösségekről. Meg vagyok győződve arról, hogy az említett sérelmek, frusztrációk és indulatok félretehetők, és mélyen meg vagyok győződve arról, hogy a kiengesztelődés nagyon is lehetséges. Nem sokkal azután, hogy a regényt megírtam, volt egy álmom, mely arról szólt, hogy azonos a testünk, hogy minden ember teste valahogy egy-
lényegű. Erre a gondolatra ébredtem, hogy a testünk tulajdonképpen egyetlen test, vagyis hogy minden test alapjában véve egy és ugyanaz a test. Mint ahogy az álmok esetében lenni szokott, ez nagyon mély felismerésnek tűnt, epifániaszerű felismerésnek, mikor az ember megért valami fontosat, valami lényegbe vágót. Később, miután rendesen felébredtem, már nem láttam olyan világosnak ezt a gondolatot, de továbbra is valahogy úgy tűnt, hogy bármit teszünk mások testével, az pontosan olyan, mint ahogyha a saját testünkkel tennénk. Mások teste az én testem is, és ha valakit megérintek, akkor magamat is megérintem, és ha valakit felsebzek, akkor ezzel magamon is sebet ejtek. Úgy gondoltam, hogy ez erős alapja lehetne egy valódi identitásnak és egy valódi közösségnek, de miután rendesen felébredtem, már csak így, feltételes módon tudtam gondolni erre.

– *A regény egyik fejezetében szó esik a Turbo Paradiso című előadásról. Úgy tudom, hogy a rendező, Urbán András ezzel a darabjával Danilo Kiš előtt tiszteleg. Kiš, aki megélte az 1942-es újvidéki vérengzést, és aki az édesapját Auschwitzban vesztette el, a következőt mondja egy interjúban: „Alapvető meggyőződése, hogy a történelem nem más, mint a borzalmak története, mely újra és újra a rosszat ismétli meg.” Egyetért ezzel a pesszimista nézettel?*

– Ezt nem látom pesszimizmusnak. Ahogy mondtam is, a *Híd a Drinán* nem ért véget, benne élünk a regény következő fejezetében.

– *„És megint felszakadt benne a kérdés, hogy ki ő valójában, és hogy tulajdonképpen mi köze van ehhez az egészhez” – gondolja a könyv főhőse. Ön miként válaszolna erre a kérdésre? Annak idején jugoszlávnak tekintette magát? És most minek érzi magát, magyarnak, szerbnek vagy pedig európainak?*

– Abban az összetett érzelmi állapotban, mely a regényemet táplálta, az identitás kérdése, pontosabban az identitás megkérdőjelezése volt az egyik leghangsúlyosabb elem számomra. Erre a kérdésre tehát nem tudok rövid és egyértelmű választ adni. Másrészt, ha a válaszat ezek között a koordináták között kellene megadnom, hogy szerb vagy magyar vagy európai, akkor nem szívesen válaszolnék erre a kérdésre. A regényem vége felé a főhős a tengerre érkezik, és valami fontos dolog történik vele Splitben, jobban mondva két fontos dolog történik, az egyik, hogy eljut a megbocsátásig, vagyis addig a pontig, ahol képessé válik a megbocsátásra, a másik pedig, hogy leveti az identitását, levetkőzi az úgynevezett nemzeti identitást. Ezen a ponton úgy látom őt, mint aki teljesen csupaszon áll a parton, szemben a tengerrel, és ez végre egy olyan helyzet, amelynek köze lehet a valódi identitásunkhoz. A csontok identitásához, hogy úgy mondjam.

– *Pieter M. Judson történész a nacionalizmust egy mesterségesen kialakított ideológiának tartja, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nagyon heves érzelmeket válthat ki. Egyetért ezzel?*

– Igen, egyetérték vele. Könnyen megfigyelhetjük, hogyan alakítja, hogyan befolyásolja a családi kapcsolatok mintázata a nemzeti összetartozást. Minden nap hallunk olyan kifejezéseket,

hogy „motherland”, „Vaterland”, „lijepa naša” vagy „szülőföld”, és ezek mindig családi kapcsolatokra, vérségi kötelékekre utalnak, noha „vér szerint” nem sok közünk van egymáshoz azzal a több millió emberrel, akikkel a közös nyelv használata és a többé-kevésbé hasonló szokások gyakorlása köt össze bennünket. Ezekkel az emberekkel még csak nem is találkozunk, a századrészükkel sem találkozunk, és egész életünkben egy bűdös szót nem fogunk váltani az ezredrészükkel sem. Ennyiben tényleg absztrakcióról, mesterségesen kialakított közösségekről van szó, és nemcsak a nacionalizmus, hanem maga a nemzet is ideológia. Viszont a heves érzelmek, melyeket gerjeszt, nagyon is valóságosak, és ennek alapján arra következtettek, hogy esetleg másféle magyarázatokat, másféle mentségeket is lehetne találni a nemzeti közösségek létezésére, de bevallom, hogy ezek a magyarázatok engem már nem érdekelnek. Sokkal inkább arra vagyok kíváncsi, hogy mi az, ami összeköt bennünket, nem pedig arra, hogy mi az, ami elválaszt. A csontok, például, összekötnek bennünket. Mindannyiunknak vannak csontjai, mindannyiunknak van bőre és vére, nemcsak azoknak, akik ugyanazt a nyelvet beszélik, hanem minden embernek van csontja, bőre és vére, éppen úgy, ahogy az összes többi emlőslátnak is.

– *Mit gondol, milyennek látják ma az emberek a titói Jugoszláviát? Dicsőítik vagy démonizálják?*

– Úgy látom, a legtöbben megmaradtak ugyanabban a kedélyállapotban, amelyben én is évekig voltam. Ahogy említettem, ebben az állapotban nem akartam tudomásul venni, hogy mi történik. Attól tartok, hogy a legtöbben még mindig nem akarják tudomásul venni, nem akarják felfogni, hogy mi történt, hogy milyen dolgokat követtek el egyik vagy másik oldalon, és persze senki sem akarja beismerni, hogy az élete tönkrement. Pedig az igazság az, hogy még azoknak az élete is tönkrement, akik piszkosul meggazdagodtak a háború alatt. Mert az életünk teljesen más lett, mint amilyen a kölcsönös népiértés nélkül lehetett volna, és ha ezt nem tudjuk belátni, ha nem vagyunk képesek szembenézni azzal, ami történt, akkor valószínűleg tovább cipeljük magunkkal a frusztrációk, a sérelmek és az indulatok terhét. Ez pedig veszélyes dolog. Mert azokat, akik nem akarják vállalni a sorsukat, akik nem a saját életüket élik, akik nem hajlandók szembenézni azzal, ami történt, és azokat, akik nem képesek a megbocsátásra, nagyon könnyű manipulálni. És nagyon könnyen egymás ellen lehet fordítani őket, ha az érdekek és frusztrációk patakjai megint elkezdenek széles folyamává összecsordogni.

– *Milyennek látja a jugoszláv utódállamok jövőjét? Tartósak lesznek-e a mai határok, vagy pedig elkerülhetetlenek a további konfliktusok, és így a következő nemzedéknek is meg kell tapasztalnia a háború valóságát?*

– Ami engem illet, nem nagyon bánám, ha elkövetkezne a történelem vége, abban az értelemben, ahogy egy amerikai politológus felvetette, vagyis nem bánám, ha az ideológiák uralma véget érne, különös tekintettel a nacionalizmus ideológiájára. A határokról is boldogan lemondanék. Nem bánám, ha a politika ideológiamentessé válna, miközben azzal is tisztában vagyok, persze, hogy ez megint csak egy ideológia. Éppen ezért azt kell mondanom, hogy nem tudok válaszolni erre a kérdésre. Talán még lehet reménykedni, habár a reményről T.S. Eliot egyik verssora jut eszembe: „there is yet faith, but the faith and the love and the hope are all in the waiting”.

KOVÁCS ILONA

Magyar Marivaux?¹

A cím szándékosan félrevezető. Marivaux magyarországi recepciója ugyanis alig-alig történt meg, és a nyomtatásban megtalálható szövegek száma is elenyésző a teljes életműhöz képest. Akadtak ugyan kiváló színpadi előadások, de kis szériákat értek meg, a két jelentős (befejezetlen) regény lefordíthatatlan, a filozófiai esszék és publicisztikai írások pedig szinte ismeretlenek. Egy szemelvényes kötet kivételével alig szerezhethet tudomást róluk a magyar olvasó. Úgy kell tehát fogalmazni, ennek a kötetnek az egyik célja pontosan az, hogy *legyen* magyar Marivaux.

A Voltaire-nek tulajdonított híres mondás, amelyet Melchior Grimm idézett annak idején, és amely szerint Marivaux „légpetéket méricskél pókháló-mérlegen”², jól mutatja, milyen ironikus hangvétellel szokás emlegetni azt a szerzőt, aki maga is a humor, a paródia, a travesztia nagymestere volt. A maszkok és a szerepjátszás bravúros alkalmazása természetesen erkölcsi problémákat is felvet, és ezek csakugyan folyton felbukkannak a szakirodalomban. Mi tagadás, szereplői sokat „hazudnak”, tagadják valós mivoltukat hosszabb-rövidebb időre, miközben más személyek jellemzőit veszik magukra, pontosabban őket játsszák el, bár mindig az igazság megismerésére vágyva, próbatétel gyanánt.³ „Vonzások és választások” állnak mindenütt a cselekmények középpontjában, és a dilemmák eldöntéséhez ezeket a próbákat használják eszközként.

Az etika és erkölcs kérdései egész életében őt magát is foglalkoztatták.⁴ Nem mondható tehát, hogy reflexió nélkül teremtette volna meg ezt a játékos világot, amelyben a szerepek következetes végigvitele persze sok-sok szenvedést és megaláztatást von maga után a színpadon és a regényekben egyaránt, de hirtelen csavarral elvezet előbb az igazsághoz, utána pedig valamilyen keserédes „boldog” véghez, mondhatni megbéküléshez. Látni kell, hogy milyen kegyetlen az a világ, amelyben a „Szerelem és a Véletlen” játécai irányítják a játsszó személyek sorsát. A játékokban rejlő veszélyek és kínzások kockázata persze minden nagy komédiaíró műveiben ott bujkál a felszín alatt, de nála elsősorban Molière öröksége idéződik fel. Marivaux ugyan prózában írta összes darabját, helyenként versbetétekkel, Molière hatása

¹ A tanulmány a KRE–L'Harmattan Kiadónál készülő *Magyar Marivaux* című kötet *Utószavaként* fog megjelenni, előreláthatólag a jövő évben.

² Voltaire maga nem írta le, csak mások idézik tőle ezt a mondást (elsőnek Grimm), amely egyszerre találó és hamis, értelmezéstől függően (fr.: „peser des œufs de mouche dans une balance en toile d'araignée”). [Ahol nem jelzem külön a fordító nevét, ott a francia szöveget én fordítottam. KI]

³ Ezért egyértelműen téves, legalábbis hamis képzeteket keltő, Jánosházy György fordítás-gyűjteményének címe és koncepciója: *Hazugságok: vígjátékok a szerelemről* (Marosvásárhely, Mentor, 2004).

⁴ Különböző periodikákat írt és szerkesztett: *Lettres sur les habitants de Paris* (1717–18), *Le Spectateur français* (1721–24), *L'Indigent philosophe* (1726), *Le Cabinet du philosophe* (1734). Magyarul csak szemelvények olvashatók ezekből az írásokból: *A tudom-is-én-micsoda fogalma*: források és tanulmányok, szerk. Bartha-Kovács Katalin és Szécsényi Endre, Budapest, L'Harmattan, 2010.

azonban témáiban és filozófiai koncepcióiban is sokszor tetten érhető, pl. éppen a hasonló címet viselő vígjáték (IV)⁵ első párbeszéde a képmutatásról *A mizantróp* (*Az embergyűlölő*) és a *Tartuffe* egyik fő témáját idézi fel. Mindkettőjükről elmondható, hogy a mélység többé vagy kevésbé explicit módon, de mindig érezhető a komédia mögött. Tragikus háttér és iróniával felmutatott, de valóságos gyötrelmek ábrázolása nélkül a vígjátékok univerzuma súlytalan lenne, és felületes fordulatok sorozatát eredményezné csak, ahogy ez a bohózatok nagy részénél tapasztalható. Még a francia vaudeville vagy a magyar népszínmű és operett-darabok legjobbjai⁶ is hordoznak érdekes, áttételes, súlyosnak érzett komoly mondanivalót, amelyet a humor, sőt a bohózat különböző szintjei sikeresen elrejtene a kevésbé fogékony néző előtt.

Az olasz népi színjátszás és vásári komédiák szerepe mindkét életműben döntő jelentőségű, ennek emlegetése szinte már közhelyszámba megy, ha a *commedia dell'arte* hatásáról van szó. Marivaux életében és műveiben az olasz színészek szerepe, elsősorban a Balletti, Párizsban játszó olasz színészcsaláddal ápoltt szoros barátsága és szakmai együttműködése miatt szintén jól ismert.⁷

Marivaux más műfajú műveiben, pl. egyik fontos regényében (*A törtető paraszt*)⁸ ugyan csak megdöbbenő a látens, gyakran mégis felszínre bukkanó mélyréteg. A főhős, Jacob ugyanis fiatalon Párizsba kerül, és sikeres pályát fut be, amit nagy részben nála idősebb hölgyek vonzalmainak, és velük kötött házasságoknak köszönhet.⁹ Ezzel kapcsolatban az egyik kiváló szakértő, René Démonis¹⁰ egyenesen a kannibalizmus metaforáját idézi fel. Hozzáfűzi persze, hogy Jacob első házassága, amelyet egy érettebb hölggel köt, kölcsönösen boldog, vagyis a fiatal (a történet kezdetén 18 éves), életerős és szép vidéki fiú nem pusztán elszívja Habert kisasszony életerejét, használja a társadalmi rangját és kapcsolatait, hanem cserébe

⁵ Az egyszerűség kedvéért az egyes komédiákra a teljes cím állandó idézése helyett a gyűjteményes kötetben felállított sorrend római számaival utalok. A kötet tartalmát és a vonatkozó sorszámokat ld. az írás végén.

⁶ Pl. Georges Feydeau, Eugène Labiche legjobb zenés komédiái vagy a bécsi operett olyan kiemelkedő remekművei, mint Johann Strauss *Denevérje*.

⁷ Minden színháztörténeti munka foglalkozik ezzel a szoros kapcsolattal, az erre vonatkozó szakirodalom ismertetése lehetetlen itt, csak arra utalnék, hogy sok darabját a párizsi *Olasz Színház* (Théâtre des Italiens) számára írta, ott mutatták be, és még a szereplők neveiben is előfordul a színésznek neve (Silvia, Flaminia).

⁸ A cím (*Le Paysan parvenu*) fordítása igen problematikus. Az itt idézet változat Bóka Lászlóé, aki a regény első oldalát fordította le a *Francia irodalom kincsháza* című Illyés-antológiába (Budapest, Atheneum, 1942, 205). Valójában a *parvenu* jelzőnek és a *parvenir* igének nem annyira erős a pejoratív jelentésárnyalata a franciában, mint a magyarban. Ez a semlegesebb jelentés ugyan mára elavult, de a korban még azt is jelölte, hogy valakinek sikerül feljebb jutnia, persze mint úgazdagnak, a megfélemlő modor és kultúra híján. Ezért talán a *feltörekvő* jelző helyesebb lenne, hozzáátéve, hogy Jacob tehetséges, sok kiváló tulajdonsága van (szépség, erő, bátorság, okosság-ravaszság, stb.), tehát valódi sikertörténet az övé, még ha erkölcsi szempontból kétes is.

⁹ Marivaux házassága (1717) némiképp hasonlítható a regénybeli Jacob pályájához, legalábbis kortársai közül sokan érdekházasságnak tartották. Igaz, hogy felesége (Colombe Bologne) néhány évvel idősebb és sokkal gazdagabb volt nála, de ez önmagában nem bizonyítja a felmerült gyanút. A komoly, 40 000 livre hozomány csaknem teljes egészében elúszott a Law bankház csődjében (1720). Colombe 40 évesen, 1723-ban meghalt, egyetlen lányuk pedig 1745-ben, 27 éves fejjel apáca lett.

¹⁰ Ld. Démonis monográfiájának Marivaux-fejezetét: *Le roman à la première personne du classicisme aux Lumières*, Genève, Droz, 2002, 89–106.

valódi szeretetet és szerelmet ad. Mindkét fél számára gyümölcsöző tehát a kapcsolat, de Marivaux azt is sejteti, hogy másképp nem is nagyon lehet (békésen) feljebb jutni a társadalmi ranglétrán. Jacob későbbi hódításai szintén nála idősebb hölgyek (Mme de Ferval, Madame de Fécour), akik sokat lendítenek a pályáján, de emellett sok jó tulajdonsága is segíti, mint például okossága és bátorsága. Így erkölcsileg vitatható, de hatékony módon emelkedik egyre magasabbra Jacob, és lesz belőle Monsieur de la Vallée, nemes és tehetős párizsi úr a (be-fejezetlen) regény második harmadában.

Másik fontos regénye (*Marianne élete*) szintén egy különleges pálya kezdetét meséli el, ahol a főszereplő hősnőről, egy kisgyermekkorában árvaságra jutott lányról megtudjuk, hogy minden támasz híján munkásnő lesz belőle egy fehérenemű-kereskedőnél, majd egy öreg libertinus vet rá szemet, és bizonyos célzattal veszi pártfogásába. Ahhoz, hogy kikerülje a prostituálás csapdáját, Marianne cselhez folyamodik. Egy nap, a miséről kifelé jövet, színlelt óvatlansággal egy rokonszenves fiatalember kocsija alá kerül, úgy intézi, hogy a kocsi fellökje, aminek bokaficam a következménye. Az ezt követő ápolás során megszületik az ígéretes ismeretség, és új perspektívákat nyit Marianne életében. Ugyancsak a már idézett René Démoris elemzi szellemesen,¹¹ hogy ez a kis, kiprovokált baleset milyen ügyesen szolgálja az amúgy zsákcúba kerülő fiatal lány céljait, aki efféle kisebb ravaszkodások nélkül vagy megragadna a cselédsorban, vagy mindkét nembeli kerítők zsákmánya lenne.

A fentiekhez hasonló, kiélezett és – hosszabb távon – a hősök sorsára kiható helyzetekről Marivaux minden műfajban, filozófiai esszéiben is elmélkedett, de itt most csak a színdarabokról beszélünk, mivel többi írása néhány kivételtől eltekintve egyelőre nem elérhető magyarul.¹² A színházi termésnek is csak kisebb szeletét tudja közölni ez a kötet, de ezek között megtalálható több olyan fő mű, mint a *II*, *III*, *V*, *VI* vagy a *IX* és *X*. Ezek a művek feltétlenül komoly figyelmet érdemelnek, mert a szereplők jellemrajza és a cselekmények felszínén zajló történései mélyebb jelentéseket hordoznak, bár ezeket a rétegeket csak némi elemzéssel lehet feltárni. Előbb azonban érdemes röviden áttekinteni a befogadástörténet lényeges állomásait, amelyekből nálunk olyan sajnálatosan kevés van.

Magyar recepció

A Színházi Intézet (OSZMI) adatbázisa húsz magyar előadást tart számon az életműből,¹³ ezek közül néhány fordítást célszerű röviden ismertetni. A legkorábbi Radó Antal szövege a *Szerelem játéka* [VI]¹⁴, és ez a magyar változat máig feltűnik a színpadokon. Illyés Gyula néhány soros bevezetővel közölt egy-egy nyúlfarknyi szemelvényt ugyanebből a darabból (VI), illetve a két regényből a *Francia irodalom kincsháza* című antológiájában,¹⁵ ahol így exponálja a szerzőt és életművét: „A francia színdarabban ő adott először igazán méltó helyet a szerelemnek. Ezzel forradalmat csinált. Még nagyobb érdeme azonban stílusa. Darabjait már ő is prózában írja, de ellentétben kortársaival, a kötött forma alól a pongyolaságba szabadu-

¹¹ Uo. 97.

¹² A kivételekre nézve ld. fent a 4. és a 8. lábjegyzetet.

¹³ <https://oszmi.hu/index.php?option>

¹⁴ 1918, Budapest, Lampel. A Nemzeti Színházban adták elő többször. Újabbban pedig (1987-ben) a Miskolci Nemzeti Színházban játszották, Valló Péter rendezésében.

¹⁵ Op. cit. 201–204, az ő fordítása: 201–202, az idézet: 201.

lókkal, mondatait a versnek kijáró gondossággal csiszolja keresetlenné és egyszerűvé. Hoszszú élete mindvégig igen küzdelmes volt; derűs, szigorúan becsületes, végül mindenki által tisztelt, öntudatos szegényként élt s halt.” Feltétlenül említendő Szerb Antal néhány soros ismertetője a *Világirodalom történetéből*, ahol – részletekbe nem bocsátkozva, de dicsérőleg – így emlékezik meg a szerző darabjairól és egyik regényéről: „A játékos és bájos rokokó szellem legjobb irodalmi képviselője Marivaux. Színdarabjai kecses és lélektanilag pontos csevegek a szerelemről – a szerelemről, amely nem ismer társadalmi korlátokat, a szerelemről, amelynek különösen a kezdete érdekes és kellemes.”¹⁶

A darabok magyarítása szempontjából fontos az egyetlen gyűjteményes kiadás megjelenése, Jánosházy György költő és műfordító kötete,¹⁷ benne *Omnia vincit Amor*¹⁸ mottóra fel-fűzött utószavával. Szerinte Marivaux egyetlen témája a szerelem, és e téren francia forrásokra hivatkozva Racine-tragédiákkal rokonítja őt, azzal a fenntartással, hogy nála nem tragikus a vég, hanem házassággal oldódnak meg a drámai konfliktusok. Illyéstől eltérően leki-csinylően beszél a nyelvezetről, tudomást sem véve arról, hogy ennek értelmezése fontos kulcsokat nyújt a megértéshez: „Színpadi alakjai azon a finomkodó, *précieux* nyelven beszélnek, amelyet Molière ugyan kicsűfolt, de amely ekkor már a társadalmi élet mindennapi nyelve volt. A mai franciát megmosolyogtatja, magyarul elviselhetetlen volna; a fordító anynyit őrzött csak meg belőle, amennyi jellemzésül szükséges.”¹⁹ A fő probléma azonban nemcsak az, hogy lebecsüli a nyelv jelentőségét, amely a szereplők jellemének letéteményese, hanem az is, hogy a játék funkcióját ugyancsak félreismeri. Erkölcileg ítéli meg (és el) a szerepjátékosok fiktív fellépéseit, holott ezek a színlelések az igazság kiderítését szolgálják, és valóban el is vezetnek valami nagy revelációhoz. Már a cím tévútra viszi az értelmezést, mert nem a játékokra (gyakran kegyetlen játékokra) helyezi a hangsúlyt, hanem pejoratív kontextusba helyezi a műveket.

Kolozsvári Grandpierre Emil magyar variánsai inkább az átrás mint fordítás kategóriájába tartoznak. Annnyira szabadon kezeli a témákat és a szereplőket, hogy mindent újraír, így lesz előbb *Két nő között az Álruhás szolgálólányból* 1979-ben, az egervári Várkastély előadásához kapcsolódó munkájában, majd később még merészebben rugaszkodott el az eredetitől: *Lovag, avagy úgy itt hagylak benneteket, mint Szent Pál az oláhokat*.²⁰

Az *Épreuve* szintén több címmel és szöveggel létezik. Legelőször Gáspár Mária a Népművelési Intézet²¹ jóvoltából fordította le (*Próba*), de nem találtam annak nyomát sehol, hogy előadták volna, bár az amatőr társulatok produkcióit nem tartja számon a már idézett OSZMI

¹⁶ Budapest. Révai, 1942, II/118–119.

¹⁷ Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004. *Hazugságok* címen. A kötet négy darabot tartalmaz *A hagyaték* (Le legs), *Hűtlen hűség* (La Double Inconstance), *Hazugságok* (Les Fausses Confidences), *Az álruhás királyfi avagy A fejedelmi kalandor* (Le Prince travesti ou l'illustre Aventurier).

¹⁸ Uo. 277–288.

¹⁹ Uo. 288.

²⁰ Az eredeti címe: *La Fausse suivante*, 1995. Előbb az egervári nyári (1979), majd egy szentendrei szabadtéri előadáshoz készült a fordítás két változatban. Marosvásárhelyen is előadták ezt a darabot az ő fordításában.

²¹ *A próba*; ford. Gáspár Mária; in: *A próba*. Két klasszikus egyfelvonásos; Népművelési és Propaganda Intézet (Színjátékosok kiskönyvtára), Budapest, 1979. A fordítás elejéről olvasható egy rövid részlet a *Függelékben*.

színházi adatbázis. Ezt követően *Próbatétel* lett belőle 1994-ben,²² egy rendezői vizsgára, és ebből az alkalomból mindjárt két változat született. Gerelyes Edit készített belőle nyersfordítást még mint egyetemi hallgató, és Maruszkai Judit dramaturgiai szempontok szerint egy másikat. Az Ódry Színház az utóbbi hangzott el, a kötetben Gerelyes Edit fordítását közöljük, amelyet a kiadás számára átdolgozott.

A *(második) Váratlan szerelem*²³ szintén két fordításban létezik, bár a szó szoros értelmében egyiket sem adták elő. Az első meg is jelent, és ezt a kiadványt elég alaposan megbíráltam annak idején a litera.hu netes oldalon, 2004 júniusában,²⁴ mivel bármilyen öröndetes lehetne, ha megjelenik egy Marivaux-darab magyar fordításban, ez a magyarítás maga és a kísérő szöveg nem ad alkalmat örömmre. Úgy találtam, hogy a cím kivételével minden kifogásolható ebben a magyar változatban. A darab címe viszont nem a fordító vagy az előszó írójának találmánya, mert az már így szerepelt a Mesguich-társulat budapesti vendéjátéka alkalmából (1997) a Francia Intézet programfüzetében. Ettől eltekintve a magyar szöveg a túlkörfordítás elrettentő példája, súlyosbítva néhány alapos melléfordítással és félreértéssel, és az előszó is tele van pontatlanságokkal, sőt tévedésekkel. A kötetben Pacskovszky Zsolt szövege szerepel, amely egy meg nem valósult produkció számára készült, a rendező Kurucz Pál felkérésére és vele egyetértésben.

„Fecseg a felszín, hallgat a mély”

Mint már eddig is utaltam rá, Marivaux három műfajban alkotott, ezek a színház, a regény és a filozófia (esszék és periodikák), mindegyikben más-más szabályokat követve. A József Attila-idézet több jelentésben is alkalmazható az életmű több vetületének megvilágítására. A „fecsegő felszín” lehet megtévesztő látszat, amely sok kritikust és nézőt tévútra visz: a rokokó cirádák és díszítések mögött nem mindig könnyű felfedezni a súlyosabb jelentéseket, és ez a korabeli fogadtatásra éppen úgy jellemző, mint a művek utóéletére. Igazi jelentése azonban az ennek a sornak, hogy a könnyed látszat mögött igenis ott lappang (majdnem mindig) valamilyen komoly dráma lehetősége, amelyet a mű nem bont ugyan ki, de sejteti vagy utal rá, és ezzel fajsúlyossá teszi a felszínen zajló történeteket és a végül a megbékélés irányába elmozduló viszonyokat. Leginkább azonban ez a kontraszt a nyelvre és stílusra érvényes, amely a többszörös rétegek, a polivalencia nélkül csakugyan súlytalannak tűnhet. Ide tartozik az is, hogy az irodalmi művekben szükséges feldolgozni az explicit, felszínen is jelenlévő témák mellett a hiányokat is.²⁵ Jelen esetben egészen meglepő, hogy a később komédiaszerzőként sikeres Marivaux a pályája kezdetén először arra tett kísérletet, hogy tragédiát írjon, mivel annak műfaját a poétikák magasabbra értékelték. Így keletkezett a *Hannibál*, de olyan nagyot bukott vele, hogy később csak egy tétova, félben maradt szöveg (*II. Mohamed*) tanúskodik arról, hogy mindig erősen vonzotta volna a tragédia műfaja. Egyik méltatója egyenesen Racine-hoz hasonlítja a vígjátékait, azzal a különbségtétellel, hogy a konfliktusok ugyan lehetnének végzetesek, de nála egy piruettel jóra fordulnak a dolgok, bár minden boldog vég

²² Ódry Színház, Simon Balázs színházrendezői vizsgájára.

²³ Budapest, Eötvös Könyvkiadó, 2001, ford. Fábri Péter, bevezető: Cseppentő István. Kétnyelvű, francia–magyar kiadás.

²⁴ <https://litera.hu/magazin/kritika/marivaux-a-masodik-varatlan-szerelem.html>

²⁵ Vö.: Roland Barthes: *A szöveg öröme*, Budapest, Osiris, 1996. Különös tekintettel *Az irodalom nulla foka* című tanulmányra.

visszás érzéseket kelt(het) a befogadóban. Alighanem tudatosan van úgy felépítve ez a „szerencsés” fordulat, hogy ne legyen igazán megnyugtató.

Nem meglepő tehát, hogy a visszatérő vezérmotívumok között az egyik legfontosabb mégis a halál. A téma a regényekben komoly szerephez jut, a darabokban viszont inkább a mélyrétegekben lelhető fel. Az *Állhatatlan szeretők* (III) megpróbáltatásai ellen eleinte úgy küzdenek, hogy inkább a halált választanák, mint a szerelmükről való lemondást. Silvia egyenesen „éhségstrájkkal” fenyeget, ha szerelmét, Arlekint nem láthatja viszont. Később azonban enged a csábításoknak, és önként lemond a kedveséről. A végrendeletek, örökségek, hagyatkozások és fogadkozások mind összefüggésben vannak az elmúlással és a gyásszal, de csak a háttérben. Valójában egyetlen darab sem forog nyíltan a betegség és a halál tematikája körül, mint pl. Molière *Képzelt betege*, de a szegénység sem explicit problematika, hatásai mégis (házasságok és szerelmek relációiban) döntő fontosságúak. Szinte minden műben hajtóerőnek és próbatételnek bizonyul a vagyoni helyzet és a társadalmi rang, de csak ha születőben lévő érzelmek irányítják rájuk a figyelmet. A társadalmi osztályok léte és hierarchiája sem olyan formát ölt, mint számos kortársánál, pl. Beaumarchais műveiben, és nem mint lázító, igazságtalan realitás kerül reflektorfénybe, hanem éppen azzal, hogy a társadalmi ranglétra állandónak bizonyul. A rangbeli különbség (úr-szolga, úrnő-szobalány), áthidalhatatlan távolságot képez az emberek között, és determinálja a szereplők sorsát. Ebben a vígjátéki világban semmi nyoma forradalmi indulatoknak és lázadásnak, a társadalmi rend elleni harcnak. Sőt, a nyelv és a gondolkodás annyira jellemző kinek-kinek a társadalmi állására, hogy az álruhák és szerepcserék ellenére állandó tényezőnek bizonyul. A *Játék* (VI) alapvetően szimmetrikus szerkezetében a kétoldali szerepcsere és alakoskodás ellenére a két pár egy-egy tagja, mintegy „véletlenül”, a rangban hozzáillő felet szereti meg. Ez a meglepő determináltság elég bonyolult ideológiai háttérrel feltételez, de a szöveg csak a probléma meglétét jelzi, megoldást nem kínál rá. Az is fontos tényező, hogy bár a fiatalok mindkét oldalon látszólag szabadon döntenek, előbb az álruhás játék, majd a párválasztás kérdésében sorsuk mintha előre kijelölt úton haladna. A két apa végig szemmel tartja a fejleményeket, és szükség esetén talán (vagy biztosan?) közbelépne, hogy a kíváncsi rendet fenntartsa. Erre azonban nem kerül sor, mert a „vonzások és választások” jó irányba (azaz egymáshoz) terelik a fiatalokat. Véletlenül vagy végzettszerűen?

Az örökségek más téren is sok fontos témát hoznak felszínre, hiszen a vagyon természetesen éppen olyan sorsdöntő tényező, mint a társadalmi rang, a születés. Már a címek és témák között feltűnő, milyen sokszor szerepel az örökölt vagy örökölhető vagyon mint az egyéni sorsok meghatározója, önkényes és motivált döntések oka. Az egyik egyfelvonásosnak (VIII) ez a címe és a fő témája, és ez a konfliktusok egyik oka két másik darabban (II és V), de a kötetben nem szereplő művekben is gyakran e körül forog a cselekmény. Igaz, hogy az összeütközések oka csak akkor lehet a pénz, amikor revelációként jelentkező, de fel nem ismert érzések kötik össze a szereplőket, más vonatkozásban nem esik róla szó. Viszont a társasági képmutatás (VI) és szerepjátszás kiugratja a bajoknak ezt a forrását, és – mint valami lakmuszpapír – láthatóvá teszi a rejtett motivációkat.

Sokkal közvetlenebbül érvényesül a hatalom problémája, akár a nyers erőfölény miatt, akár gazdasági, szellemi vagy társadalmi előnyként, de nyilvánvaló a manipuláció és a kényszer vonatkozásában is. Ezen a téren a dupla hűtlenségről szóló mese (III) igen tanulságos, hiszen az álruhás herceg és a pásztorlány vonzalmának története felülírja azt a törvényt,

amely a mindenkori uralkodót arra kötelezi, hogy alattvalói közül válasszon feleséget. A konfliktus forrása az, hogy a herceg álruhában vándorol birodalmában, hogy a törvénynek eleget tegyen, de megtalálja a boldogságot is. A pásztorlány azonban így többszörös csapdába kerül, hiszen végig nem tudja, ki valójában a vadász, akivel az udvarban is találkozik. Bizalmasává is fogadja, ami nagyon megnehezíti a dolgát, mert bár Arlekin a szíve választotta, mégis erősen vonzódik a rokonszenves idegenhez. A legmeglepőbb azonban az a mód, ahogyan Marivaux bemutatja az ellenállás megtörésének sikeres módját, ti. a manipulációt. Az önként vállalt éhezéssel a szerelmespár inkább a halálba menekülne a kényszer elől, a hiúság és az emberi gyarlóságok kihasználása elől azonban nem szökik el. Ebből a szempontból a darab legérdekesebb figurája Flaminia, „a herceg szolgájának lánya”, aki egy ügyesen végigvitt manipulációval oldja meg a konfliktusokat. A fenyegetések helyett ajándékokkal és szép szóval csábítja mindkét fiataalt, egyiket és másikat is a gyenge pontjain simogatva. Silviában felébreszti a hiúságot, a hódítás és a vetélkedés utáni vágyat, és ezt mindjárt kielégíti szép ruhák, bókók és ígéretetek formájában. Arlekin meghódítása ugyanilyen hatásos, őt – a *commedia dell'arte* hagyománya szerint a testi élvezetekkel lehet megnyerni –, tehát ételt-italt, kényelmet és fényűzést kínál neki, és ennek a fiú nem tud ellenállni. Fontos tényező, hogy Flaminia érettebb személyiség áldozataikhoz képest. Ők naivul, ártatlanul csöppennek bele az udvari élet kultúrájába és kísértéseibe. Múltjuk és életkoruk nem készítette fel őket ezekre a próbatételekre, fegyvertelennek bizonyulnak a rafinált csábítással szemben. Itt újra felbukkan az idősebb, tapasztaltabb nő szerepének fontossága a fiatalok életében, akárcsak a két nagyregényben. A hatalom mechanikájának pontos látlete az, ahogy Flaminia minden ellentmondást és ellenállást kerülve, pusztán ajánlatokkal és hízelgéssel leszereli a két fiataalt. Talán nem tévedés azt állítani, hogy a fogyasztói társadalom működésének logikáját előlegezik meg Flaminia manőverei. Kétségtelenül ellenállhatatlan az idősebb, okosabb, tapasztaltabb, a herceg birodalmát is háta mögött tudható nő fölénye és retorikája, de ugyanakkor felvillan ennek a kultúrának, a műveltségnek, tapasztalatoknak, no meg a gazdagságnak a vonzereje, sőt értéke is. Érdemes elgondolni a folytatást, a kettős házasság utáni jövőt, amellyel Marivaux (soha) nem foglalkozik, de amely mégis kirajzolódik az utolsó jelenetek után. Vajon mi teszi boldogabbá a fiatalokat, sőt az összes darabbeli szerelmest: a hűség, amely szélsőséges esetben a halálba vinné őket, vagy a csábítás hatására bekövetkező pálfordulás, amely hatalomhoz, gazdagsághoz és rokonszenves partnerhez segíti őket? Az állhatatlanság egyúttal rugalmasság is, az intelligencia diadala a naivitás és a tudatlanság felett. A két fiatal világot lát, új élettel ismerkedik, és a veszteség nagy ugyan, de nyerne is a cserén. Pusztán erőkölsileg megítélni a (szimmetrikusan, mindkét oldalon párhuzamosan megtörténő) hűtlenséget a korábban választott párral szemben durva egyszerűsítése lenne a darab komplex jelenségeinek. Szerencsére Marivaux nem is vonja le a lehetséges tanulságokat a kibontakozás pillanataiban, és a további tépelődést a nézőre bízza.

Ugyancsak a mélyrétegekben megbúvó és felszínre nem kerülő, jelenségment nem tudatosított téma a kegyetlenség, amelynek számos jele lelhető fel a darabokban, de nem explicit formában, hanem az értelmezés által kibonthatóan. Itt csak néhány példát említenék: a *Disputa* (X) alapkérdése nem feltétlenül az, hogy kik hajlamosabbak inkább hűtlenségre, a lányok vagy a fiúk, hanem inkább az, hogy a tények felderítése céljából végrehajtott kísérlet nem embertelen-e? Ekképp értelmezhető az a jelenet is, amelynek során [*Játék* (VI) 3. felvonás], Silvia meggyötri Dorante-ot, egy olyan pillanatban, amikor már bebizonyosodott, hogy a

fiú szenvedélyesen beleszeretett, és minden vagyoni-társadalmi korlátot semmibe véve szolgálóként is feleségül venné. Silvia mégsem vall színt, maszkját megtartva féltékennyé teszi a fiút. Ehhez a fivérét, Mariót is bevonja az újabb, a cél szempontjából tulajdonképpen már felesleges, kíméletlen játékba. A példák sorát könnyen lehetne szaporítani, de itt lényegesebb most a maszkok és az igazságkeresés útjainak problémáit felvetni a színdarabokban.

A más figura bőrébe bújás és alakoskodás kétségtelenül hazugság is, még ha az igazság kiderítéséért folyik is a küzdelem. Jánosházy korábban már tárgyalt alapvető félreértése a szövegek értelmezésében rámutat arra, hogy a Marivaux-figurák nem mondanak igazat, elhallgatják valódi mivoltukat, és nem hajlandók az identitásukat elárulni egészen addig, amíg meg nem győződtek a másik céljairól és igazi arculatáról. Nagy kritika ez a korabeli társadalmi lét és szélesebb értelemben mindenféle emberi kommunikáció lényegéről. Igaz, hogy itt a szereplők célja nem álságos előnyök megszerzése, (bár az is lehetne, és akkor szélhámosoknak kellene tartanunk őket), a határ mégis nagyon nehezen húzható meg sokszor a próbatétel és az átverés (vagy hatalommal való visszaélés) között. Ezen a téren igazán érdekes lenne a dobozokba zárt arcképekkel való játékok elemzése, amelyek túlmennek ezeken a kényes határokon, de sajnos éppen azok a darabok nem elérhetők magyarul,²⁶ vagyis nem szerepelnek a kötetben, amelyek erre a legkiválóbb példákat nyújtják.

A cél és az eszközök dialektikája nem más, mint az alapvető ellentmondások kibontása, és itt becsületes szerző nem juthat nyugvópontra. Nemcsak a *Próbatétel* (IX) címet viselő darab mechanizmusa engedelmeskedik ennek a logikának, hanem szinte valamennyi. A *Játék* (VI) alaphelyzete a véletlen bekapcsolásával különösen talányossá válik. Mindenesetre azt lezögezhetjük, hogy a filozófiai életmű fejt ki érthetőbben, bölcselkedés formájában ezt a problematikát, és elég sötét világgépet sejtet komédiának álcázott próbatételek és álruhás játékok mögött. A filozófiai-publicisztikai írásokban²⁷ természetesen komolyabb a kifejtése ennek a kérdésnek – immár, esszéisztikus formában. Három periodikát adott ki Marivaux, de a *Spectateur* a leghíresebb, ezt 1721–24 között írta és közölte nyomtatásban. A hét „lapból” álló sorozat *Bevezetője* könnyed formában ismerteti, milyenfajta bölcselkedésnek tartja a sajátját Marivaux. Az önelemzést egy történettel illusztrálja, amelynek a címe: *A vizitben ott-felejtett kesztyű*. A narrátor 17 éves korára visszatekintve mizantropiája kialakulását arra a szerelménél tett látogatásra teszi, amikor is vissza kellett mennie, mert fél pár kesztyűjét nála felejtette. A fiatal hölgy, akibe egészen addig szerelmes volt, nemcsak a szépségével hódította meg, hanem ártatlanságával és természetes viselkedésével, amit ő a kacérság teljes hiányának vélt. Még azt is feltételezte róla, hogy szépségének nincs tudatában, de mekkora a megdöbbenése, amikor már a távolból észreveszi: a fiatal lány a tükre előtt gyakorolja az ártatlan arckifejezéseket. Éppen azokat, amelyekkel annyira elbűvölte őt. Abban a pillanatban elmúlik, meghal minden érzés a szívében, és ezt meg is mondja, miközben elköszön. A lány is észrevette a tükrében a közeledő fiút, elpirul és felelősségre vonja tapintatlanságáért, de nincs mit tenni. A fiú megmenekül ugyan egy rossz kapcsolattól, de elveszti minden illúzióját, nemcsak erre a szerelemre nézve, hanem egész életére: „Megremegtem arra a gondolatra, milyen veszélybe kerülök, ha balszerencsémre jóhiszeműen elhiszem a szélhámos hölgy tökéletes-

²⁶ Ilyen a *Csalfa vallomások* (Fausses Confidences) című darab, amely nyilvános megalázásig viszi a dobozba zárt portré talányának vagy titkának megfejtését, és az egyik mellékszereplőt kíméletlenül szenvedésre ítéli a boldog vég pillanatában.

²⁷ *Le Spectateur français*, 7 feuilles (lap, változó terjedelemben).

ségre fejlesztett cseleit, amelyeket én természetesnek vettem, és mivel csak emiatt szerettem bele, a szerelmem egy csapásra megszűnt, merthogy a szívem csak ezzel a feltétellel táplált gyöngédséget iránta.”²⁸ Búcsút vesz tőle, és utolsó szavaival az Operaház masinériáihoz hasonlítja a lány viselkedését, amely szórakoztató, de őt többé nem hatja meg: „Azzal otthagytam, és ebből a kalandból született meg bennem egyfajta embergyűlölet, amely azóta is sajátom, és emiatt vizsgáltam egész életemben az embereket, és mulattattam magamat a reflexióimmal.”²⁹

A tetszetős rokokó motívumok sok súlyos mondanivalót hordoznak tehát, és itt két olyan technikát kell röviden ismertetni, amely minden műben érvényesül, és valójában egyedi jellemzője Marivaux-nak. Az egyik a *kettős regiszter*nek elnevezett és az ő műveihez kötött szerkesztési forma, a másik pedig a *marivaudage*, a jogosan róla elnevezett csevegési stílus.³⁰

Jean Rousset híres és meghatározó tanulmányának³¹ főbb megállapításaira hivatkozva (amelyekkel megalapozta feltevését a kettős regiszterről), érdemes kiemelni, hogy nála nem csak a *commedia dell'arte* és Molière darabjainak hagyományából ismert és átvett kontrasztos párhuzamokról van szó, ahol úr és szolga, úrnő és szubrett, főhősök és mellékszereplők párosairól beszélhetünk. Itt mindezek egyszerre jelennek meg más rétegből származó információkkal, ami a korábban ismert Dom Juan-Sganarelle (Don Giovanni-Leporello) típusú kontrasztokat és párhuzamokat jelentősen tovább gazdagítja.

A kettős regiszter

Marivaux nem bízik semmilyen előre kidolgozott rendben, az ő vezérelve a már egyes címekben is jelzett váratlan felismerés, meglepetés (II és V) és a véletlen játéka (VI): „Én nem tudok alkotni, csak tetten érem magamban a véletlen keltette gondolatokat.”³² A rögtönzés életeleme a művészetének, és ezt is építi be a szövegekbe, főként az improvizációban jártas olasz színészek számára írott darabokban. Több darabjában találni olyan instrukciót, ahol az Arlekin-figurát játszó színészre bíz egy-egy improvizációt, de mindig egy szigorúan megtervezett keretbe illesztett panelként. Bizalmatlan minden tőle idegen és mesterséges rendalkotással szemben, van viszont saját magának kialakított és alkalmazott szerkesztési technikája, amelyet következetesen betart. A *commedia dell'arte* hagyománya eleve épít a figurák és helyzetek ismert paneljeire, amit Marivaux mesterien felhasznál. A korai darabok (mint az I és II), többet alkalmaznak ezt a technikát, és sokat bíznak az olasz színészekre, a későbbiek egyre kevesebbet, de végig sajátja marad ez a szemlélet.

A jeles filozófus és irodalomtudós, Georges Poulet³³ a Marivaux-teremtmények lényegét abban látja, hogy rögtönöznek és a pillanatban élnek. Ebből vonja le a véletlen és a rögtönzés

²⁸ 1. lap

²⁹ Uo.

³⁰ A kifejezés talán lefordíthatatlan, de mindenesetre egyelőre lefordíthatatlan, mert a szerző nevét képzi tovább a csevegés (fr. *badinage*) egyik szinonimájaként. Az ige is létezik, *marivauder*, ld. *atilf.atilf.fr*: „écrire, s'exprimer à la manière de Marivaux, avec affectation, préciosité, recherche,” vagyis: Marivaux stílusában írni vagy beszélni, keresetten, finomkodva, kényeskedve (ld. Molière).

³¹ Op.cit. Jean Rousset: *Marivaux ou la structure du double registre*, in *Forme et signification*, Paris, José Corti, 1962, 45–64.

³² *Le Spectateur français*, 1. lap

³³ *Études sur le temps humain* [Tanulmányok az emberi időről], Paris, Plon, 1949.)

esztétikáját, mely másokra is jellemző, pl. Poulet meglátása szerint hasonló Montaigne vagy Stendhal időszemlélete. Szerinte Marivaux a passzív, szemlélődő magatartás képviselője, ahogyan filozófiai írásaiban ezt ő maga is megállapítja.³⁴ A pillanat meglepetéseire figyel: „Az emberi szív redőiben megfigyeltem mindazokat a különféle zugokat, amelyekben a Szerелеm el tud rejtőzni, amikor fél megmutatkozni...”³⁵ Jean Rousset abban látja a megsokszorozódás (és nem pusztán megkettőződés) forrását, hogy ezek a szereplők nem ismerik önmagukat, és miközben szerepeket játszanak, másoktól olyan megjegyzéseket hallanak, amelyek meglepik és elgondolkottatják őket. A kettős regiszter alapja tehát: „egyfelől a saját szerelmükről nem tudó szívek vakasága, másfelől bizonyos szereplők éleslátása, akik (kívülről) szemlélik őket és megelőlegezik a folytatást. Ezek a mellékszereplők jobban birtokolják a »látást«, ők figyelik éles szemmel, hogyan élik meg a hősök szívük zavaros érzelmeit. Szemlélnék, kommentálnak, be is avatkoznak, segédkezet nyújtanak, tisztáznak. A szerző tudásának letéteményesei a színpadon.”³⁶ Rousset mindenekelőtt a két nagyregényben elemezte részletesen ezt a viszonylatrendszert, a színdarabokra csak utalt. Elméletét többen megbírálták ugyan, főleg egyes részleteiben, magát a koncepciót, lényegét tekintve azonban elfogadta a szakma.

Ennek a többszörös regiszterrel operáló szerkesztésnek lényege a megkettőződés, nemcsak a szereplők között, ahogyan az a hagyományokban gyakori, hanem a szereplőkön belül is. Rousset koncepcióját követve: műfajtól függetlenül is egyszerre lehet látni a személyekben a szemlélődő és a szemlélt, megfigyelő és megfigyelt kettősségét, sőt az elbeszélő és az elbeszélte együttes létezését. Az egyes figurák önmagukat is gyakran képesek megfigyelni kívülről, ráadásul a többi szereplő szintén szembesíti őket a róluk alkotott véleményekkel, külső képükkel. Mindezek a fénytörések hozzásegítik őket ahhoz, hogy megismerjék önmagukat és változni tudjanak. Az idő is döntő tényező, mert a szenvedélyeknek különös a természete, és itt érdemes Marivaux-nak átadni a szót: „(...) amikor átéljük őket, nem gondolkodunk rajtuk, csak akkor ismerjük meg őket, amikor már elmúltak.”³⁷ A sokszoros nézőpontok és megfigyelési szögek, a megkettőzött reflexiók szerkezete bepillantást enged a kulisszák mögé, a vallomások és cselekvések egyszerre szemlélhetők múlt és jelen, kint és bent dialektikájában, nemcsak a különböző szereplők viselkedésének és tudásának tükrében. Az V. darab főszereplői például fennen hirdetik mizantróp elveiket, amelyek korábbi szerelmükben szerzett keserű tapasztalataikból táplálkoznak, miközben akaratlanul elárulják egymás iránti vonzalmukat (ezt is fennen tagadva). Kísérőikkel folytatott dialógusaik ezt is felszínre hozzák, de egyúttal hozzásegítik őket a tisztánlátáshoz. A szolgák és alattvalók ugyanis nemcsak kommentálnak és tanácsolnak, hanem tevőlegesen is beavatkoznak az eseményekbe, amelyeket egyébként nemcsak elfogulatlanul, önzetlen szemlélőként követnek, hanem saját érdekeik szemszögéből is, hiszen sorsuk a hősökéhez van kötve. Ez eltérő látásmódot jelent, de nem határozza meg, hogy mindig rokonszenvvel igazgatják-e a gazdáik sorsát, vagy esetleg ütköznek-e az érdekeik. Ezeknek a bonyolult kapcsolati hálóknak a szövésében a legfontosabb eszköz a nyelv, a Marivaux által kialakított és az ő nevét megörökítő sokjelentésű csevegés:

³⁴ Ld. a felsorolást a 3. lábjegyzetben. A „lapok” címei is ezt erősítik: *A Szemlélődő, A Megfigyelő (Leskelődő)*.

³⁵ *Le Spectateur français*, 4. lap.

³⁶ Op.cit. 50–51.

³⁷ *Le Spectateur français*, 4. lap

A marivaudage

Ez a kifinomult, többjelentésű beszélgetési stílus ugyancsak a kettős regiszter része, mert nyelvi szinten gazdagítja a mondanivalót. Mivel ez a párbeszéd-stílus a Marivaux-életmű vívmánya, jogos talán ezt a szerkesztést rokonítani a zenében használt ellenpontozó technikával, amely a polifónia alapja. A homofóniával ellentétben, ahol egy főszólamhoz vannak hozzárendelve, valójában alárendelve a többi szólamok, itt mindegyik szólamot önállóan kezel a szerző, olyan módon, hogy egymást ellensúlyozzák, kiegészítsék, komplexebbé tegyék.

A kettős regiszter fogalmát elsőként Jean Rousset vezette be és alkalmazta, a marivaudage legavatottabb elemzője viszont Frédéric Deloffre, aki egész monográfiát³⁸ szentelt a kérdés nyelvi és filozófiai vetületeinek. Ez a társalgási-kommunikációs forma csak látszatra könnyed és felületes, valójában igen összetett, sok rejtett jelentést hordoz. Deloffre terjedelmes, alapos nyelvészeti elemzésekbe is bocsátkozó művének ismertetése helyett inkább egy példán szemléltetem, hogy miről is van itt szó. A *Játék* (VI) szimmetrikus alak-ruha és szerepcseréinek természetes velejárója kellene hogy legyen a nyelvcseré is. Ez azonban nem történik meg, és az álruhás, a másik ember identitását magukra vevő szereplők továbbra is a saját nyelvükön beszélnek, és ezzel elárulják magukat, legalábbis a figyelmes szemlélő (és néző) előtt. Az I. felvonás 6. jelenetében Dorante, Orgon úr vő-jelöltje inasnak (Burgundinak) öltözve jelenik meg és köszönti a családot, igen tisztelettudóan és finoman társalog, mire Silvia testvére, Mario nem állja meg, hogy ne furcsállja az inashoz kevésbé illő tartózkodó modort (ahogyan *kisasszonynak* titulálja a cselédlánynaként szereplő Silvát):

DORANTE: Meg ne haragudjon, kisasszony! Akármit mond is az úr, én nem bízom el magam.

SILVIA: Tetszik a szerénysége, csak így tovább!

MARIO: Nagyszerű! Hanem azt hiszem, komoly itt a kisasszony szó. A magatok fajtája nem bókol egymásnak ilyen ünnepélyesen. Így csak feszengeni fogtok. Beszéljetek egymással közvetlenebbül!

Ezzel szemben Arlekin, aki Dorante úri ruháiban teszi tiszteletét a háznál, nagyon is közvetlen hangot üt meg azonnal, amivel némi megütközést kelt:

ARLEQUIN (=Dorante): Egy cseléd azt mondta, ide jöjjen be, és szólnak az apósomnak, aki a feleségemnél van.

SILVIA: Bizonyára Orgon urat és leányát érti, uram.

ARLEQUIN: Azt, azt, az apósomat és a feleségemet, mondom. Házasodni jöttem, ők is azért várnak, már megállapodtunk benne. Már csak egy kis ceremónia van hátra, de az már semmiség.

Ilyen és hasonló diszsonáns hangokra reflektál Silvia, amikor megjegyzi a III. Felvonásban a neki finom modorban udvarló Burgundi, azaz Dorante szenvedélyes szerelmi vallomása után: *(félre)* Érttem már magamat. Majd később, amikor úgy dönt, hogy ő viszont nem fedi fel, miszerint Lisette néven valójában Silvia: *Ugyancsak rá voltam szorulva, hogy ez a fiú Dorante legyen.*

Minden magyarázkodásnál ékebben szólnak ezek a replikák a szereplők valódi rangjáról és jelleméről, de egyúttal arra a kérdésre is felhívják a figyelmet, hogy valójában lehet-e

³⁸ *Une préciosité nouvelle : Marivaux et le Marivaudage, étude de langue et de style*, Paris, Les Belles Lettres, 1955.

identitást váltani? „És ha igen, miért nem?” – kérdezhetnénk Karinthyval, de inkább beérjük annyival, hogy Marivaux a nyelv különleges státuszára irányítja a figyelmet ezekkel a csattanós párbeszédekkel.

Igen nagy nehézséget okoznak azonban ezek a gyorsan pörgő, szellemes nyelvi replikák a hallgató, olvasó és a fordító számára. Többes értelmük csak akkor világos, ha villámgyorsan meg tudja fejteni a befogadó, hogy mi mindenre utalnak, de előszóban nem mindig könnyű követni egy ilyen gyorsan váltakozó párbeszéd-sorozatot. Idegen nyelvre fordításban pedig gyakran lehetetlen visszaadni a jelentésrétegeket, ami persze elszegényíti a mondanivalót. Mert ugye a színházban nem lehet folyamodni a magyarázkodáshoz, lábjegyzeteléshez, nincs mód kifejezni, hogy egy szójáték miért nincs lefordítva, és mi is lenne az értelme. Egyáltalán, a Marivaux-darabok ritmusa olyan gyors, hogy nem könnyű követni sem a fordulatokat, sem a bonyolult utalásokat. Részben talán ez magyarázza, hogy egy ilyen kiváló szerző nem tudott olyan népszerűsége szert tenni még saját hazájában sem, mint az összehasonlíthatatlan Molière, hát még azt, hogy idegen nyelveken miért nem tartják olyan sokra.

Ugyanakkor a nyelvi rétegtől függetlenül maguk a témák, a történetek, a párbeszéddek igen rugalmasan vesznek fel új jelentéseket és alkalmazkodnak újra értelmezésekhez és átírásokhoz. Egyes előadások nagy előszeretettel helyezik át a cselekményt a XIX–XX. század fordulójára vagy napjainkba, és sikeresen transzponálják ebbe az új közegbe a mondanivalót. A legkiválóbb példa erre Patrice Chéreau három revelatív rendezése az életműből. Ezek közül elsősorban *A Disputa* (X) 1973-as, sötét tónusú rendezése keltett nagy visszhangot (újabb változatban 1976-ban ismét színpadra állította), és hozott döntő fordulatot a darabok színpadi utóéletében. Az ő értelmezése egészen megváltoztatta a közönség és a szakma vélekedését, azóta folyamatosan műsoron tartják a darabjait Franciaországban. Más rendezők azzal is próbálkoztak, hogy a bohózat és az improvizáció felé közelítsék a történeteket és a nyelvi rafinériát helyzetkomikummal, ismert előképekre való visszautalásokkal helyettesítsék. A magyar előadások között is sok az ilyen jellegű megközelítés, pl. Kolozsvári Grandpierre átíratait ilyen szellemű rendezésekben adták elő, de a többi rendezés is merészen nyúlt ilyen eszközkhöz, mert a *commedia dell'arte* hagyományai kifejezetten felbátorítanak a témák ilyen önálló, rögtönzésekre és újításokra is vállalkozó felfogására. Marivaux pedig kreatív művészek előadásaiban ma is él és hat a színpadon éppen úgy, mint írott formában.

A kötet tartalomjegyzéke:

- I *Arlekint megokosítja a szerelem*, 1720. (Arlequin poli par l'Amour), ford. Kovács Ilona
- II *(Első) Váratlan szerelem*, 1722. (La première Surprise de l'Amour), ford. Gerelyes Edit
- III *Állhatatlan szeretők* (1723–24?) (La Double Inconstance), ford. Réz Pál
- IV *Rabszolgák szigete*, 1725. (L'île des Esclaves), ford. Szeredás András
- V *(Második) Váratlan szerelem* 1727. (La seconde Surprise de l'Amour) ford. Pacskovszky Zsolt
- VI *Szerelem és Véletlen játéka*, 1730. (Le Jeu de l'Amour et du Hasard) ford. Lator László
- VII *A szerelem diadala*, 1732. (Le Triomphe de l'Amour) ford. Bognár Róbert
- VIII *Örökség*, 1736. (Le Legs) ford. Réz Ádám (hangjáték-változat)
- IX *Próbatétel*, 1740. (L'Épreuve) ford. Gerelyes Edit
- X *A Vita*, 1744. (La Dispute) ford. Lackfi János
- XI *Az Asszonyok szigete*, 1750. (La Colonie) ford. Fáber András

PIERRE DE MARIVAUX

A szerelem megokosítja Arlekin

(EGYFELVONÁSOS KOMÉDIA PRÓZÁBAN)¹

Szereplők

ARLEKIN

A TÜNDÉR

TRIVELIN, a Tündér szolgája

SILVIA, pásztorlány, Arlekin szerelmese

Egy pásztor, Silvia szerelmese

Egy másik pásztorlány, Silvia kuzinja

Egy csapat táncos, énekes és valahány manó

1. jelenet [A Tündér, Trivelin] (A szín a Tündér kertje)

TRIVELIN (*a Tündérhez, aki sóhajtozik*): Ön epekedik, Asszonyom, és sajnálom, de talán még sokáig fog epekedni, ha nem használja az eszét. Volna szabad előadnom szerény véleményemet?

A TÜNDÉR: Beszélj.

TRIVELIN: Elrabolt egy fiatalembert, egy derék, mutatós, cserzett bőrű fiút a szüleitől, akinek világszép az arca. Valami kiserdőben pillantotta meg, és mintha magát az alvó Ámort látta volna, nem lep meg, hogy rögtön vonzalmat érzett iránta.

A TÜNDÉR: Mi a meglepő, ha vonzalmat ébreszt, ami vonzó?

TRIVELIN: Na igen, de eme kis kalandja előtt mégis a nagy hatalmú Merlint szerette.

A TÜNDÉR: Csakugyan: de egyik férfi feledteti a másikat, ebben sincs semmi meglepő.

TRIVELIN: Arlekin a romlatlan természet műve, ám egy apró megjegyzést mégis tennék: akkor rabolja el az alvó fiatalembert, amikor néhány nappal később esedékes a házassága ezzel a Merlinnel, akinek a szavát adta! Ettől kezdve komoly az ügy, és köztünk maradjon, mintha túl pontosan követné a természet szavát. Jó, ez még elmegy, rosszabb nem sülni ki belőle, mint hogy hűtlen lesz. A hűtlenség csúf tulajdonság a férfiakban, de a nőkben már jobban tűrjük: ha egy nő hűséges, csodálatos, de vannak szerény nők, akiknek a hiúsága nem vágyik csodálatra, ön is ilyen, kevesebb dicsőség, több élvezet, jól teszi.

A TÜNDÉR: Miféle dicsőség ez az én helyzetemben? Magamat csapnám be, ha ilyen apróság miatt zavartatnám magam.

¹ A teljes mű a KRE-L'Harmattan kiadónál készülő *Magyar Marivaux* című kötetben fog megjelenni, előreláthatólag 2020-ban.

TRIVELIN: Jól mondja, de menjünk tovább: behozza az ölében az alvó fiatalembert a palotájába, sőt lesi, mikor ébred fel, kacér ruhát ölt, és a dicsőség iránti nagyszabású megvetéséhez illően hiányos öltözkékében arra számítt, hogy a szép ifjú váratlanul szerelemre gyulad. A fiú felébred, és olyan bambán néz fel, ahogyan csak ostoba tökfilkók szoktak: maga közelebb lép hozzá, mire az párszor elásítja magát tágra tátva száját, nyújtózkodik, a falnak fordul és újra elalszik. Tessék, ilyen furcsán fest Arlekin ébredése elmesélve, holott nagy izgalmakat várt tőle. Erre dühösen fújtatva kirohan, és talán a jó hangos hortyogás távol tartja, mert eltelik egy óra, mire a fiú újra felébred, és mivel senki nincs mellette, elkiáltja magát, hogy *Hé!* Ezen gáláns hívásra Ön bemegy hozzá, Ámor a szemét dörzsöli: – Mit kíván, fiatalembert? – szólítja meg. – Hát ennivalót akarok – feleli az. Mire Ön: – És nem lepődik meg a látotmon? – Hát, de bizony! – vágja rá. Már két hete van itt ez a fiú, és ezen idő alatt mindig ilyen szórakoztatóan csevegett, mégis Ön szerelmes belé, és ami még rosszabb: Merlint meghagyja abban a hitében, hogy felesége lesz, holott inkább ehhez a fiatalembertől óhajtana hozzámenni, ha csak egy mód van rá, ahogyan elmondta nekem. Őszintén szólva, ha mindkettőt megszerzi az összes szabályokat betartva, az egyik férfi árthat a másiknak.

A TÜNDÉR: Röviden válaszolok neked: a szóban forgó fiatalembert arca elbűvöl engem, és amikor elraboltam, nem tudtam, hogy ennyire együgyű. Ámde a butaság benne nem taszít, szeretem azt a sok-sok kellemet, amivel már rendelkezik, és még többet szerez majd, ha megjön az esze. Micsoda gyönyörűség, ha egy ilyen vonzó férfi a lábad elé borulva szerelmet vall! Már így is ő a legszebb cserzett bőré ifjú a világon, de a szája, a szeme, minden vonása imádni való lesz, amint némi szerelem igazít rajta, és ennyi igyekezettel azután csak-csak sikerül szerelmet ébresztenem benne! Gyakran nézeget, és minden nap már-már elérkezni vélem a pillanatot, hogy érzései feltámadnak, és belém szeret! Ha ez megtörténik, azonnal a férjem lesz, és az megvédi őt Merlin éktelen haragjától. De addig nem merem ellenséggemmé tenni a varázslót, akinek bűvereje felér az enyémmel: halogatók, így-úgy taktikázom, ameddig csak lehet.

TRIVELIN: Jó, legyen! De mi a teendő, ha ez a fiatalembert soha nem lesz sem szerelmesebb, sem szellemesebb, mi a teendő, ha a rápazarolt nevelés nem jár sikerrel, akkor mégis hozzámegy Merlinhez?

A TÜNDÉR: Nem, mert akkor is mindig őt látnám, még ha hozzámennék is Merlinhez, és ha egyszer mégiscsak belém szeretne a szóban forgó ifjú, hiába lennék férjes asszony, bevalom – még ha szegyenlem is: nem állnék jól magamért.

TRIVELIN: No, hát ez akkor is nyilvánvaló, ha nem vallja be: elég egy asszonyt kísértésnek kitenni, máris legyőzted. De nicsak-nicsak, szépséges tökfilkónk épp erre tart...

Fordította KOVÁCS ILONA

PENKE OLGA

Politika és szerelem a tragédiában

VOLTAIRE BRUTUSÁNAK KÉT MAGYAR FORDÍTÁSA

A magyar nyelvű színház kezdeteinek idején két magyar író készített fordítást Voltaire *Brutusá*ból, amelyben a társadalom egészére érvényes törvények megvalósítása iránti elkötelezettség és a szenvedélyes érzelmek mindent felülíró erejének ütköztetése jelenti a tragédia forrását. Kováts Ferenc kéziratban maradt, máig ismeretlen fordítása és Kisfaludy Károly kevésbé ismert adaptációja az eredeti mű két különböző változata alapján a cselekményt és a dialógust meghatározó politikai, illetve érzelmi szenvedélyt állítja középpontba. Voltaire *Brutusát* 1730-ban mutatták be Párizsban, és noha az átlagosnál nagyobb nézőközönség ünnepelte, a szerző elégedetlen volt. A langyos fogadtatást annak tulajdonította, hogy a politikai témájú darabban a szerelem túl nagy helyet kapott. Figyelembe véve a kritikákat, de elsősorban barátja, Bolingbroke tanácsait követve átdolgozta a darabot, a szerelmi téma jelentőségét csökkentve. A változásoknak megfelelően módosította a tragédiáját bevezető *Gondolatok a drámaköltészetéről* című írást is [Discours sur la poésie dramatique à Milord Bolingbroke]. A század során a két változat (kisebbségi átdolgozásokkal) több mint hatvan kiadásban jelent meg franciául. A tragédia a francia közönséget mégsem hódította meg annyira, mint a korabeli Európát, amikor angol, német, olasz, spanyol, német, holland, svéd nyelvre lefordították.¹ A francia forradalom újra felfedezte és erősen ideologizálta: az eredeti szöveget megváltoztatva adták elő és jelentették meg a tragédiát. A századfordulót követően a főhős mitikus jelentőségét megkérdőjelezték, és a darab a színpadokról is lekerült.² A két magyar fordítás érdekesen kapcsolódik nemcsak a mű két eltérő változatához, hanem a drámaelméleti munkához és a darab európai recepciótörténetéhez is. A tanulmány a két fordítás sajátosságainak bemutatása mellett megvizsgálja a lehetséges források és a fordítások szövegének kapcsola-

¹ Lásd a kritikai kiadást készítő John Renwick bevezetőjét és jegyzeteit, aki alapszövegként az 1775-ös ún. „keretes”, Cramer-féle kiadást (*édition encadrée*) választja az *ultima manus* elve alapján, az első kiadáshoz képest módosított szöveget tekintve főszövegnek, de feltünteteti az összes ismert szövegvariánst, köztük az első kiadás szövegét is: Voltaire, *Brutus, Les Œuvres complètes* (1728–1730), 5. kötet, Voltaire Foundation, Oxford, 1998, 5–116. A Brutus-téma európai feldolgozásainak szentelt konferenciakötet több tanulmánya foglalkozik a Voltaire-tragédiával és fordításaival, valamint az eredeti téma módosulásaival: *Bruto il maggiore nella letteratura francese e dintorni*, szerk. Franco Piva, Fasano: Scena editore, 2002. Lásd még: Sylvain Menant, „Le théâtre de Voltaire en Europe au XVIIIe siècle: essai d’une problématique générale”, *Revue Voltaire*, n. 7. „Échos du théâtre voltairien”, PUPS, Paris, (2007), 13–20.

² A forradalom alatt (már a szerző halálát követően) a szöveg jelentősebben változik, részben a korabeli nagyszámú előadást követve: John Renwick, „Le Lucius Junius Brutus de Voltaire”; Hans Jürgen Lüsebrink, „Brutus, idole patriotique. Dimensions symboliques et mises en scène théâtrales”; Roger Barny, „Brutus après thermidor: la neutralisation du mythe”, *Bruto il maggiore*, 2002, 157–172, 307–320, 322–331.

tát, és megkísérli feltárni jelentőségüket a magyar fordítás-, kultúr- és színháztörténet fejlődésében.

Politikai szabadság – költői szabadság. Voltaire angol hatás alatt született tragédiája

Voltaire a *Brutust* angliai száműzetése alatt kezdi el írni, amikor a szigetországot a szabadság jelképeként értékeli, felfedezi Shakespeare-t, a korabeli angol szerzőket, és újragondolja dramaturgiai koncepcióját, amely alapvetően a francia klasszikus színházra épül. Ezek az élményei elsősorban *Filozófiai levelei* alapján ismertek, de jelen vannak az angol hatásokat tükröző tragédiában is, amely Lucius Junius Brutus történetét dolgozza fel. A római köztársaság első konzuljáról – aki előzi a zsarnokká vált etruszk királyt, Tarquinius Superbust, és aki halálra ítéli fiait, amikor azzal vádolják őket, hogy elárulták a római köztársaságot – több francia szerző írt tragédiát az előző század végén, amelyeket Voltaire jól ismert, sőt tanára, a jezsuita Porée atya *Brutus*ának latin nyelvű előadását valószínűleg látta is. A filozófus azonban sajátos értelmezést ad a történetnek. Három ellentétet helyez a középpontba, amely a monarchia és a despotizmus, a jogos és a jogtalan, a személyes és a közérdek között feszül. A darab első megfogalmazásában jól követhető a különböző témák indítása. Az első felvonás Róma szabadságát helyezi előtérbe, a kölcsönös esküt az uralkodó és a „szénátus” között, amelyhez a király hűtlenné vált, itt Brutus személye központi. A második felvonás Brutus fiának végzetes szerelmét mutatja be, Titus dilemmáját, aki a római köztársaság hadvezére, és az elüldözött király leányának szerelmese. A következő felvonások kibontakoztatják a kettős cselekményt. Végül a szerelmi téma a csúcsra fokozódik, és tragikusan zárul, és – mintegy a kérlelhetetlen politikai meggyőződés személyes következményeként – az apa hozzájárul fiai kivégzéséhez. A második változat filozofikusabb, és a módosítások során a szerző Brutus alakját apaként emberségesebbre próbálja formálni, Titust pedig kevésbé patetikussá. Elmarad a szerelmi jelenetek nagy része, helyettük sokasodnak a politikai konfrontációk a köztársasági és a monarchista meggyőződés között. A két politikai koncepció dialógusa mindkét változatban jelentős, mindegyik hátrányait megmutatja. A királyság despotizmussá válhat, a monarchiának – az angol mintát követve – társadalmi megegyezésre kellene épülnie, és csak akkor jogszerű, ha az uralkodó is engedelmeskedik az egész társadalomra érvényes törvényeknek. Azonban a köztársaság sem feltétlenül biztosítja a szabadságot, és a több száz fős szénátus zsarnoksága is törékennyé teszi a társadalmat. Egyik elemzője „filozófiai dialógusnak” nevezi a tragédiát, amelyben a köztársaságpárti Brutus és a monarchiapárti Arons és Messala állnak egymással szemben. John Renwick a kritikai kiadás előszavában a köztársaság terminus sajátos használatára figyelmeztet: a kortársak árnyaltan különbséget tettek „monarchikus, főúri és népi köztársaság” (république monarchique, seigneuriale et populaire) között, és Voltaire szerint ekkor „monarchista köztársaságpárti” (monarchiste républicain).³ Mai kritikusan a szerző írói erényeit hangsúlyozzák a műben, miközben politikai filozófiáját kevésbé jelentősnek értékelik.⁴ Voltaire a darabot az arisztotelészi szabályokat követve nem a történetre, hanem a szereplőkre építi, hangsúlyozza az előadásban a látványos-

³ Voltaire 1998, John Renwick bevezetője: 43.

⁴ Charles Mazouer, „Les tragédies romaines de Voltaire”, *Dix-Huitième Siècle*, n° 18 (1986), 359–373; Pierre Frantz, „La monarchie dépaysée: la réflexion politique dans *Brutus*”, *Revue Voltaire*, n° 3 (2003), 289–297.

ság jelentőségét, és a rendezésre vonatkozóan is részletes utasításokat ad. A dialógus fontosabb, mint a cselekmény, a jelenetek mozgalmassak, a szereplők gyakran váltakoznak. Szenvedélyes replikák, kevés monológ, felgyorsított szövegritmus teszik tragédiáit, így a *Brutust* is kifejezetten vakmerővé kortársaihoz képest is, ez korabeli kivételes sikerének egyik titka. A tragédiát bevezető drámaelméleti írásban Voltaire beszámol arról, hogy először angolul és prózában kezdte el írni tragédiáját és hogy írás közben az angol politikai szabadságról gondolkodott. Ugyanakkor az angol drámaköltészet szabadságát dicséri, kifejti véleményét, mely szerint az angol szerzők előnyt élveznek a történelmi témák választásában és feldolgozásában, színre vihetik a legszélsőségesebb politikai és szerelmi szenvedélyeket, és közönségük elfogadja a „borzalmas” [terrible] színpadi bemutatását, így megjeleníthetik a halált vagy az öngyilkosságot, és nem csak beszélnek róla a szereplők. Shakespeare felszabadító szerepét említi, konkrétan azt, hogy ő az egyetlen, aki még a szellemek színrevitelét is meggyőzően megoldotta. A francia és az angol színház eltéréseiről írt gondolatmenete valóságos nemzeti karakterológiává alakul. Beszél a színház megreformálásának fontosságáról, a római témájú tragédiákról, a görög színházi előadásokról, Corneille-ről és Racine-ről. Az angol színház jellemzőjének tartja a szabadságot, nemcsak a téma választásában és ábrázolásában, hanem a megformálás vonatkozásában is: a drámaírók használhatják a prózát vagy a rím nélküli, jambikus verselést, szabadon élhetnek az „enjambement” lehetőségével. Elismeri, hogy a francia színház – az angoltól eltérően – erőteljes kötöttségeket kér számon: az illendőséget (bienséance) a téma választásában és ábrázolásában, a rímes alexandrinusokat a verselésben. Ugyanakkor, paradox módon, a francia klasszikus színház követőjeként Voltaire visszautasítja, hogy franciául prózában írják a tragédiákat, mivel meggyőződése szerint a francia nyelv természete a szigorú verselést kívánja meg. Ő maga egyetlen drámát írt prózában: 1763-ban a *Sault*, életének abban a szakaszában, amelyről mint a prózára való „áttérésről” beszélnek.⁵ Antik történelmi témájú darabjait saját korát érdeklő filozófiai gondolatokkal tölti meg, és *Brutus*-ában a dialógusokban és a színrevitelben sok újítást alkalmaz, amelyeket az angol szerzőktől tanulhatott.

A magyar színház kezdetei

Az a gondolat, mely szerint csak a színház képes az egész nemzetnek erkölcsi leckét közvetíteni, Voltaire drámaelméletének egyik alappillére, amelyet a közügyggyé váló magyar nyelvű színjátszás létrehozásáért fáradozó fordítók egyetértéssel idéztek.⁶ A magyar nézők francia nyelven a bécsi francia színházban és a kastélyszínházakban, latinul a jezsuita iskolaszínházakban láthatták Voltaire tragédiáit a század közepétől kezdve. Tragédiáinak fordítása fontos szerepet játszott abban, hogy a még hivatalosan nem engedélyezett, de egyre nagyobb rendszerezéssel játszó magyar színház a közönség érdeklődését felébresztő repertoárhoz jusson. A külföldi szerzők közül 1772 és 1794 között az ő darabjait adják ki és játsszák a leggyakrabban: a lefordított nyolc tragédiából (*Adélaïde de Guesclin*, *Brutus*, *Mahomet*, *Mérope*,

⁵ Sylvain Menant, *L'Esthétique de Voltaire*, SEDES, Paris, 1994, 20, 84–106.

⁶ Péczeli József fordításában olvashatjuk magyarul Voltaire *Tancrède* című tragédiájának Mme de Pompadourhoz írt ajánlását: „.....a' Theatrum vagy Néző-Szín az, a' hová a leg-számosabban szokott össze gyűlni a' Nép, a'hol formáltatik az ifjuság' elméje 's ízlése [...] nem szenvedünk ott meg semmit, a'mi az erköltsöket meg-vesztegetné: egy szóval ez nálunk mind a Poézisnak mind a Virtusnak élő iskolája.” *Szomorú játékok* előszava, Komárom, 1790, 115.

Mort de César, Tancrède, Triumvirat, Zaire) hat megjelenik, és az ismertetések alapján tizenhét bemutatóról tudunk.⁷

A szerző ekkor már jól ismert filozófus Magyarországon, számos, különböző műfajban írt művet fordítanak le munkásságából.⁸ A nyomtatásban is megjelent művek között dominálnak a történeti témájú, „filozófiai propagandát” közvetítő tragédiák, amelyeket Voltaire is szélesebb közönségnek szánt.⁹

A magyar színház sokat változik a két fordítás között eltelt huszonnég év alatt. Kováts 1788-ban készült fordítása politikai aktualitása miatt lehetett fontos. 1790 körül a *Brutus* a legkorábban magyarul bemutatott darabok közé tartozik, Kolozsváron és Nagenyeden játszották. 1812-ben a magyar közönség a történeti témájú darabokat még mindig szívesen fogadja, de már a nemzeti történelem színrevitele áll az érdeklődés középpontjában. Kisfaludy nem is ajánlja az általa lefordított *Brutust* bemutatásra. Adaptációja drámaírói felkészüléséhez járul hozzá, és az érzelmesség ízlésének elterjedtségét tanúsítja. Ekkor már nem játsszák Voltaire-t, tragédiáinak újrafordítása azonban még a nyolcvanas évekig aktuálisnak látszik, amikor a Magyar Tudós Társaság javaslatára a „Külföldi Játékszín” című sorozatban több tragédiájának fordítása megjelenik.

Politikai modell: a király és az alattvalók szerződése – Kováts Ferenc fordítása

A *Brutus* első teljes magyar fordítása Kováts Ferenc munkája, amely autográf datálása szerint 1788-ban készült. Jelenleg az Akadémiai Könyvtár kéziratárchájában található, és most kerül először bemutatásra.¹⁰ A korábbiakban a fordítás bevezetőjét és a tragédia tizenhat sorát olvashattuk Császár Elemér 1918-as közlésében.¹¹ Kováts *Brutus*-fordításának az olvasóhoz címzett bevezetője – azon kívül, hogy megosztja közönségével a színdarab fordítása során felmerült kételyeit és a megoldási lehetőségeket – tükrözi, hogy fordításával a magyar nyelvű színház létrehozásához akar hozzájárulni, valamint hogy Voltaire drámaelméleti gondolatai hatással voltak rá. Nemcsak a szerzői utasításokkal kapcsolatos drámatermológiai kifejezések fordítása során ad alternatívákat, hanem arról is kifejti véleményét – részben forrását követve – hogy a magyar nyelvű tragédiában milyen verselést kellene alkalmazni:

A verseknek micsoda nemei illenének inkább a' Magyar Szomoru Játékokhoz, még az sem Iróink, sem Játékosaink által meghatározva nincsen. Az én füleimnek úgy tetszik, hogy azoknak természet-

⁷ Penke Olga, „Voltaire tragédiái Magyarországon a XVIII. században”, *Filológiai Közöny*, XXXI (1985), 107–132. A korabeli magyar színházról lásd: Kerényi Ferenc, *Magyar színház történet* [Histoire du théâtre hongrois] (1790–1873), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

⁸ Lásd: Penke Olga, „Mindenek meg vizsgálni s' ítélni tudni helyesen.” (Gondolatok a „Magyar Voltaire” címmel készülő könyv munkálatai közben”, *Programok és tanulmányok. Felvilágosodás-Lumières-Enlightenment-Aufklärung* 6, Szerk. Bartha-Kovács Katalin, Penke Olga, Szász Géza, Szeged, 2017, 41–51.

⁹ Ridgway, Ronald, *La propagande philosophique dans les tragédies de Voltaire*, Voltaire Foundation, Oxford, 1961, 'Studies on Voltaire and the 18th Century, XV'.

¹⁰ Kováts Ferenc *Műfordításai*, Pápa, 1787–1788. Autogr. 1. köt. 158 f. (restaurált papírkötés) MTA Kézirattára: MS 22: 43–91 fol.: [Voltaire], *Brutus*, szomorú játék öt szakaszban, versekben, 1788 K. F. Ingenieur.

¹¹ Császár Elemér, „Kovács Ferenc irodalmi hagyatéka”, *ItK*, 28 (1918), II. 299–315. A tanulmányból tudjuk, hogy a kézirat akkor Beöthy Zsolt (a fordító dédunokája) tulajdonát képezte.

jekhez, és ahoz a' nehéz saruhoz, alkalmasint illenének a' nyelvünkön igen esméretes Tizenkét szótagokból álló és egyforma végezetű versek, akár két, akár négy sorúak légyenek azok; de olly megszagztatással, hogy az első szakasztat öt, a másik pedig hét szótagokból álljon. [...] És ugyan ilyen szaggatású versekben van az az egész Játék próbául fordítva. Törvényt senkinek nem szabad; próbálni szabad.¹²

Érdekes, hogy nem említi meg a kortársai által korábban készített, nyomtatásban is megjelent Voltaire tragédiáiból készült fordításokat, köztük Péczeliét sem, amelyet pedig a kortársak nagyra értékelték, ő pedig a fordítót is jól ismerte.

Az Akadémiai Könyvtár Kováts Ferencről származó kéziratos fordításainak gyűjteménye tartalmazza Voltaire *Brutus*ának teljes magyar szövegén kívül a fordító egyéb munkáit is, amelyek néhány fontos információt tartalmaznak a fordító egyéniségére és a fordítás elkészítésére vonatkozóan.¹³ Kováts Ferenc mérnöki tanulmányait külföldön végezte, ekkor szerezhetette kiváló francia tudását is. A XVIII. század nyolcvanas éveit kulturális életének ismert szereplője, kivételes szerénységről ismert. A fordításokon kívül számos cikket írt a Mindenest Gyűjteménybe, cikkeit nem szignálta. Egyéniségét jellemzi két kéziratának címlapjára választott mottója, amelyek az író-szerepről („Az az igazi tisztesség, ha hasznára vagyunk az embereknek”), illetve a fikció sajátos erejéről kialakított felfogását tükrözik („A mit a Rab nyilván nem mert kibeszélni urának / Adt' azt gyenge fedél fedte mesékben elő.”).¹⁴

A fordító politikai érdeklődését és meggyőződését jellemzi, hogy az 1786-ra datált *A' Fejedelemnek és a' Hazának Barátja, avagy a jó Polgár* című fordításában a műnek a despotizmusról szóló részét fordítja le különös gonddal, és megjegyzéssel is kíséri. A jegyzet hosszabb idézetet tartalmaz a *Brutus* című darabból.¹⁵ Már ez a két évvel a teljes fordítást megelőzően készült részlet tanúsítja, hogy a *Brutus* politikai témája volt különösen jelentős a fordító számára. Érdemes a jegyzet kapcsolódási helyét idézni először, amely a despotizmus működési mechanizmusát és a társadalmi szerződés szükségességét mutatja be:

A szabadkényű úrnak, Despotának más törvénye nincsen, hanem csak maga saját fő akarata; és csak a maga tetszésének kíván eleget tenni... Egy király ellenben, a törvénynek fíja lévén, nincs azok felett. Fő lévén, mindennel tartozik tagjainak, valamint a' tagok mindennel tartoznak fejedelmeknek. [...] Kötés vagyon mindkét részről közöttök; a nép részéről engedelmisség és hűség; a Fő részéről vigyázat és gondviselés. Valamint nekünk, úgy néki sem szabad, szavát vissza húzni.

Ehhez a mondathoz kapcsolódik a jegyzet, és a tragédiából lefordított sorok: „Ez az a' mit Voltér olly szerencsésen ki fejez azon szép versekben, mellyeket Brutus szájában ád, a Porzsenna követjének Áronsznak felelvén, a ki Tarkviniust igazítani akarja.”

Áronsz! mikor mi őnékie alája
Adók magunkat; az esküvés formája

¹² Uo., 216–217.

¹³ Kováts Ferenc *Műfordításai*, MS 22: *Mesék és regék versekben, Különbféle darabok* (Pope-fordítás Hagedorn után, 1791), *Egyéb versek* (1782), *Házassági román* (1773), *Milton Elveszett paradicsoma* Zacharia német fordítása után, Dég, 1811; *A' Fejedelemnek és a' Hazának Barátja, avagy a jó Polgár*, Pápa, 1786.

¹⁴ Uo.: *A' Fejedelemnek és Hazának Barátja* (a kéziraton franciául: „Le véritable honneur est d'être utile aux hommes”), valamint *Mesék és regék versekben*. (Az első fordítás forrása: François de Sapt, *L'ami du prince et de la patrie ou le bon citoyen*, Costard, Paris, 1770.)

¹⁵ *A' Fejedelemnek és a' Hazának Barátja*, MS 22: 41r.

Bennünket akkor az engedelmességre
 Köteleze csak; 's nem a' rabi inségre.
 Mondod hogy láttad, Tanácsunk ez helyeken
 Fogadást néki miképpen tett térdeken;
 De jusson az is eszedbe, hogy ez helyen
 Ezen felséges óltár előtt, a mellyen
 Azon Istenek várják áldozatunkat,
 Meg esküdt ő is hogy vezérel mindnyájunkat
 Hív igazsággal; a nép és ő közöttte.
 E vólt a kötél¹⁶ – Már most, hogy vissza vötte
 Ő a magájét, úgy látszik vissza veti
 A' miénket is; és míg nem lesz szüneti
 Hitlenségének, 's így bán a törvénnyel is,
 Róma nem jobbágy, hanem ő a' rebellis.¹⁷

A datálás szerint a tragédia teljes fordítása készen volt 1788-ban. A színház iránt érdeklődő közönség azonban csak 1790-ben értesülhetett erről, amikor a darab nálunk a legnagyobb érdeklődést kiváltotta. Márciusban felhívás jelent meg a Hadi és Más Nevezetes Történetekben a darab lefordítására.¹⁸ Két hónappal később olvasható a bejelentés, mely szerint Kováts Ferenc vállalkozott a fordítás elkészítésére, és munkáját az újságíró kifejezetten a magyar nyelvű színház létrehozásával kapcsolja össze.¹⁹ Valamivel később az Orpheus egy másik fordításról, Göböl Gáspár munkájáról tudósít, amelyről Kazinczy Ferenc levelében is említést tesz, de erről a kéziratról ma nincs tudomásunk.²⁰ A Mindenes Gyűjteményben Fehérv György is közli, hogy már félig elkészült a fordítással, amikor értesült arról, hogy már le-

¹⁶ 1786-os fordításban: „kötés”, 1788-as fordításban: „kötél”. Mai jelentése: társadalmi szerződés.

¹⁷ A tragédiából készült részletet az 1788-as fordítás alapján idézzük (az 1786-os fordításban található eltérések: más szörend, központozás, nagy-, ill. kisbetűs szókezdés, ékezetek, jegyzet): *Brutus*, I/2. Ms 22, 50r. Eredetije: „Nous avons fait, Arons, en lui rendant hommage, / Sermon d'obéissance, et non point d'esclavage. / Et, puisqu'il vous souvient d'avoir vu dans ces lieux / Le sénat à ses pieds faisant pour lui des vœux, / Songez qu'en ce lieu même, à cet autel auguste, / Devant ces mêmes dieux, il jura d'être juste. / De son peuple et de lui tel était le lien; / Il nous rend nos serments lorsqu'il trahit le sien; / Et dès qu'aux lois de Rome il ose être infidèle, / Rome n'est plus sujette, et lui seul est rebelle.” Voltaire 1998, 190–191.

¹⁸ „Eggy Hazáját 's a' Tudományokat szerető Mélt. Báró Úr, ezen szép ajánlást teszi általunk Tudós Hazánkfiáihoz, hogy, ha közzülök valaki Brutus nevezetű szomorú Játékát Voltérnak, (fel tévén, hogy még nints fordítva) - - Frantziából, Magyarra le fordítja: tehát az említett Mélt. Báró Úr, kész leszen költséget adni, a' fordított Munkának ki nyomtattatására; még pedig úgy, hogy a' Nyomtatványok mind a' Fordítóéi legyenek. - A' melly érdemes Hazafi el tökélli magát a' fordításra, méltóztassék nekünk szándékát meg írni, hogy többen ne találjanak benne dolgozni.” HNMT, „Jelentés”, 1790. márc. 26. 408.

¹⁹ „Egy Mélt. Báró Úrnak, általunk Mártz. 26-kán jelentett hazafiúi kívánsága szerint, Magyar Köntösbe fogja öltöztetni Vóltér' Brútussát, Pápán lakozó Ingenieur Kováts Ferentz Úr, eggy, Hazáján valóba segíthető, de segíteni is akaró buzgó Hazánkfia. [...] reménységeket nyújtó boldog tzélnak elő mozdtítására, hogy a' jövő Gyűlése alkalmatosságával a' Magyar Hazának, Magyar Játék néző Hely nyitattathassék [...] HNMT, „Tudósítás”, 1790. máj. 4, 576.

²⁰ „Voltairnak *Brútus és Caesar* nevű Tragoediáját Göböl [...] fordította...”, Széphalmy, „Litteratori tudósítások”, *Első folyóirataink. Orpheus*, s. a. r. Debreczeni Attila, Debrecen, 2011, 309, 524. Levele Prómay Lászlónak, 1790. május 22-én, KazLev. II. 85.

fordították a darabot.²¹ A Magyar Hírmondó tudósítója 1792. június 29-én már a darab előadásáról számol be: Nagyenyeden a Református Kollégiumban nagy sikerrel játsszák a *Brutust*, legalább ezer néző előtt. A közönség soraiban megtalálhatók minden bizonnyal a megyegyűlésre összegyűlt nemesek is.²² Ezek a tudósítások arról tanúskodnak, hogy az érintettek korabeli érdeklődésre reagálnak. Az aktualitás történelmi eseményekhez kapcsolható: II. József uralkodása utolsó időszakához és halálához, amikor az elégedetlen magyar nemesek követeléseinek engedve az uralkodó visszavonta reformrendelkezéseit. A fordítás elkészítésére felhívó bejelentés az uralkodó halála és a rendelkezések visszavonása után egy hónappal jelent meg, amikor a monarchia újragondolására, az uralkodó és az alattvalók között létrehozható új „szerződés” kötéseire láttak lehetőséget a magyar értelmiségiek. A francia forradalmat ugyan nem fogadták egyöntetű lelkesedéssel, de figyelmesen követték a francia sajtót, így értesülhettek a politikai események mellett arról is, hogy a *Brutus* bemutatói szembeállították az alkotmányos királyság és a forradalom híveit (1790 és 1792 augusztusa között), akik a színházban az „éljen a király” és az „éljen a haza” reakciókkal szakították félbe a darabot.²³

A *Brutus* fordítását – a már említett bevezetőn kívül – prózában írt „Foglalat” előzi meg, ahol a fordító a tragédia történeti hátterét, a helyet, az időt és a témát pontosítja. Érdemes felidézni ezt a rövid tartalmi összefoglalót, amelyben erős hangsúlyt kap a despotizmus és a köztársaság szembeállítása: Tarquiniust „kevély” és „szabad kényű” uralkodása miatt elűzik („leteszik”) és Róma a „szabadtársaság beli igazgatásnak módját” választja. A darab azt az időszakot jeleníti meg, amikor két konzul („Polgármester”) irányítja Rómát, és a trónjáról letaszított király, aki katonai úton nem tudja visszafoglalni a várost, „csalárdsággal” „pártütésre szédíti” Brutus fiait. „Brutus a’ maga kedves fijának sem kedvezvén, azt is maga halálra ítélte, nagyobbra becsülvén Hazájának javát, a fija életénél. Ezen történeten épült az egész szomorú játék.”²⁴

A fordítás pontosságra törekszik, még a szerzői utasítások vonatkozásában is, utóbbiakat a fordító többször kiegészíti a színészek számára. A tragédia első sorait (Brutus szavait) határozottan és az eredeti szöveg erőteljes felütésének megfelelően tolmácsolja:

Ti meg-rontóji kevély Tirannusoknak,
Kik nem hódoltok alá más Királyoknak,
Hanem a’ Numa erős Isteneinek,
Virtusitoknak, 's a' Haza Törvényjeinek.²⁵

²¹ „A Brútust is akkor tudtam-meg, hogy vagyon fordítva, midőn már felénél többet által fordítottam.” Fehér György „Pozsony, bika hava (május) 22”, M.Gy, 1790, 154–155.

²² Varga Imre szerint nem tekinthetjük a bemutatót iskolajátéknak, „az előadásnak inkább politikai jellege volt, mint iskolai”, „a szereplők közül többen a kolozsvári színház hivatásos színjátszói lettek”: „Voltaire drámaköltészete és a magyarországi iskolai színjátszás”, *Irodalomtörténet*, 34/84 (2003), 41.

²³ Lüsebrink 2002, 299–300.

²⁴ MS 22, 46v. Az idézett mondattal véget ér az összefoglaló, amely egyik francia eredetiben sem található.

²⁵ MS 22, 47r. *Brutus*, I/1. „Destructeurs des tyrans, vous qui n’avez pour rois / Que les dieux de Numa, vos vertus et nos lois” Voltaire 1998, 185. Az eredeti gondolattal való azonosulást hangsúlyozza, a „nos lois” fordítása „a’ Haza Törvényjeinek” szavakkal.

A patetikus bevezetőben a politikai szókinsz hangsúlyos marad. A megfelelő törvények megalkotásának és a törvényesség betartásának fontossága a fő téma a darab végéig, amikor, a mű utolsó felvonásában, a törvényesség és a szabadság egyértelműen egybekapcsolódik. Figyelemre méltó az utolsó sorban a „ma patrie” szavak „szabad hazám” fordítása:

Esmered Brutust; 's mered-é vígasztalni?
Azon gondolkodj, hogy bennünk ostromolni
Ujjra készülnek; az én gondom csak Róma
Csak őt esmeri szívem. – Menjünk hogy még ma
A' Rómaiak e kétséges időben
Vegyenek engem meg-hólt fiam helyében
Fijok gyanánt fel, kit érettek el vesztettem
Hogy így leg-alább e' siralmas életem
Ugy végezzem el, a' mint néki kell vala
Meg halni, szabad Hazámért bosszút állva.²⁶

A fenti idézet a darabban Brutus utolsó, hosszabb megszólalása. A fordításban ezt követően már csak az utolsó felvonás vége következik. A kéziratban található, kisebb javítások mutatják, hogy a fordító következetesen megkülönbözteti a „király” és a „tirannus” szavakat, kiemeli a haza iránti kötelesség jelentőségét, a szabadság és a törvényesség összefüggését. Különösen a főszereplő szövegeit fordítja gondosan. Erőtlenek Brutus fiának, Titusnak és szerelmének kettősei, amelyet egy rövid példával illusztrálunk: (Titus:) „S hát kevesebbé halljam-é önn véretem? / És a hazámat? (Tullia:) Így tehát a szerelem hallgasson s többé nem érdemli, hogy velem / Egy háládatlan...”²⁷

Arra a kérdésre, hogy milyen szövegvariáció lehetett Kováts Ferenc kezében, amikor a rövid részlet, majd a teljes mű fordítását elkészítette, nem tudunk pontos választ adni. Az eredeti tragédia kritikai kiadásában található szövegvariánsokat a kézirattal összevetve azt tudtuk megállapítani, hogy a fordítás annak a változatnak felel meg, amelyben a szerző a szerelmi téma jelentőségét csökkentette. Mindkét szövegváltozat belekerült gyűjteményes kötetekbe már Voltaire életében, amit azért érdemes megemlíteni, mert a korabeli Magyarországon főleg ezek a kiadások forogtak közközen sok példányban; ezek közül valamelyik volt a fordítás forrása.²⁸ A Brutus első magyar fordítása rendkívül aktuális volt azokban az években, amikor számos írás és fordítás készült a törvényekről, a törvényesség jelentőségéről, törvények és szabadság összefüggéséről, a Voltaire koncepciójában is ideálisnak tekintett angol alkotmányos monarchiáról.²⁹ Kováts politikai érzékenységet jellemzi, hogy a királyra és alattvalóira egyaránt érvényes törvények gondolatát már 1786-ban lefordítja, és a kölcsö-

²⁶ MS 22, 90v, *Brutus*, V/8. „Vous connaissez Brutus, et vous l'osez consoler? / Songez, qu'on vous prépare une attaque nouvelle. / Rome seule a mes soins; mon coeur ne connaît qu'elle. / Allons, que les Romains, dans ces moments affreux / Me tiennent lieu du fils que j'ai perdu pour eux; / Que je finisse au moins ma déplorable vie / Comme il eût dû mourir, en vengeant la patrie.” Voltaire 1998, 279.

²⁷ MS 22, 61v, *Brutus*, III/5, Voltaire 1998, 235.

²⁸ A különböző szövegváltozatok és kiadások „rejtélyes” történetéről lásd John Renwick bevezetőjét a kritikai kiadáshoz: Voltaire 1998, 115–116.

²⁹ Csak két példát említünk: Montesquieu *A törvények szelleméről* című műve fordításának tervét, amelyből a Mindenes Gyűjteményben jelentek meg részletek, és Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egybenvetése*. Lásd: *Magyar gondolkodók, 18. század*, szerk. Tüskés Gábor és Lengyel Réka, Kortárs Kiadó, Budapest, 2015, 642–651, 678–685.

nös esküre utaló „serment” szót magyarul a „szerződés” jelentésű „kötés” szóval adja vissza, ugyanakkor demokratizmusát fedi fel, amikor a „tanács” jelentésű „sénat” szót – az eredeti módosítva – a „nép” szóval helyettesíti. A *Brutus* a kölcsönös megegyezés megsértése és a szabadság helyreállításának törvényes jogaként értelmezhető ugyanakkor, ez pedig a nemeseknek az Aranybullára hivatkozó követeléseit idézhette fel ezekben az években. Kováts Ferenc fordítása sajátos tanúsága annak az összefogásnak, melynek során az alkotmányos monarchia kialakításának lehetősége egyaránt foglalkoztatta a lefordítást és a darab előadását kezdeményező és finanszírozni kívánó nemeseket, a polgári származású írókat, színészeket és a virtuális közönséget.

A tragikus szerelmi szenvedély ábrázolása – Kisfaludy Károly fordítása

A *Brutus* fordításának szinte minden sajátossága eltér a huszonnégy évvel később, Kisfaludy Károly által készített műben. Míg az első fordítója kifejezetten a magyarul játszó színészeknek szánja, utóbbi nem is javasolja bemutatásra művét. Az elsőben a politikai üzenet a fontos, a másodikban az érzelmek és a szenvedély, az első hűségre törekszik, a második szándékosan eltér a forrástól. A politikai témára érzékeny fordítás a második változatot, míg Kisfaludy az első követi forrásként, ebben a szerelmi szál a hangsúlyos. A kettős témájú tragédia gondolataihoz és a drámaelméleti bevezetőhöz azonban mindegyik hűséges a maga módján. Kováts fordítása máig kéziratban maradt, Kisfaludy adaptációja háromszor is megjelent a XIX. század során.³⁰

Kisfaludy drámaírói felkészüléséhez tartozik a darab fordítása, amikor a Napóleon elleni háborúban való részvételt, fogságot és csalódást követően kilép a katonaságtól, költésszettel és festésszettel foglalkozik, de legnagyobb öröme a színház. Ennek a korszaknak a gyümölcse a *Tatárok Magyarországon* és a *Zách Klára* című színdarabok, amelyeket 1819-ben sikerrel mutattak be. A magyar történelemből választott témákat ajánlja közönségének, és már nem értékeli különösebben Voltaire tragédiájából készített fordítását: „azt mondta, hogy a sorokban nincs metrum, mert mikor a darabot írta, magyar prozódíát nem ismert, egyedül tacust.”³¹

A gazdag jelentéstartalmú darabot Kisfaludy jóval a francia forradalmat követően fordítja le, amikor Lucius Junius Brutus hősiessége elveszíti politizált és mitikus jelentőségét, „romantikus” hőssé válik és az önfeláldozó hazaszeretet helyett a fenséges érzelmek válnak fontossá egyéniségében.³²

³⁰ Első kiadója Toldy Ferenc, aki életrajzi adatokra és visszaemlékezésekre támaszkodva 1812-re egészíti ki a kéziratot szereplő datálást, ahol az utolsó számjegy hiányzik. De hangsúlyozza a bizonytalanságot: „*Brutus*, hol és mikor [készült]? nem tudom?” Gondozásában kétszer jelent meg a fordítás, 1831-ben és 1844-ben. Kisfaludy Károly, *Minden Munkái*, VI. köt., 4. kiadás szerk. Schédel Ferenc, 'A Kisfaludy társaság megbízásából' Kilián György költségén, Pest, 1844. 345; Kisfaludy Károly *Minden munkái*. 6. kötet, 7. bővített kiadás, s. a r. Bánóczy József, Franklin, Budapest, 1893. *Brutus* „Szomorújáték 5 felvonásban. Voltaire egy átdolgozásának fordítása”, 105–194. Az elemzésben erre a kiadásra hivatkozom. Bánóczy a fordítás szövegét összeveti a korábbi kiadásban szereplővel. Lásd erről tanulmányát: „Kisfaludy Károly műveinek új kiadása”, *Irodalomtörténeti közlemények*, 3 (1893), 184–206.

³¹ Toldy közlése. Kisfaludy 1844, 340–346.

³² Lásd a korábban említett tanulmányok mellett Michel Delon, „Balzac et l'embourgeoisement de Brutus”, *Bruto il maggiore*, 2002, 335.

Már az első sorokban enyhül a politikusság. Míg Kováts a „destructeurs des Tyrans” kezdetét a „megrontóji kevély Tyrannusoknak” fordítással hangsúlyossá tette, Kisfaludy kezdése kevésbé erőteljes: „Ti! kik erős kézzel Tarquin hatalmát / lenyomtatok...” (107) Arra is találunk azonban példát, hogy az eredetinel határozottabban fogalmaz, például a „rois” „királyok” szónak fordításában a „tyrannus” felel meg.³³ Kisfaludy a darab első részében az egyes szereplők hosszú tirádáit megrövidíti, dialógusai így mozgalmasabbá válnak.

A második jelenet fordítása egyértelműsíti, hogy Kisfaludy forrása a tragédia legkorábbi változatainak egyike lehetett, megtalálhatók benne ugyanis azoknak a szövegrészeknek a fordításai, amelyeket Voltaire kihagyott, hogy a szerelmi témát a politikai üzenetet hordozó darabban jelentéktelenebbé tegye. Az eltérő koncepciót mutatja, hogy már ebben a jelenetben színre lép Tarquinius lánya, Tullia, és a szöveg az ő ártatlanságát hangsúlyozza, miközben a zsarnokság bírálata és a római törvények betartásának megkérdőjelezhetetlensége elhalványul. Ebben a fordításban Brutus elsősorban egyéni tragédiája miatt válik tragikus szereplővé.

A kölcsönös eskü megfogalmazása a király és alattvalói részéről (amelyet Kováts fordításában részletesen bemutatunk) ebben a fordításban is hangsúlyozott. Kisfaludy jambusai itt különösen tömörek, megjelenik fordításában a polgár szó, a rabság ellentétéként. A lázadás jogával szemben a boldogság, igazság és törvény hármasságának összefüggése és Róma szabadságának ténye válik fontossá:

Alatta való polgárnak, nem rabnak
Lenni esküdtünk mi: emlékezel még
Erre a helyre és napra, midőn
Az egész tanács itt az oltár előtt
Őtet királynak nevezte? És ő
Ugyan azon istenek előtt fogadta
Népe boldogságát, igazságát,
Törvényt: és magát a néphez, népet
Magához kötötte; de első volt ő
Ki elállt hitétől és nem gondola
Kötelességével, se Róma régi
Törvényével; és így lett Róma szabad.³⁴

A rabság szó az idézet folytatásában úgy van jelen, hogy a római törvényekből következő sajátságának tartja a szabadság szeretetét, amelynek jelentőségét a rabságban született népek még sem érthetik, mivel nem érzik a függés súlyát.³⁵

Az irodalomtörténeti hagyomány szerint Kisfaludy nem törekedett pontos fordításra, és a Voltaire-tragédia kritikai kiadásával való összevetés ezt határozottan megerősíti. A második felvonás eredetijét, amely Brutus fiának, Titusnak habozását mutatja be a szerelem és a kötelesség között, Kisfaludy elég hűségesen követi (itt tér el forrása leginkább a Kováts által hasz-

³³ Brutus I/1. „Tombe, ou punis les rois; ce sont là tes traités.” Voltaire 1998, 187. „Vagy mi, vagy a tyrannus vesszen el.” Kisfaludy 1893, 109.

³⁴ Brutus I/2. Kisfaludy 1893, 111–112.

³⁵ Brutus I/2. „...chaque état a ses lois, / Qu'il tient de sa nature, ou qu'il change à son choix. / Esclaves de leurs rois, et même de leurs prêtres, / Les Toscans semblent nés pour servir sous des maîtres.” Voltaire 1998, 192. „Ez az új törvény / A nemzetnek használ, és mi mellette / Maradunk. Ti, szolgáknak születettetek, / Azért nem nyom lánc a rabságnak.” Kisfaludy 1893, 113.

nált forrásszövegtől).³⁶ Ugyanakkor a magyar szöveg az eredetinelélményesebb megfogalmazásokat használ. Néhány példával illusztráljuk a módosulást. A második felvonás első jelenete Tullia és bizalmasa közötti párbeszéd, a második jelenetben pedig a két szerelmes találkozik, és mindketten lelkiállapotukat mutatják be. Utóbbiból idézünk:

(Titus:) „Repedjen bár e szív, én akarom őt / Látni.”

(Tullia:) „Reszketek, hogy eljött, de nem / Lehet elhagynom.”³⁷

A szerelmesek szenvedélyét jellemzi, hogy egymás szavába vág, nem fejezik be a mondatokat, az is előfordul, hogy a másik szereplőnek a színről való távozását követően belső monológban folytatják tépelődésüket. Ilyen a néhány soros harmadik jelenet, amelyben Titus gondolkodik fennhangon. Monológját Kisfaludy szépen egyénítve, mégis pontosan adja vissza:

Mi volt ez? mit hallék?

Hah! mint dühöd e féreg mellemben!

Tullia elhagy és én még élek?

Oh egek! mint borítja ily fergeteg

Életemnek legszebb, legfényesebb napját!³⁸

Nemcsak a szerelmesek dialógusa szenvedélyesebb, mint Voltaire-nél, Titus kapcsolata is megváltozik alárendeltjével („bizalmasával”): távolságtartóbból baráttá válik:

(Titus:) Oh Messala, engedd, hogy fáradt szívem

Hív karjaid közt keveset nyughassék,

Nézd, mint vérzik, mint nyomorog

Az indulat, kétség sebjei által;

Neked nyitva mellem, nézd mely nehezen

Fekszik rajtam a kemény végzet vas

Keze... (Messala:) Drága Barátom!³⁹

Kisfaludy az utolsó felvonásban változtatja meg legjobban forrását. Két olyan jelenettel toldja meg ezt a felvonást, amelyek nem szerepelnek Voltaire tragédiájának egyik változatában sem. Az egyikben Tullia monológját olvashatjuk, a másikban a két szerelmes dialógusát. Tullia a sorsot és az isteneket kegyetlenséggel vádolja, és magát okolja Titus kivégzése miatt:

A kemény Nemesis, érzem, közelget

Hozzám, hogy méltatlan egy ártatlan

Lelket a kárhozatba dönték. Bocsáss

Meg Titus, mert Tullia is meghal.⁴⁰

³⁶ A kritikai kiadás „Appendix I.” cím alatt közli a 177 eltérő sort. *Brutus* II/1–4. Voltaire 1998. 281–285.

³⁷ Kisfaludy 1893, 128; (Titus:) „Voyons-là, n’écoutons que mon seul désespoir.” (Tullia:) „Dieux! je ne puis le fuir, et tremble de le voir.” Voltaire 1998, 286.

³⁸ Kisfaludy 1893, 131. „Qu’ai-je dit? que ferais-je? que viens-je entendre? / Jusqu’où ma passion m’a-t-elle pu surprendre? / Ah! pourquoi faites-vous, destin trop rigoureux, / Du jour de mon triomphe un jour si malheureux?” Voltaire 1998, 290–291.

³⁹ Kisfaludy 1893, 131–132. „(Titus:) Messala, c’est à toi qu’il faut que je confie / Le trouble, le secret, le crime de ma vie; / Les orages soudains de mon coeur agité. / (Messala:) Quoi, seigneur!” Voltaire 1998, 291.

Tulliát szerelme „égi tüneménynek” nevezi, és a lány a nyílt színen öli meg magát, és Titus „karjai között” hal meg. Tullia utolsó szavai: „Oh engedj sírni, / Meleg vérkönnyeket sírni, drága / Lélek, míg létem eloszlik...” Titus pedig így búcsúzik tőle: „Nyugodj békén drága lélek”. Tragikus kettősüket a római „polgárok” szomorúan figyelik és kommentálják: „Ily véget szokott hozni / A zabolátlan indulat.”⁴¹ A fordítónál olvasható szerzői utasítások is a „fenséges” érzelmekre utalnak: „fellelmezve”, „meglágyulva”, „ömlendezve”, „könnyes szemekkel”, „nagy érzeménnyel”, „szakadozva”. A kritikai kiadásban közölt változatokban nem találjuk meg ezek megfelelőjét.

Végül Kisfaludy az apa és a fiú búcsúját, a forrást követve, de annál sokkal érzelmesebben fogalmazza meg: „Drága atyám! Érdemesnek / Hozzád akarom magamat mutatni.”⁴² Brutus pedig hosszan részletezi apai érzéseit, eltérve forrásától, erőteljessé téve egyéni veszteségét:

Itt állok gyökeretlen törzsök, melynek
Zöld ágait egy ordító fergeteg
Letöré 's letiprá – de egy szép virág
Tenyészik alattam, a dicső Róma
Hosszas szabadsága.⁴³

A haza érdekének feltétlen érvényesítése a fiatal Kisfaludytól sem idegen, a szabadság törekény „virága” egyéni tragédiákat kíván. Kisfaludy hasonlatában Brutus már nem a szabadságért gyermekeit is feláldozó hős, lelki nagyságát a végzet helyettesíti.

Végül Titusnak azt a monológját hasonlítjuk össze az eredetit, valamint Kovács és Kisfaludy fordítását idézve, ahol végletekig fokozódó szenvedélyét próbálja megfékezni. Itt bizonytalanodik el leginkább, és tépelődik, hogy vajon nem szerelme vakítja-e el, és amiatt látja megannyi zsarnoknak a szenátorokat, akik féltékenyek dicsőségére és boldogságára. A három szöveg összehasonlítása azért különösen érdekes, mert jól mutatja, milyen nehézséget jelent a két fordítónak a tömör francia szöveget magyarul visszaadni. Fordításuk tartalmilag hűséges, de az eredetinel jóval hosszabb:

Étouffe ton dépit, commande à ta tendresse.
Que tant de passions qui déchirent ton cœur
Soient au rang des Tyrans, dont Titus est vainqueur.⁴⁴

Eredj! – egyszerre mert sok – kémleld meg
gyengeséged erejét. Fojtsd, 's temesd el ennen
Bosszúságod; parantsolj szerelmednek
Hogy így ezek a sok ezer indulatok,
Ezek a' szíved marcsongó gondolatok,

⁴⁰ Kisfaludy 1893, 181. A negyedik és az ötödik „jelenés” az eredetihez képest teljesen új, így két jellel hosszabb a darab a fordításban. De a többi felvonásokban is találunk rövidítéseket vagy éppen betoldásokat, egyes jeleneteket kicsit átrendez, a szereplők sem mindig teljesen azonosak.

⁴¹ Kisfaludy 1893, 182–185.

⁴² Kisfaludy 1893, 192. Brutus V/9. Kovács Ferenc fordítása: „Isten hát hozzád! már örömet el veszek, mert hogy atyámhoz még így is méltó leszek.” Ms 22, 90v. Az eredetiben: „Adieu, je vais périr, digne encor de mon père.” Voltaire 1998, (V/7) 278.

⁴³ Kisfaludy 1893, V/10, 193.

⁴⁴ A Brutus 1731-es kéziratában a II. felvonás utolsó sorai. Voltaire 1998, 214.

Számláltassanak a' Tirannusok közzé,
Kiknek hatalmát a Titusé meg győzé.⁴⁵

Eddig a gyöngesség
Határa, egy bajnok tovább nem megy,
Kivetem egyszerre szerelmemet és
A gyűlölséget erővel kiirtom
Forró keblemből, és a mi eddig
Voltam – ismét férfi leszek. – Dühödj,
Hah! szaggasd vad indulat, szorítsd tűz-
Szívemet, önts új mérget belém, te
Vagy a tyrannus, de én Titus leszek!”⁴⁶

Összegzés

Voltaire kettős témájú *Brutusa* a magyar fordításokban sajátosan alakul. Kováts Ferencnek a magyar színház kezdetei idején készült munkája sikeresen közvetíti Voltaire politikai gondolatait: a királyi és a köztársasági Róma bírálata az angol alkotmányos monarchia modelljének előnyeire enged következtetni. A politikai-filozófiai mondandó nem módosul jelentősen Kisfaludy fordításában sem, noha a két fordítás között nagy történelmi változások zajlanak le. Róma példájának aktualizálásában a polgári származású Kováts Ferenc és a lázadó, ifjú nemmes Kisfaludy egyaránt közel állnak Voltaire-hez: a társadalmi szabadság biztosítása egy zsarnok esetében (monarchia) épp olyan veszélyes lehet, mint a sok zsarnok hatalma (szenátus-arisztokrácia). Azonban a következő század elején az új nemzedékhez tartozó Kisfaludy (aki éppen az első fordítás készítésének évében született) a szerelmi témát és a végzetes szenvedélyeket állítja a tragédia középpontjába, új ízlést, esztétikát követve, romantikus drámává formálva a klasszikus tragédiát. Eltér a fordítások verselése: míg Kováts a Voltaire által is használt tizenkét szótagos (alexandrinusban írt) formát, Kisfaludy a tíz szótagos, jambikus verselést alkalmazza. Mindkettejükénél megfigyelhetjük az eredeti művet bevezető drámaelméleti írás hatását: a színház „nemzeti jellegének” megvalósítását keresik, más és más módon. Kováts filozófiai dialógusokkal akarja elgondolkodtatni a nézőket, Kisfaludy felkavaró érzéseket kíván bennük felkelteni. A Brutus-fordítások megismerésének köszönhetően árnyaltan láthatjuk, hogyan változott a közönség ízlése és a magyar színház két és fél évtized alatt, képet tudunk formálni Kováts gondolkodásának érzékenységről az aktuális politikai kérdésekre, és azt is felmérhetjük, mennyit tanult Kisfaludy ebből a fordításból a témaválasztás, a szereplők megformálása, a történelmi téma aktualizálása és színrevitele terén saját tragédiáiban.

⁴⁵ Kováts 1788, MS 22, 65v.

⁴⁶ Kisfaludy 1893, 141.

„Fontosnak tartom a közvetítést”

TÓTH MARCELL BESZÉLGETÉSE PENKE OLGÁVAL

– *Amikor valaki idegen nyelvvvel foglalkozik, mindig felmerül a klasszikus kérdés: hogyan jegyezte el magát az adott nyelvvel? Mikor volt az a pillanat, amikor azt érezte, hogy a franciával szeretne foglalkozni? Az életrajzát böngészve úgy láttam, egy másik út is Ön előtt állt: egy ideig könyvtárosként dolgozott a József Attila Tudományegyetemen.*

– A véletlenek alakítják az ember életét. Dombóváron jártam gimnáziumba, ahol abban az egy osztályban indult francia, ahova én kerültem. Ugyanis akkor érkezett egy franciatanár, aki hamarosan el is ment. Abból az osztályból öten lettünk franciatanárok. Habár csak helylyel-közzel volt tanárunk, mégis valahogy felébresztették bennünk azt a vágyat, hogy a franciával foglalkozzunk. Ezzel a háttérrel, de gyenge tudással jelentkeztem a francia szakra. Mellette magyar szakos akartam lenni: ma is úgy érzem, hogy a magyar irodalomról szóló munkáim éppen olyan fontosak, mint a franciáról írottak. Azonban nem vettem fel első évben Budapestre. A következő egy évben tanultam meg jól franciául a fővárosban: mindenféle iskolákba jártam, sokat olvastam, készültem. Végül Szegedre felvételiztem, ide már maximális pontszámmal kerültem be. Itt, az egyetemen köteleztem el magamat végleg, Illyés Gyula és a francia irodalom kapcsolatáról írtam a szakdolgozatomat. Valahogy a komparatiztika benne van a fejemben: szeretem a két kultúra kapcsolódási pontjait vizsgálni.

– *A két kultúra kapcsolata évszázados történet – már az Árpád-kortól kezdve létezik, elég csak a kettős keresztre, avagy más néven a lotaringiai keresztre gondolnunk. Hogyan látja, most milyen hatással van a francia kultúra a magyarra?*

– Rengeteg a történeti kapcsolódási pont. Voltaire 1760-ban arról írt, hogy Magyarországnak nagyon érdekes a helyzete az európai államok között. Ebben az évszázadban a francia kultúra mélyen érintette a magyar gondolkodást, irodalmat, filozófiát. Szokták is az École Française, a Francia Iskola tagjainak nevezni Bessenyei Györgyöt és bécsi társait. Kicsit egyoldalú kapcsolat volt, mert a magyarok jobban vonzódtak a franciákhoz, mint fordítva. Ez megmaradt egészen Illyés Gyuláig, aki a *Hajszálgyökök* című könyvében beszél a magyarok franciák iránti vonzódásáról.

– *Ma mit lát egy francia Magyarországon? Feltettem a kérdést Ablonczy Balázsnak és Pálffy Miklósnak, és ők azt mondták, keveset tudnak rólunk, és ezért nem kell rájuk haragudni.*

– Egyetértek. A franciáknak ma is egy vagyunk a sok közép-európai népből, nem is mindig tudja az átlag francia, hogy hol helyezkedik el Magyarország.

Régen sem volt ez másképp. 2018 nyarán a *Voltaire a Rajnától a Dunáig* című konferencián vettem részt, ahol a magyar vonatkozásokról beszéltem. Arról, hogy a XVIII. században hogyan jelent meg a magyarok számára Franciaország, és hogy a franciák számára is valamennyire Magyarország. Montesquieu azt mondta, azért jön el Pozsonyba, a diétára, hogy lássa az archaikus társadalmat, mert itt még megvan a feudalizmus. Voltaire eközben a lengyel nemesi köztársaságot kritizálta. Akkoriban a lengyeleket és a magyarokat hasonlóan ítélték meg.

– Miből látható Voltaire vagy Montesquieu hatása egy-egy magyar felvilágosodás kori szerzőnél?

– Elsősorban a fordításokból. Ezek a legérdekesebbek és a legizgalmasabbak. Az említett konferencián az utóbbi négy évben megtalált kéziratos Voltaire-fordításokról beszéltem, amelyek eddig valahol rejtőzködtek, és most a digitalizációval bekerültek a katalógusokba. Találtam a Széchényi Könyvtárban, Szegeden, Sárospatakon, Debrecenben olyan fordításokat, amelyekről korábban senki nem tudott. Ezeket nem Bessenyeieék fordították. Nem ismerjük mindig a fordító nevét, de nagyon szép és értő fordítások.

– A francia forradalom okozott törést a „Párizsra vessük szemünket” hozzáállásban?

– Okozott. Egyrészt maga a forradalom, másrészt a Martinovics-féle összeesküvés. Laczkovics periratában szemére hányják Voltaire-fordítását. Őz Pált is lehetne említeni, akinél megtaláltak egy kötetet Raynal abbétól, ami bekerült a bűnlajstromába. Ezek koholt perek voltak. Akinél nem találtak mást, mint azt, hogy szabaddkőműves, még hozzátették, hogy például tiltott könyvet tart, és ez már elég volt ahhoz, hogy elítéljék, majd elvigyék Kufsteinbe.

– Kicsit visszakanyarodnék napjainkra. Helyesebben részben az előző századra is. Olvastam, hogy ugyan itthon kutatott, de mellette már a nyolcvanas évektől kezdve tagja volt a Diderot Társaságnak. Hogyan fogadták, fogadják be a köztes-európai, akkori szocialista, most már posztiszocialista térségből érkező kutatókat? Hogyan tekintenek a francia egyetemi oktatók, kutatótársak Önökre?

– Nagyon szeretnek bennünket. Igaz, a szocializmus mást jelentett nálunk és náluk, ami miatt úgy látták, hogy mi nagyobb affinitással bírunk a materializmus és más hasonló gondolatok iránt. A francia kutatók partnernek tekintenek minket, kellemes a közös munka, mindig örömmel vállalják velünk. Azt gondolom, hogy a magyar kutatóknak jó helyük van a világban.

– Hosszú évtizedek óta működik Szegeden Francia Tanszék. Ön szerint mit látnak Szegedben az ide érkező francia oktatók? Milyen város Szeged számukra?

– Meggyőződésem, hogy Szegedet befogadó városnak gondolják, és ezt mindig mondják is. Kifejezetten jól érzik itt magukat. Kedvelik ezt a szép, szecessziós várost. A hallgatók meghallgatják őket, odafigyelnek rájuk, motiváltak és érdeklődőek. Ide nagyon szívesen jött minden meghívottam, és mindig azt mondták, hogy ez volt az egyik legkellemesebb útjuk. Budapesten úgy érzik, hogy elvesznek a sok programban, itt azonban hasznosak lehetnek, és szívesen adják át az ismereteiket. Kiváló példa erre a doktori képzés, és azon belül a két témavezető doktori hallgatók. A hallgató mellett egyaránt ott áll a magyar és a francia témavezető, megbízunk egymásban, nincs rivalizálás.

– Azonban jelentősen eltér a két egyetemi rendszer: teljesen mások a követelmények. Már az látványos különbség, hogy Franciaországban 400 oldalas a doktori értekezés, míg hazánkban 150–200.

– Mindig találtam olyan hallgatókat, akik alkalmasak, nyitottak voltak erre. Tisztázni kellett azonban, hogy mások a követelmények Franciaországban és Magyarországon, és mindkettőnek meg kell felelni. Nagyon nagy rugalmasság szükséges a részünkről, de mindig nyitott kapukra találtam. Például egy ideig büntették nálunk, ha az előírt terjedelmet túllépte a disszertáció. De sosem lett ebből probléma, mindig sikerült megegyezni az adminisztrációban illetékes kollégákkal.

– *Hogyan kezdődött az együttműködés a francia vagy éppen más nemzetiségű kutatókkal? Mikor lett a meghívásokból, konferenciákból valódi közös munka?*

– Az én esetemben a nemzetközi konferenciákkal indult. 1984-ben Mátrafüreden vettem részt a Felvilágosodás-konferenciák egyikén, ahol előadást tartottam Raynal abbé *A Két India Története* című munkájának magyar hatásáról, amelyet az első jelentős gyarmatosítás-történetnek tartanak. A nemzetközi konferencián tartott előadásom alapján hívtak meg először külföldi konferenciára. Azután a konferencia előadásai jelentős tudományos kiadványokban jelentek meg. Valahogy így kezdődik minden. Az ember szép lassan belekerül a nemzetközi vérkeringésbe, majd jönnek a lehetőségek, amikor vagy ki lehet térni az együttműködés elől, vagy akár igent is mondhatunk rá. Az utóbbi döntés sok, de örömteli munkát jelent.

A nemzetközi folyóiratokba is hasonlóan lehet bekerülni. Amikor megjelent Magyarországon Diderot-ról egy tanulmánykötet, könyvismertetést írtam róla franciául, és elküldtem a leghíresebb francia Diderot-folyóiratnak, ahol megjelent a következő számban. Ezt nem is közöltem az érintett kollegával, aki húsz évvel később találta csak meg, és akkor köszönte meg levélben, hogy annak idején írtam a kötetéről. Több mint ötven könyvismertetést készítettem tudományos kiadványokról nemzetközi folyóiratok számára franciául, néhányat magyarul is hazai folyóiratokba, a külföldi szakirodalomról. Fontosnak tartom a közvetítést. Azért is megéri ez a munka, mert egy idő után a külföldi folyóiratok szerkesztői felkérlik az embert, hogy vállalja-e egy-egy könyv bemutatását. Ilyenkor elküldik ingyen a művet, így lett nekem is hatalmas könyvtáram a legmodernebb tanulmányokból, amelyekről a hallgatóimnak is tudok beszélni.

Meg kell még említeni az egyik legérdekesebb és legnagyobb energiát kívánó nemzetközi együttműködést, amely az Oxfordban Voltaire műveit megjelentető kritikai kiadásban való közreműködésem volt, 2009 és 2011 között. Voltaire világtörténetének (*Essai sur les mœurs*) három kötetében néhány fejezethez írtam jegyzetapparátust, elektronikus levelezésen keresztül. Érdemes sokat vállalni, elkötelezni magát az embernek, és időben, jó minőségben teljesíteni az ígért munkákat, így igazán gyümölcsöző kölcsönösen az együttműködés.

– *Elkötelezte magát tanszékezetőként is a francia szak mellett. Milyen kihívást jelentett nemcsak tudományos munkában részt venni, hanem adminisztrációs vezetőként is működni?*

– Nem idegenkedem az adminisztratív munkától, mert szeretem logikusan elrendezni a dolgokat. Azért vállaltam a tanszék vezetését, mert azt gondoltam, hogy sokat tehetek érte. A franciaoktatás szerencsés időszaka jutott nekem. Akkor szüntették meg az orosz nyelv kötelező oktatását a középiskolákban. Az oroszstanárok átképzése miatt előfordult, hogy egy évben 200 hallgatónk volt, míg napjainkban csak 35-40-en vannak. Az oroszstanárok kitűnő hallgatók voltak, mert rendelkeztek már egy nyelvi diplomával, valamennyi alaptudással, és szerettek volna hamar diplomát kapni. Nagyon-nagyon jó tanszék volt a szegedi – mind a kollegák, mind a hallgatók tekintetében. Sokat lehetett pályázni: a nemzetközi TEMPUS-programban való részvételnek köszönhetően vettük meg a tanszék első számítógépeit. 1995-ben vezettük be a francia irodalom doktori képzést, amelynek programját én készítettem, és amelyhez akkor és azóta is találtam kiváló partnereket a tanszéki kollégákban, a hallgatókban és francia partneregyletemek oktatóiban.

Talán az a legszebb az életemben, hogy vannak olyan feladatok, amelyeket magányosan végezhetek, és olyanok is, amelyeket pedig csak közösségben lehet csinálni. A kutatás bor-

zasztó sok magányos munkát jelent: a könyvtárban, a szobában, a számítógép előtt. Viszont ennek köszönhetően egész másként oktat az ember, tudása autentikusabbá válik, és képes átvinni a hallgatókra, a kollégákra a mély megértés, a kutatás iránti lelkesedést. Fontos, hogy az ember, ahogy én szoktam mondani, „lássa a csillogó szemeket, amikor egy órára bemegy, vagy az óráról kijön”, mert ezért érdemes dolgozni.

– Jó néhány tanítványa vagy az ország, vagy a világ különböző részein dolgozik, esetleg éppen itt, a tanszéken. Mit adtak Önnek a tanítványai?

– Rengeteg élményt és örömet. A legutóbbi konferenciára is egy 25 éve végzett hallgatóm hívta fel a figyelmemet, akivel a repülőtéren találkoztam, és aki egy párizsi egyetemen dolgozik lektorként, ő beszélt a szervezőkkel, hogy feltétlenül hívjanak meg. A konferencia-előadás hamarosan megjelenik a *Revue Voltaire* lapjain. A magyarországi egyetemek tanszékein sok volt doktoranduszom tanít, de Amerikában is él egy hallgatóm, aki rendszeresen megírja, hogy most éppen mi jelent meg tőle, vagy éppen melyik könyvét mutatja be Magyarországon.

Sok szakdolgozatot vezettem, sikeres diákköri dolgozatok és doktori disszertációk témavezetője voltam. Az a taktikám, hogy ha egy hallgató hozzám fordul a témájával, akkor segíteni próbálom a legjobb tudásom szerint, de nem kötelezem arra, hogy az én témámmal foglalkozzon, hanem hagyom, hogy a saját elképzeléseit valósítsa meg. Ez nehéz és munkaigényes, viszont rettentő produktív, ennek köszönhetően sokat tanulok tőlük: doktori értekezések készültek a vezetésem alatt D’Argenson márkiról, Chateaubriand-ról, Diderot-ról, Montesquieu-ról, Voltaire-ről, Pascalról, La Rochefoucauld-ról. Ennyiféle témával nem foglalkoznék ilyen mélyen, ha nem lennének a hallgatóim.

Számomra az oktatás és a kutatás alapvetően összekapcsolódnak egymással. Tanítványaim nagyon-nagyon sokat adtak hozzá az életemhez, nemcsak szakmailag, hanem érzelmileg és emberileg is.

KOVÁCS ESZTER

Vándorló dialógusok: Diderot és egy XVIII. század végi magyar regény

ADALÉKOK A NÉMET MÁTÉ KOMA FORRÁSTÖRTÉNETÉHEZ

Labádi Gergely emlékének

Bevezetés

Labádi Gergely és Balázs Péter 2014-ben, a *Német Máté koma* budapesti, vitakörként megrendezett bemutatóján vetették fel azt a rendkívül érdekes hipotézist, hogy az ismeretlen szerzőségű, késő XVIII. századi magyar regény (valójában fordítás-adaptáció) egyes részeit Diderot *Supplément au Voyage de Bougainville* című filozófiai dialógusa inspirálta.¹ Hozzászólásomban akkor arra hívtam fel a figyelmet, hogy ez további kérdéseket vet fel, hiszen a dialógus Diderot élete során nem jelent meg nyomtatásban, kéziratos terjedése pedig szűk körre korlátozódott. Az elkövetkező időszakban más kutatásokon dolgozva érdekes részletekre bukkantam ezzel kapcsolatban, ezek pedig kivétel nélkül Labádi Gergely és Balázs Péter hipotézisét erősítették meg. A részeredményekről emailben számoltam be a kollégáknak, és ma is őrzöm Labádi Gergely rövid válaszát:

Szia,
ha már ilyen szépen kinyomoztad... Írd meg!
Üdv.Gergő
(2017. május 27., szombat)

Ez a bátorítás utolsó szakmai hozzászólása volt ehhez a témához, amelyet nem tekintett sajátjának, de kétségkívül neki köszönheti a magyar irodalomtörténet.²

Bár a forrástörténet egyes láncszemei még hiányoznak, írásom célja, hogy összefoglaljam az eddig feltárt részleteket.³ Ezek közül egyik sem cáfolja azt, hogy Diderot dialógusa, melynek címe Győry János fordításában *Pótlás Bougainville utazásához*,⁴ adta az ötletet a *Német*

¹ Balázs Péter – Labádi Gergely: *Német Máté koma*, egy ismeretlen magyar nyelvű regény a felvilágosodás korából, Budapest, MTA BTK ITI, 2014. május 13. Lásd továbbá „Utószó”, in *Német Máté koma* (1792), kiad. Labádi Gergely és Balázs Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2014, 203–205. A továbbiakban „Utószó”.

² A felfedezés értékét Szilágyi Márton is kiemelte nekrológiájában. Lásd „Labádi Gergely (1975–2017) halálára”, *Irodalomismeret*, 2017/3, 93–95.

³ A kutatás német nyelvismeretet igénylő munkálataihoz nyújtott segítségéért, valamint a Richter-szövegrészlet fordításáért köszönettel tartozom Forczek Ákosnak.

⁴ A *Supplément au Voyage de Bougainville* első változata 1771-ben keletkezett, 1774-ben azonban még az ún. „Polly Baker kitérővel” és további dialógus részekkel bővült.

Máté koma alapjául szolgáló *Der deutsche Gevatter Matthies* című Joseph Richter regény (1791) szigeten játszódó első fejezeteihez; éppen ellenkezőleg, valamennyi részlet ezt a feltételezést valószínűsíti. Bár ez apró eredménynek tűnhet, egyfajta miniatűr hatástörténetnek, valójában mind nemzetközileg, mind a magyar irodalom kutatása szempontjából jelentős adalék. Nemzetközileg azért, mert Diderot német nyelvterületen tett XVIII. századi hatását az eddig ismertnél keletebbre tolja, hiszen a bécsi Joseph Richter neve eddig nem szerepelt azokban az alapmunkákban, amelyek Diderot-nak a német nyelvű irodalomra és szellemi életre tett hatását tárgyalják.⁵ Magyar vonatkozásaiban pedig azért, mert átírja azt az állítást, mely szerint Diderot hatását nem ún. személyes életművén (*œuvre personnelle*) keresztül fejtette ki – hiszen ennek legnagyobb része élete során nem is jelent meg –, hanem az Enciklopédia-szócikkek és *A két India története* közvetítése révén, tehát gondolatainak recepciója jobbra indirekt és részleges volt.⁶

A kutatás teljességéhez egyelőre hiányzik egy háromnyelvű összehasonlító fordítás- és adaptációelemzés, tehát a Diderot-dialógus francia eredetijének, a vonatkozó német nyelvű regényrészleteknek és a magyar nyelvű részleteknek olyan összevetése, amely a filiációt nyelvi eszközökkel is igazolja. A részeredmények azonban reményeim szerint ennek átmeneti hiányában is tanulságosak lesznek a magyar irodalomtörténeti szakma számára. Nem célom továbbá a *Német Máté koma* részletes tematikus elemzése, csupán a Diderot-dialógussal tartalmilag egyértelműen rokonítható vonatkozásokra mutatok rá, és figyelmemet az első tizenegy cikkelyre fordítom.⁷ A *Supplément* új magyar fordítása, melynek, ha nem is sürgető, de legalábbis szükséges voltára 2013-ban Cseppentő István hívta fel a figyelmet,⁸ mindenképpen ösztönzően hatna ilyen típusú vizsgálatokra, akár a legfiatalabb kutatógeneráció körében.

Supplément au Voyage de Bougainville: korabeli terjedési útvonalak⁹

A Diderot-recepció kutatásában sokáig alaptételnek számított, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján csak részleges hatást tehetett, hiszen írásainak jelentős része életében kiadatlan maradt. A dokumentálható hatások között Diderot saját korában bemutatott színdarabjait, az Enciklopédiát és *A két India történetét* szokás említeni, ez utóbbi esetében Diderot szerzősége-

⁵ Roland Mortier, *Diderot en Allemagne, 1750–1850*, Paris, Presses Universitaires de France, 1954; Uő., *Diderot in Deutschland, 1750–1850*, übersetzt von Hans Günter Schürmann, Stuttgart, Metzler, 1967, valamint Anne Saada, *Inventer Diderot: les constructions d'un auteur dans l'Allemagne des Lumières*, Paris, CNRS Éditions, 2003.

⁶ Aaptanulmányok szerzője Diderot fogadtatásával kapcsolatban Penke Olga, lásd „Diderot hatása Magyarországon a XVIII. században”, *Helikon*, 1984, n° 1, 108–109, Uő., „Diderot és a magyar felvilágosodás. A *Két India történetének* hatása Magyarországon”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1985, n° 4–5, 507–514, valamint Uő., „Diderot magyarországi fogadtatása a XIX. és XX. századi sajtó és könyvkiadás tükrében”, *Magyar Könyvszemle*, 1986, n° 2–3, 173–192.

⁷ Az érzékenység kérdése kapcsán a szigeten játszódó dialógusokat elemzi Hegedüs Béla, „Fordítás és érzékenység, *A Német Máté koma* (1792)”, in Lengyel Réka (szerk.), *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, Budapest, MTA BTK, 2016, 269–280.

⁸ Cseppentő István, „Diderot *Supplément au Voyage de Bougainville* című művének magyar fordítása és kiadása”, *Magyar Tudomány*, n° 174, 2013/11, 1343–1348.

⁹ Mivel Győry János címválasztása (*Pótlás*, egyes helyeken *Pótlék*) nem túl szerencsés, a francia címet használom.

gét a mű megjelenése idején is sejtették, de közreműködésének első feltárására csak a XX. században került sor. Lényegi hazai hatását 1875-től, az Assézat-Tourneux-féle Diderot-kiadástól számíthatjuk, amely Alexander Bernát és Kun Sámuel Diderot-fordításaihoz és Alexander Diderot-tanulmányok című, tanulmánykötet helyett inkább esszégyűjteménynek tekinthető könyvének megjelenéséhez vezetett.¹⁰ Magyar nyelvterületen sajnos nem találkozhatunk olyan eredeti hatással, mint a Rameau unokaöccsének fordítása Goethétől vagy a *Mindenmindegy Jakabban* szereplő Mme de La Pommeraye-történet adaptációja Schillertől.¹¹ Ennek ellenére egyszerre mulatságos és elgondolkodtató Diderot egyik filozófiai dialógusát idéző részekre bukkanni egy XVIII. századi magyar regényben, még akkor is, ha a névtelenül fennmaradt szöveg keletkezésének körülményeiről mindmáig alig tudunk valamit.¹² Azonban hogyan kerülhetett a *Der deutsche Gevatter Matthies* megírásakor Joseph Richter kezébe a *Supplément*, és hogyan juthatott tovább a *Német Máté komái*? Mivel a filozófiai dialógus és a regényben szereplő dialógusbetétek közötti hasonlóság önmagában nem elégséges ahhoz, hogy a hipotézist igazolja, meg kell vizsgálnunk, hogy Richter láthatta-e kéziratos formában a *Supplément*-t 1791 előtt?

A *Supplément au Voyage de Bougainville* nyomtatásban először 1796-ban jelent meg, tehát Richter regényénél öt évvel később. Mivel a *Német Máté koma* keletkezési idejét a szöveg kiadói csak hozzávetőlegesen tudták datálni (1792 és 1800 között), kiindulópontunk a német forrásregény megjelenési ideje (1791). A Jean-Baptiste Antoine Suard által kiadott *Opusculs philosophiques et littéraires, pour la plupart posthumes ou inédits* című kötetben (Paris, Chevet, 1796) a *Supplément* az utolsó szöveg. 1797 januárjában az *Allgemeine Literatur Zeitung* (Jena) írást közöl róla,¹³ ez azonban már késői időpont lenne ahhoz, hogy Richternek ötletet adjon a *Der deutsche Gevatter Matthies* szigeten játszódó fejezeteinek megírásához.

Első hipotézis: a *Correspondance littéraire* közvetítő szerepe

Az első lehetséges feltevés ezért az, hogy Richter a *Supplément*-t korábról, a *Correspondance littéraire* révén ismerte, amely 1773-ban és 1774-ben közölt belőle részleteket. Hol olvashatta azonban a kis példányszámban készített, bizalmas úton terjesztett, egyes európai udvarokba eljuttatott kéziratos válogatást, amely Diderot szövegeit több esetben nem is egyben, hanem folytatásokban tartalmazta? Bár egyes *Correspondance littéraire* példányok Bécsbe, tehát Richter szülővárosába is eljutottak a toszkániai nagyherceg otléte idején,¹⁴ erről kevés dokumentálható adat áll rendelkezésünkre. Ulla Kölving szerint a kéziratos kiadvány legnyilvánosabb példánya a weimari volt, egyes körökben felolvasták, sőt, szabadon másolták, köz-

¹⁰ Alexander Bernát, *Diderot-tanulmányok*, Budapest, Franklin, 1900 (Filozófiai Írók Tára, XV).

¹¹ Rameaus Neffe: Ein Dialog von Diderot. Aus dem Manuskript übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Goethe, Leipzig, Göschen, 1805 és Friedrich Schiller, *Merkwürdiges Beispiel einer weiblichen Rache, Thalia* (Leipzig), 1785.

¹² A kiadók utószavának főbb információi ezzel kapcsolatban: a *Német Máté koma* egyetlen, tisztázatnak tekinthető példányban maradt fenn (OSZK, Quart. Hung. 4094). Forrását Labádi Gergely azonosította. Lengyel Réka kutatásai során nemrég újabb kézira bukkant Kassán.

¹³ A szóban forgó lapszám on-line megtekinthető, lásd https://digipress.digitale-sammlungen.de/view/bsb10502009_00023_u001/1 Seite 2–3.

¹⁴ II. József testvére, I. Péter Lipót toszkániai nagyherceg. A címzetek névsora és a nekik küldött *Correspondance littéraire* példányok jegyzéke teljességében nem maradt fenn.

vetítő szerepe sokkal jelentősebb volt, mint a bécsi udvarba átmenetileg küldött példányé.¹⁵ Richter életrajzának alapos vizsgálata felfedheti, hogy járt-e Weimarban (eddig nem sikerült weimari utazás nyomára bukkanom), vagy volt-e kapcsolata weimari kötődésű írókkal, értelmiségiekkel.

Második hipotézis: Richter párizsi útja

Joseph Richter életéről lexikonszócikkekken kívül kevés forrást találni. Érdekes információt szolgáltathat talán a továbbiakban egy életrajzi vonatkozású disszertáció, amely azonban online nem elérhető.¹⁶ Tudjuk azonban, hogy 1779 és 1782 között Párizsban tartózkodott, bár az ott töltött időszakról eddig keveset sikerült kiderítenem. Valószínű azonban, hogy a később szatirikus vénájáról ismertté vált újságíró szerző, a társasági élet, az opera, a színház iránt érdeklődő Richter, a *Die Briefe eines Eipeldauers über d'Wienstadt* című szatirikus folyóirat „ötletgazdája” nem tétlenkedett a francia fővárosban. *Reise von Wien nach Paris* című munkája (1781), bár inkább levélregénynek minősítik, mintsem útleírásnak, újabb támpontokat szolgáltathat arra, kikkel találkozott Párizsban, és honnan ismerhette Diderot írásait. Rousseau-t már első levelében idézi, és a *Vallomások* megjelenése is foglalkoztatja,¹⁷ ami akár azt sem zárja ki, hogy ismerte Diderot-nak az *Esszé Senecáról* (1779) egyik kitérőjében Rousseau *Vallomásaival* szemben tett indulatos figyelmeztetését. 1780. október 18-i keltezésű levelében név szerint említi a francia szellemi élet több alakját, Voltaire és Rousseau halálát, aztán utal Linguet bebörtönzésére.

Úgy tetszik, a tudományok aranykora Franciaországban már a múlté. Sokan elég méltányosak ahhoz, hogy ezt maguk is bevallják. Mindaz, ami a szépirodalom terén elébünk tűnik, csupán jelentéktelen broszúra, ízetlen regény vagy műbírálgatás. Időnként itt-ott megjelenik egy kis költemény, amelyért kár, ha az idő folyama magával ragadja a feledésbe. A széptudományok helyzete alapján joggal következtetek a többi állapotára is, az őket összefűző kapcsolat miatt. A nyilvános lapokban úgy tesznek ugyan, mintha nem vennék észre ezt a hanyatlást; sőt, arról akarják meggyőzni a publikumot, hogy előrefelé tartanak. De az okosabb francia nagyon is érzi a lejtmenetet, s szomorúan pillant vissza arra a magaslatra, ahol egykor a francia géniusz honolt. Voltaire atyáihoz távozott, Rousseau követte őt; Marmontel és Diderot letették tollukat, és Linguet, aki jelenleg a Bastille-ban ül, joggal énekelt Requiemet a Francia Akadémiáért.¹⁸

Hipotézisek helyett: markáns tematikus egyezések

Természetesen számos megválaszolatlan kérdés marad bennünk a *Német Máté koma* olvasásakor. Ki és miért fordíthatta le magyarra Richter egyébként igen szórakoztató regényét? A szöveg nem tartozik ugyanis a bécsi író ismertebb művei közé, a WorldCat 1791 és 1990 között mindössze öt kiadását tartja számon, amely 45 náluk regisztrált könyvtár állományá-

¹⁵ Ulla Kölving a *Correspondance littéraire* kritikai kiadásának vezetője, a kiadvány legjobb ismerője.

¹⁶ Hans Viktor Pisk, *Joseph Richter, 1749–1813. Versuch einer Biographie und Bibliographie*, (Diss. Wien) 1926.

¹⁷ Joseph Richter, *Reise von Wien nach Paris*, in *Briefen an einen Freund*, Wien, 1781, 8, 85.

¹⁸ Uo., 76–77. Diderot látszólag valóban letette tollát 1778 végén, ám 1782-ben Marmontel közreműködésével válaszolni fog az *Esszé Senecáról* elleni bírálatokra. Linguet 1780. szeptember 27-én (tehát három héttel a levél keltezése előtt) került a Bastille-ba. *Annales littéraires* című folyóiratát éppen az Akadémia tiltatta be csúfondáros hangvétele miatt.

ban lelhető fel, Richter munkái között ezzel az adattal az utolsó helyen szerepel.¹⁹ Dulaurens „műfaji mintának” tekinthető *Compère Matthieu*-je [Máté koma]²⁰ ennél jóval több kiadásban jelent meg, és több könyvtárban található meg világszerte (a WorldCat szerint 43 kiadás, fel-lelhető 553 könyvtárban).²¹

A *Supplément*-nal a regény első tizenegy fejezete (cikkelye) állítható párhuzamba, melyek közül a hatodik a „Megjegyzésre méltó beszélgetés” címet viseli. A történet kezdetén spanyol vitorlás szenved hajótörést egy rejtett déltengeri sziget közelében, az egyetlen túlélő Diego atya, a vaskos, ám jószívű, de túlonatlagos buzgó misszionárius, aki korábban Tahitin járt, így beszéli a szigetlakók nyelvét. A „szerencsés sziget” lakói boldog tudatlanságban élnek, semmiféle ruhát nem viselnek, gyümölcscsel táplálkoznak, és nem ismerik „egyéb ragadozó nyavaláknak neveit, melyeket a módos franciák szegény Otaite lakosai közt elhítenek”,²² tehát a vérbajt.

Diego elhatározza, hogy megtéríti a szigetlakókat, azonban megrökönyödve veszi észre a szigeten uralkodó szabad testiséget. Ezután kezd beszélgetésbe az egyik idős szigetlakóval, aki nem érti, miféle vallásról beszél a misszionárius, és milyen vallás döntene jó és rossz fellett, nem tudja, miért volna vétek meztelenül járni, nem látja be, miért volna bűn a testiség, ha a szaporodást szolgálja, és nem tud mit kezdeni azzal, hogy mit jelenthetne az egyház által szentesített házasság. Diego a szóbeli térítés kudarcát látva elhatározza, hogy a szigeten élő nőket (insulánusnéket) szemérmességre neveli, és rózsaszínű skapulárét ajánl nekik, ha eltakarják ágyékukat. Azonban ezzel a szigeten uralkodó ártatlanságot rongja meg, mert a nőkben feltámad a hiúság és az irigység. Amikor elfogy Diego kéttucatnyi „pántlikája”, az insulánusnék cívakodni kezdenek a szalagokért. Az események itt azonban nem érnek véget. A sziget egyik legszebb lányának nem jut szalag, és mivel éppen a Topios nevű ifjú közeledett hozzá – habár a szigeten a lányok korábban nem kérték magukat, „egyedül szíveknek ösztönét követték, és nem hagyták sokáig imádoikat sóhajtozni”²³ – saját magáért cserébe azt kéri a fiatal szigetlakótól, hogy szerezzen neki szalagot. Ez verekedéshez vezet két férfi között, ami az egyikük életébe kerül. Ezt megtudva az öreg insulánus Diegót viszálykodás elhíntésével vádolja meg, és az emberölést elkövető Topiosszal együtt száműzi a szigetről. Az öreg szigetlakó szavai, rövidebb formában ugyan, de az aggastyán búcsúját idézik Diderot *Supplément*-jából. A regény cselekménye innen folytatódik, ám itt a feltételezhető Diderot-hatástól is búcsút veszünk.

A *Német Máté koma* vonatkozó tizenegy cikkelye természetesen nem követi a *Supplément* szerkezetét, amelyben A és B együtt olvassák a Bougainville útleírásához készült függelék. E függelék az aggastyán baljós búcsúbeszédéből, valamint az Orou nevű bennszülött és a hajópap beszélgetéséből áll. Ez a beszélgetés két részre oszlik, mert A és B két ízben vitatják meg az olvasottakat, első vitájuk során kerül elő a misztifikációnak tekinthető Polly Baker-történet. A tematikus hasonlóságok jól követhetők A *Német Máté koma* vonatkozó részeiben, habár az öreg insulánus nem monológot mond, hanem Diegóval beszélget, fenyegető búcsúszavai pedig nagyon rövidek.

¹⁹ Lásd <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n85141129/>

²⁰ Lásd „Utószó”, 201.

²¹ Lásd <https://www.worldcat.org/identities/lccn-n86080588/>

²² *Német Máté koma*, I, 15.

²³ Uo., X, 27.

Orou és a hajópap beszélgetése a szabad testiség körül forog, melyet nem szabályoznak vallási előírások, csupán a természet törvényei (vagyis a sziget lakóinak a pubertás előtt nem megengedett a szexualitás, nem megengedett ezen kívül a gyermekáldást nem hozó kontaktus). Akárcsak a *Német Máté koma* déltengeri szigetén, a testiséghez nem kapcsolódik szégyenérzet vagy hiú kacérság, egyetlen lány sem rangért vagy más előnyökért fogadja el a törzs férfitagjainak közeledését, a fogantatás az egyetlen elvárás, a kapcsolatokba vallási vagy társadalmi szabályozás nem avatkozik bele. Ám míg a *Supplément*-ban A és B kommentárjai teszik egyértelművé, hogy az elképzelt tahiti társadalom pusztán gondolat kíséret, a *Német Máté koma* a szatíra válogatott eszközeivel távolít el bennünket az olvasottaktól, első sorban Diegó atya nevetségessé tett szörnyülködése révén, amelyről csak az éhség tereli el a figyelmét.

A fő tematikus egyezések a következők: utalás a vérbajra, melyet a vád szerint a francia tengerészek hurcoltak be Tahitira, a két szigeten uralkodó törvénytől való elválás, a természeti törvény kizárólagos uralma, továbbá egyik szigeten sincsen intézményesített vallás, bár a szigetlakóknak van valamiféle kodifikálatlan természetvallása, mindkét helyen a természet gondoskodik róluk, és boldog megelégedésben élnek; ezen felül a szabad testiség célja a szaporodás, a monogám házasság ismeretlen a szigetlakók között, a szexuális aktus maga a házasság ténye, a kapcsolatok gyors felbomlása nem okoz problémát, mert a gyermekek az anyjukhoz tartoznak, és ők követik felnövekedésükig. Az ösztön voltaképp a szexualitás szinonimája, a szigetlakók pedig pusztán természetes ösztöneiket követik. A tahiti aggastyán és a déltengeri sziget idős lakója azonban egyaránt baljós jövőt jósol az első európai érkezése után: a törzs megromlását, az aranykor végét, az eredendő ártatlanság elvesztését.

Orou és az insulánus egyaránt értetlenek azzal kapcsolatban, hogy miért tekinthetne a vallás (amelynek fogalmát nem is tudják igazán értelmezni) rosszállással a testiségre.

Orou: Úgy találok, hogy e különös előírások ellenkeznek a természettel, nem szolgálják az értelmet, csupán arra valók, hogy a bűnöket szaporítsák, és minden pillanatban bosszúságot okozzanak az öreg alkotónak, aki mindent fej, kéz és eszközök nélkül teremtett, aki mindenütt jelen van, ám sehol nem látjuk [...] aki parancsol, de nem engedelmeskednek neki, aki bármit megakadályozhatna, de semmit nem akadályoz meg.²⁴

– Ó, szerencsétlen nemzet! – felkiáltja Diego. – A jó az, ami az anyaszentegyháznak tanításával megegyezik, a rossz ellenben az, ami véle meg nem egyezik.

– Te ugyan az én nyelvemen szólasz – mondá az insulánus –, de én nem értem beszédedet.

[...]

– Tehát – mondá a vadember – nem látok benne semmi vétket, ha mink éppen ugyanazon végre élünk az asszonyokkal. [a szaporodás céljából]

– Distinguo, distinguo! – kiáltá Diego. – Ha ez az anyaszentegyháznak megegyezésével és csak egy asszonyi személlyel történik.

A vadember megvallotta, hogy még most se értené őtet.²⁵

Különösen erős hasonlóság, hogy mindkét öreg a testiség ösztönös és ezért ártatlan voltának megrontásával vádolja meg az európaiakat vagy Bougainville személyében vezetőjü-

²⁴ Diderot, *Supplément au Voyage de Bougainville*, in *Œuvres complètes*, XII, Paris, Hermann, 1989, 604.

²⁵ *Német Máté koma*, VI, 22–23.

ket, habár ezt a *Supplément* aggyastyánja hosszas szónokias vehemenciával, a *Német Máté koma* öreg szigetlakója röviden, de határozottan teszi.

[Asszonyaink] megvadultak karjaidban, s Te kegyetlenné váltál az övékben, gyűlölni kezdték egymást, Ti pedig egymás életére törtetek értük, és ők véretekkel beszennyezve tértek vissza hozzánk.²⁶

Ezen ifjú ember a maga pajtását azon valamiért megölte, melyet te egynéhány ifjú asszonyoknak osztogattál. Még most is párolognak véréből az ő kezei.²⁷

Konklúzió

A tematikailag párhuzamba állítható részek természetesen tovább sorolhatók. Rövid összegzésként elmondhatjuk, hogy alátámasztható a feltevés, mely szerint Diderot *Supplément au Voyage de Bougainville* című dialógusa hatást gyakorolt Richterre szatirikus regénye első fejezeteiben. A kiegészítésre szoruló életrajzi és hatástörténeti vizsgálatok eddigi eredményei is erősítik ezt a hipotézist. A nyomozás utolsó lépései során bukkantam rá, hogy Diderot hatását Richterre egy esetben már felvetették: a *Die Eipeldauer Briefe* 1917-es kiadásának előszavában utal Eugen von Paunel Diderot *Fecsegő csecsebecséire*,²⁸ amelynek két fejezetével, melyek egy szigeten játszódnak, Diderot valóban a *Supplément* megírása idején egészítette ki fiataalkori regényét. Továbbra is talány azonban, hogy a *Német Máté komát* kik ismerhették vagy olvashatták, és miért csupán egyetlen kéziratot tisztázatlan maradt az utókorra. Diderot XVIII. századi magyar olvasóiról így ezután is keveset tudunk, ami a kutatást szerencsésen nyitva hagyja számunkra.

²⁶ *Supplément*, 590.

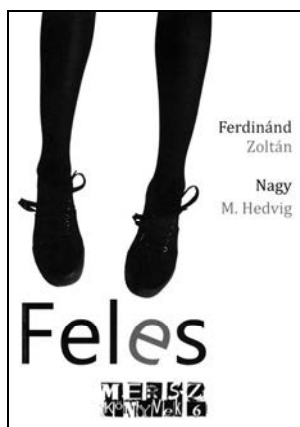
²⁷ *Német Máté koma*, XI, 28.

²⁸ *Die Eipeldauer Briefe*, I, kiad. Eugen von Paunel, München, G. Müller, 1917, XVIII.

GAJDÓ ÁGNES

Túl tömény? Az!

FERDINÁND ZOLTÁN – NAGY M. HEDVIG: FELES

MERSZ Könyvek 6.
Bada Dada Alapítvány
Budapest, 2018
92 oldal

„

A címlapon két láb lóg. Belóg? Két fél láb? Zoknis vagy harisnyás? A cipő mindenestre fűzős. „Négy láb jó, két láb rossz.” Orwell. Valami ilyesmi lehet, amikor nem tudjuk, mi vár ránk. Feles. Már a cím is többértelmű. A borítótóról nem is szólva. Fehér alapon piros és fekete színű. A fekete dominál. A piros kiemel. „Zoltán”, „M. Hedvig” – e két név pirossal szedve. És a címben, a „Feles”-ben a második „e” piros színű, és enyhén kókadtt. Vagy dőlt. Olyan, mintha fejet hajtana az „s” előtt. Persze lehet, hogy csak megbotlott a borítót uraló (majdnem) tökéletes tiszta fehérségben.

A MERSZ Klub MERSZ Könyvek sorozatának hatodik darabja – mely mindössze száz kézzel számozott és a szerzők által aláírt példányban készült 2018-ban Budapesten – töprengésre készített. S arra, hogy Ferdinánd Zoltán rövidke szösszeneteihez és Nagy M. Hedvig sajátos fotóihoz illeszkedve már-már hasonló stílusban (majdnem csak tőmondatokban) nyilvánítsunk véleményt. Haynal Ákos előszavából kiderül, hogy az írásokat a fényképek inspirálták, tehát a tyúk és tojás kérdése ez esetben megoldódott. Bár e kettős játék sokféle értelmezési, sokféle létösszegzési lehetőséget hordoz, kevés hasonló született eddig irodalmunkban. Móser Zoltán *Szavak és képek. Baka Istvánról – Baka Istvánhoz* című összeállítása jut eszembe elsőként, amely abban ugyan eltér, hogy nem közös alkotás volt, nem két élő művész sajátos párbeszéde, hiszen Baka halála után látott napvilágot, s ott a versek ihlették a fotókat. Pontosabban az elkészült fényképeket szemlélve ötlött az alkotó eszébe egy-egy Baka-vers.

A *Feles*ben két félből tevődik össze egy egész. A két *fél* persze önmagában is egész... Adott egy nem mindennapi, már-már zavarba ejtően egyedi fotográfia, mely életet és halált, szépséget és rútságot, végest és végtelent, kicsinyt és óriást, hétköznapi és különlegest kihívóan, enyhén, olykor durván provokatív módon dolgoz föl. A legtöbb képen maga az alkotó is látható, mégsem mondanám önarcképeknek ezeket az alkotásokat. A kötet páratlan oldalát uraló képeken

Nagy M. Hedvig nem csak önmagát láttatja különféle helyzetekben, pózokban: kompozíciói elgondolkodtató, vitára késztető, többféle értelmezési lehetőséget kínáló vizuális műalkotások is egyben.

Kezdjük a képek tanulmányozásával az „olvasást”. Merüljünk el egy-egy fotó látványában, s próbáljuk megfogalmazni gondolatainkat. Zavarba ejtő a helyzet, ugyanis egyáltalán nem egyszerű a szavak és mondatok szintjére kényszeríteni csapongó, olykor kevésbé szalonképes értelmezéseket generáló elménket – köszönhető mindez a talán némiképp extravagáns, máskor túlságosan homályos és többjelentésű képeknek. Bevallom, sokról nem tudom megállapítani, mit ábrázol. De épp ez a szép – mert itt lép be a körforgásba, a kreatív alkotásba, együtt gondolkodásba a fantázia. Vajon hogyan lehet föloldani a gyötrő vizualitás mögötti, talán személyes titkokat is elfedő rejtélyt? Hogyan és mely ponton találkozhat a képalkotó elme a szövegalkotó közlésvágyával?

Tegyünk egy próbát! Mit lát a kritikus/recenzens egy-egy fotóban? A kötet 13. oldalán például párhuzamos világok találkoznak. A vízszintesen futó, erőteljes levelek, száraz erezete a fotoszintézis ígéretét hordozza. Ha másként nézem, a furcsa-szép fehér foltok tűnnek föl először. Biciklinyom a sárban. Nádi hegedű. Felnagyított kukoricaszár, mely épp alkalmas játékkardnak. Fordított Rorschach-teszt? A képről írt szösszenetnek a *Dwa bratanki* címet adta a szerző...

Ferdinánd Zoltán olyan mélységekbe utazik s utaztatja olvasóját, amely ritkaság mostanában, hiszen legszívesebben mindenki menekülne a sötétség, a baj, a bűn, a rossz, a végzet elől. A rövid írások mégis szándékoltan durvák, megkockáztatom, hogy olykor már-már közönségesek, ám mindez nem öncélú. Néha persze magam is fölkaptam a fejem, mert túlságosan ellenségesnek éreztem a szerző mondatait, de aztán belegendoltam, hogy hiszen „a gondolatok vámmentesek”, s „a szó veszélyes fegyver”. Luther és Illés. Utóbbi nem a próféta, hanem a legendás együttes, a dalszöveget Bródy János írta: „A szót kimondják / ki tudja, ki hogyan érti. / A szót leírják, / ki tudja, ki mire gondol. // A szó veszélyes fegyver, / és van, aki fegyvertelen.”

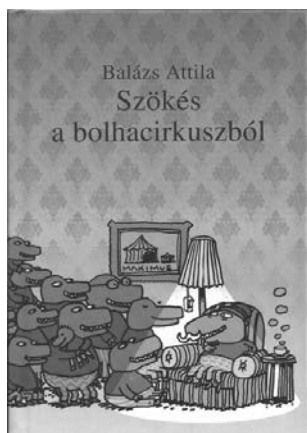
Mindez egyáltalán nem mondható el Ferdinánd Zoltánról. Ő nem fegyvertelen, s bár olykor tényleg nehéz kapcsolatot találni írásai és a fotók között, mégis kijelenthetjük, hogy a mai magyar valóság hiteles krónikása. Nem szociográfia, amit ír, ám olyan mélységekbe merészkedik, amire csak kevesek képesek. Álmod, szürreális látomások keverednek a megélt és átélt valósággal. Hagymás vér, lopott kocsi, szentjánosbogarak, ultrahang, osztálytalálkozó, horrorfilm, David Bowie. Utóbbi épp kávéfőző a Marson. Túl tömény? Az. Akár egy minőségi feles.

A *Fogyatkozás* című szösz a kedvencem: „Az első fényképen én vagyok. Az első fényképen hús, a másodikon negyven, a harmadikon hatvan. Húszévente szoktam csak önarcképet csinálni magamról, hogy úgy istenigazából lássam a változást. Ha egyszer nyolcvan leszek, ki kell majd egészítenem a sorozatot egy újabb fényképpel. De azért ez elég valószínűtlen. Amúgy is elég nekem a hetven. A hatvanat valamiért mindig kevésnek gondoltam, a nyolcvannat meg túlságosan soknak, és túlzásokba esni sosem szerencsés. Legyen akkor hetven. A hetvennel szerintem ki lehet békülni. Aztán már úgyis csak tél van és csend és hó és halál” (22). S hogy mi látható a szöveget megihlető fotón? Hmmm. Három krumpli. Nem... Inkább három dió. Vagy három kis testi hibás kavics... De lehet csörögéfánk, üveggyolyó, kukoricaszem, mamakönny. Ki mire gondol a leggyakrabban.

BENCSEK ORSOLYA

Átugrani a határokat: Európa és Afrika bolhaperspektívából¹

BALÁZS ATTILA: SZÖKÉS A BOLHACIRKUSZBÓL

zETNA Kiadó
Zenta, 2018
178 oldal

„Most, hogy a kriticismus, a történetírás és az intellektuális bizonyosság kivénhedt hajléka romokban hever, mindannyian az utakon találjuk magunkat. A gyökerek elvesztésével és az »autenticitás« grammatikájának rákövetkező meggyengülésével szembesülve tágasabb tájakra vándorlunk. A valahova tartozásunk érzete, a magunkban hordozott nyelvünk és mítoszaink megmaradnak, de már nem úgy, mint olyan »eredetek«, az »autenticitás« olyan jelei, amelyek képesek lennének szavatolni az életünk értelmét. Nyomokként, hangokként, emlékeként és morajlásként élnek tovább, összekeveredve más történelmekkel, más epizódokkal, más találkozásokkal.”

(Elisabetta D’Erme)

A sváb származású, „elégge alulról érkezett” Kisbolha Péter, „barátok közt: Petyi (Petyó)”, a világutazó, kalandor bolha (tehát nem háborús menekült, de nem is gazdasági bevándorló) történeteit a fia, Pál (Pali) két fejezetbe rendezi: ez Balázs Attila 2018-ban Szirmai Károly Irodalmi Díjjal kitüntetett *Szökés a bolhacirkuszból* c. kisregényének kötetszerkezete.

Az Árkon-bokron át című első fejezetben az apa a családjának tanító jelleggel, a világ (és a nyelv) működésébe való bevezetésként a különböző vendégstorikkkal, anekdotákkal, afrikai mesékkel, csalimesékkel, eredetmondákkal, bibliai történetekkel, viccekkel, a pikareszk történet során útítarsainak (pl. a szkarabeusznak, a dromedárnak, a sivatagi ug-róégérnek, a fogatlan, vén oroszlánnak, a hiénának) az elbeszéléseivel megfűszerezett, bolha-szólásokkal és -aforizmákkal (pl. „Kicsi a bolha, de erős!”) megtűzdelt, saját élettörté-

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

netét, sorsának eseményeit narrálja: Pál szócsövén keresztül. A mediátor-narrátori funkciónak köszönhetően a fontos helyet kapó, az apa ifjonti utazásainak beszámolója mellett annak kommentálása, illetve az apa szerelmi története, családalapítása, a budapesti bolhapiacra töltött, boldog gyerekkor után az apa elszótlanodása, majd a szomorú vég (az apa halála, a mese vége) is a beszéd (az írás) tárgya lehet. A heterogén anyagból, a vendégsztorik/-textusok töredékeiből, átíratából, a kulturális és történeti allúziókból (pl. Antonius és Kleopátra, VIII. Henrik, Attila, az Isten ostora, a Bolygó Hollandi, a bolhacirkuszos órásmester, Marc Scaliot, Kolumbusz, Nikola Tesla, William Shakespeare, Tolsztoj vagy Michelangelo Antonioni történeti és művészeti anyagának nyomaiból) és bizonyos filozófiai, vallási témák (pl. Isten igazságosságáról) körbenjárásából végül egységes élet-/család-/származástörténetként áthagyományozódó tudás, egyfajta holisztikus bolha-örökség – a familiáris beszédhelyzet, a didaxis és a humor kevercsén keresztül – az emberi világ kicsinyített tükre és a szolidaritás erkölcszánát foglalja magába. (A bolhavilág mint az emberi világ kicsinyített tükre elképzelést a CIRCUS MAXIMUS & MINIMUS INTERCONTINENTAL-hoz kapcsolódó, valójában Hermész Triszmegisztosztól származó filozófiai tétel is alátámasztja. Az tudniillik, hogy „minden, ami nagyban létezik, megvan kicsiben is ezen a világon”.) Az apáról fiúra szálló, lejegyzett, humoros, időnként túlságosan jópofáskodó oral history függeléke vagy második fejezete, a Mesefánk válogatott gyümölcseiből (random) című, ami nemcsak az apa, hanem a dédapa, a nagyapa, illetve a fiú által hallott kulturálisan hibrid, posztmodern meséket tartalmazza – szám szerint hatot. Ezek közül kiemelkedik a témáját tekintve is aktuális Cédrus és Ciprus (mese a Keletiből) című, amely annak fontos művészi dokumentuma, hogy a kígyóként tekeredő szögesdrót-kerítések, a torlaszokon is átjutnak a „menekülő mesék” (és a menekültek meséi) vagy azok szorongató hiánytapasztalata.

A mesélésnek, az örömittas fabulázásnak a szövegben és metaszínten több funkciója van: nemcsak pusztán unaloműző időtöltés (hogy útközben „valamivel agyonüssék az időt”), nemcsak a felejtés ellenszere („edzi az emlékezetet”) vagy gyönyörködtetésül/nevettetésül és tanításul szolgáló (vö. Aesopus), az életben maradásért folytatott tevékenység (vö. Seherezádé), hanem mindezek mellett identitásépítő cselekvés, hiszen az elbeszélt történetekből derül ki, hogy ennek a világnak a narrátora(i) ki(k) is valójában (vö. narratív identitás). És hogy miért fontos, hogy ennek a szöveguniverzumnak a kitüntetett mesélői, mesefái az emberi nagysághoz képest alig látható, aprócska (populációjukat és mozgásukat tekintve azonban különösen szapora és olykor nagyotmondó) bolhák? Mert a bolhák, akárcsak a száműzöttek, a migránsok, a harmadik világbeliek, képesek átlépni, átugrani a határokon, „áttörni a gondolkodás és a tapasztalat korlátait” (Edward Said).

Balázs Attila kisregényében a már belakott kulturális, történelmi örökséget áthagyományozó és azt (a nyelv, a politika, a kultúra, a tapasztalat történelmét) felülvizsgáló, továbbíró/-alakító, a származási tények (vagy interpretációk) ellenére világlátásukban (és életformájukban) transznacionális bolhák meséléseik és utazásaik, elmozdulásaik során egy olyan érzékeny (politikai és etikai) (erő)teret nyitnak meg, ahol a megismerési vágy, a kalandozás és az úton-levés különböző formációi, a mozgás mint egzisztenciális forma, a mással, a Másikkal való folyamatos szembekerülés, érintkezés és közösségi (szimbiotikus) lét, az alá- és fölérendeltség dinamikus viszonyai, illetve a veszély és a menekülés, a szökés, azaz a túlélés maximája, az élet igénye tárul fel. Az egyszerre a tanmese és a pikareszk regény hagyományába is illeszkedő prózakötet az arra fogékony olvasónak segít végiggondolni, hogy a napja-

inkban egyre gyakrabban emlegetett Európa alkonyán mit jelent európainak lenni, és segít belátni, hogy a Más, illetve a Másból tapasztalatában, a különböző identitások folyamatos párbeszédében a különbségek nem korlátok, hanem „a komplexitás jelei” (Iain Chambers). Balázs Attila választott nyelvi pozíciója az embertől alacsonyabb entitásé: nála bolhák és a bolhanarráción keresztül legfőképpen állatok beszélnek (pl. az ugróegér a fogai között szőrszórészik sivatagi eszperantóul, a kígyó úgy sziszeg, hogy „a szavából sem kukkot, sem mukkot nem lehet érteni”), amit időnként megszakít az utazás és a mesélésben való haladás során a fekete emberek karavánja. („Néha sok fekete ember jött velük szemben, ilyenkor félrehúzódtak. Ezek az emberek komorak voltak, s feltűnt, hogy elég sok gyereket cipelnek magukkal. Nem mosolyogtak, csak mentek, mint akik meg se akarnak állni a világ végéig.”) Ez a találó nyelvi gesztus teszi lehetővé, hogy elutasítsa egyetlen narratíva vagy autoritás (nemzet, faj, a Nyugat) az igazság reprezentálására vagy a jelentés kimerítésére tett igényét, illetve ironikusan kiforgassa a nyelv részrehajló attribútumát. Balázs Attila nem eurocentrikus bolhaközössége és a hozzá kapcsolódó állatsereglet egy függelékkel (posztmodern mesegyűjteménnyel) ellátott kisregény műfaji formájában úgy képes ironikusan, humorosan megszólalni, hogy közben teljesíti az európai (nagy)regény műfaji követelményét is, azaz lehetőséget kínál a látásmódunk megváltoztatására. A XX. századi regény látásmód-megváltoztató funkciójáról egyébként Thomka Beáta értekezik széleskörűen az indiai Nobel-díjas író, V. S. Naipaul kérdésfeltevése kapcsán a „Hozott anyag” a regényben c. izgalmas tanulmányában.

A *Szökés a bolhacirkuszból* a korábbi Balázs Attila-művek művészetfelfogásából, motívumaiból és prózapoétikájából merítkezik, de az a heterogenitás, ami például a nyulak történelmét elbeszélő, az európai és az amerikai kontinensen átívelő *Cuniculus* nyelvi anyagát (szépirodalmi, szaknyelvi, nyelvjárási diskurzus, élőbeszéd, mindez izgalmas vizuális betétekkel, tipográfiai megoldásokkal) vagy a *Kinek Észak, kinek Dél* perspektivikusságát, polifonikusságát, széleskörű forrásanyagát (egyszerre szerb, horvát, magyar, német történetírásokat, történelemkönyveket, visszaemlékezéseket, szépirodalmi műveket épít magába) jellemezte, az az új kisregényben redukálódik. A Balázs Attila-i posztmodern mese-próza, mesés krónika, fikciós történetírás formailag és nyelvileg klasszicizálódott. Ez a klasszicizálódás azonban a posztmodern irodalomtól ódzkodó, szélesebb közönség számára is élvezhetővé teszi a kisregényt, sőt az ifjabb olvasók felé is nyit. Hiszen a mesefai kvalitásokkal rendelkező, elfogyhatatlan „Mesemondó szikla”-szerző és a társszerzőnek tekinthető illusztrátor, Igor Lazin egyszerre szórakoztató, érzékenyítő és elgondolkodtató bolha(kép)történeteiben egy gyönyörű, sárgás-zöldes könyvtárgynak köszönhetően utazhatunk.

FÖRKÖLI GÁBOR

Derűs kiábrándultság

VÉGEL LÁSZLÓ: TEMETETLEN MÚLTUNK

Noran Libro Kiadó
Budapest, 2019
264 oldal, 3590 Ft

1941. február 1. a vajdasági Végel László születésének napja. Ennek a napnak a történelmi panorámájával kezdődik az író *Temetetlen múltunk* c. új könyve: a szövetséges hatalmak ez idő tájt látják be, hogy a pacifizmus tévút volt Hitlerrel szemben. Szimbolikus nyitány: a rászedettség élménye mint a népek, közösségek nem szűnő átka fontos gondolatalakzata Végel László könyvének. A címlapon önéletrajzi regénynek nevezett kötetnek nem egyszerűen a vezérmotívuma a kisebbségi identitás, hanem a jugoszláviai magyarság feltámadó, majd rendre megcsalt reményeinek váltakozása a történetmesélés legfontosabb szervezőelemévé válik benne. A máskülönbén elég közhelyesre sikerült cím a közösségi amnézia problémájának kibontását ígéri, és a könyv valóban sokat foglalkozik a történelmi emlékezet gátjaival és rejtek-útjaival, mégpedig annak a plebejus környezetnek a vonatkozásában, ahonnan Végel László is származik: a vajdasági Szenttamás és környéke. Hatásvadász módon összefoglalva a könyvet, a szerző annak a kérdésnek ered a nyomába, hogy miért siratta meg édesapja Trianont. Az eset – a könyv egyik legszebben megírt jelenetében – egy magyarországi kiscgazda politikus előadásán történt a kilencvenes évek közepén, az elbeszélő számára teljesen váratlanul, hiszen édesapja addig nem adta jelét annak, hogy a történelmi trauma érzelmileg érintené. A kívülről érkező politikussal szemben ő „csak” benne élt a természetes adottságként felfogott történelmi helyzetben.

A rászedettség élményét Végel azonban nemcsak kívülről szemléli, hanem előbb-utóbb maga is érintetté válik. A szerb és a magyar világ között a történelmi senkiföldjére került jugoszláviai magyarok előbb Horthy katonáinak délvidéki bevonulásától, majd a Tito-féle antisztálinista, a nemzetiségek békés egymás mellett élését és nyugodt építkezést ígérő politikától remélik biztonságukat; aztán az '56-os forradalom hírei azzal kecsegtetik őket, hogy végre egy szabadabb világban politikailag és egzisztenciálisan is közelebb

kerülhetnek az anyaországhoz; végül a kései Tito-rendszerben a fogyasztói javakhoz való hozzáférés vigasza kínálkozik számukra, megkezdődnek a trieszti bevásárlások – a jelenség némileg a kádári Magyarország lakóinak bécsi farmer- és banánbeszerző útjaira hasonlít –, és a Végel család is beszerzi első televízióját. Az elbeszélő számára a legszemélyesebb illúzió '68-hoz, az emberarcú szocializmus kísérletéhez kapcsolódik. Az akkori reményteli állapot azonban egyáltalán nem lesajnálandó, különösen nem a mostani „embertelen arcú kapitalizmus” perspektívájából (Végel szavai). Mert a történelmi értékeléskor végül is a jelen kérdés-felvetései a döntők. A reflexió kiindulópontja mégiscsak a rendszerváltás utáni állapot: a demokratizáció látszólag végre a nemzeti identitás őszinte megélésének lehetőségét kínálta a kisebbségi magyar közösségnek, de helyette a nemzeti identitás aprópénzre váltása történt meg. Végelnél hitelesebben be sem lehetne számolni az anyaországi politikusok vajdasági turnéiról, arról, hogy az új hatalmi struktúrák és elvárásrendszerek hogyan kényszerítik a vidéki és a kisebbségi magyarokat skanzeni életformára.

Ebben a helyzetben Végel szerint a kisebbségi lét tudathasadásos állapot, nemcsak a külső megítélés miatt – mint az erdélyi magyar gyakran felhozott példájában, aki Romániában magyar „ügynök”, Magyarországon pedig román –, hanem egzisztenciális értelemben – az „életfeladatot”, az öndefiníciót tekintve – is. Végel hideg fejjel veszi számba a kisebbségi helyzet hátrányait és előnyeit. Találó metaforája szerint a kisebbségi ember besorolhatatlan kentaur a nemzetek állatkertjében, ahol szigorú taxonómia uralkodik. Kettős beágyazottsága, két énje van, ami hasznos többletet jelent, de többletterhet is. A két identitás azonban nem aritmetikailag adódik össze, egyiket a másiktól kivonni nem lehet, mondván, hogy megelégszünk az egyikkel, nem kell a másik. Ha így teszünk, azzal a másik identitásunkat is roncsoljuk: „Ha lemondunk a fogadatlan iker-énünkről [a többségi társadalomba való beágyazottságról, a „jugoszlávságról”], akkor saját kis nemzeti buborékunkban szenvedő, nosztalgizáló magyarok leszünk [...]; ha viszont lemondunk a másik, a nemzeti énünkről, akkor látványosan vagy diszkréten alkalmazkodunk, *tűlbuzgó hazafi* lesz belőlünk, *nagjobb szerb, mint a szerbek* és mindig a *regnáló hatalmat* szolgáljuk.” (Kiemelések az eredetiben.) Végel, mint könyve végén egyértelművé teszi, nem szimpatizál azokkal, akik a nemzeti identitást látványosan a keblükre tűzik, de ugyanúgy idegenkedik azoktól is, akik magukat függetlennek mondják a kisebbségi lét traumáitól. Kisebbséginek lenni és a vele járó életformát tudatosan vállalni lehetetlen, de szép küldetés, végső soron pedig emberi igényesség kérdése. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy Végel álláspontja a derűs kiábrándultságé.

Olvasás közben a könyv legfeltűnőbb jellegzetességének a műfajok ötvözése tűnik: a *Te-metetlen múltunkban* családregegy, önéletrajz és esszé keveredik egymással, és noha a könyv önmagában is megállja a helyét, az ismerős témák és motívumok révén az eddigi prózai – és azon belül főleg az esszéírói – életmű szétírásának is tekinthető. Sok befogadóban talán mindez ütközni fog azzal az olvasói elvárással, amely szerint az *Egy makró emlékiratai* szerzőjének, a farmernadrágos próza magyar úttörőjének ideje lenne ismét előrukkolnia valamilyen prózapoétikai innovációval, avantgárdnak lennie, vagy legalábbis nagyot vállalnia. Végel ilyen értelemben azonban nem dédelget irodalmi terveket. Rögtön a könyv elején leszögezi, hogy mindig is ki akart vonulni az irodalom elefántcsonttornyából: „Nemes lelkű barátaim többször is figyelmeztettek, ne szegjem meg a közösen elfogadott rugalmas játékszabályokat, írjak a lélek gyötrelmeiről, a szelíd vajdasági rónáról, az emlékezés fennkölt és játékos jeleneiteiről, az abszurdumról, az idevalósiak megható történelméről, vagy legyenek újszerű, írjak a

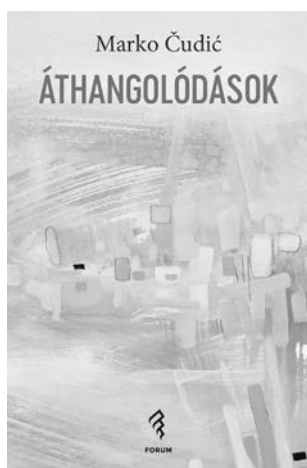
groteszk Semmiről, a Semmi semmizéséről, melyeket legfőképp imádnak és istenítenek a modern felfogásúak.” Ami érdekes ebből a felsorolásból, hogy nem csak a couleur locale-os, a nemzeti romantikát a kisebbségi sors értelmezési keretében tovább éltető irodalmiságot veti el, de tulajdonképpen a maga korában, Végel írói indulásakor nagyon is modernnek tűnő egzisztencialista ihletésű, abszurd irodalmat is, sőt, ha a kérdéses helyen tovább olvassuk a könyvet, a patikamérlegen kimért látszatellenzéki irodalmat is. Ez az idézet is mutatja, hogy a fikcionalizáltság külsődleges jegyeitől való tartózkodás és az esszé felé való tájékozódás jól lehet fontos sajátossága Végel prózájának, a formai kérdés mögött ennél izgalmasabb és érdekesebb probléma is rejtőzik. Ez éppenséggel a dezillúziónak a már a fentiekben emlegetett élményével kapcsolatos. Végelt látványosan és mindenekelőtt közvetlenül a politika világa foglalkoztatja, narrátora közéleti emberként szólal meg: ismerős nézőpont ez már a *Hontalan esszékből* is, de a szerző utóbbi négy-öt regényében is tetten érhető. Feltűnő a *Temetetlen múltunk* hasonlósága az egyébként szintén erős önéletrajzi vonatkozásokkal bíró *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* c. regénnyel, de a homo politicus az *Exterritórium* c. esszéregényben és *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja* c. könyvben is az előtérbe tolakszik. Félreértés ne essék: mindennek ellenére Végel László egyáltalán nem merevedett bele a politizáló, ellenzéki író szerepébe, amely gyakran kiszámíthatóvá teszi nemcsak a közéleti állásfoglalásokat, hanem a műveket is. Végel nem küzd megfelelési kényszerekkel. Az emberben mégis ott motoszkál a kérdés: nem lenne-e jót ennek a prózának, ha – feltételezve a két szerep elválaszthatóságát, amely legfeljebb absztrakt hipotézis lehet persze – Végel elsősorban szépirórként és csak másodsorban közíróként tekintene feladatára. Vagyis ha még a közéleti reflexiót megelőzően történetek, sorsok, helyzetek és jellemek, dramaturgiai megfontolások lennének a szerző figyelmének fókuszában – mint az úgynevezett „történetközpontú próza” esetében –, vagy pedig valamely poétikai-nyelvi programra koncentrálna az író – mint a „mondatközpontú próza” esetében. Egyszóval ha a szerző a fenomenológiai leírásra korlátozná magát, és inkább az olvasó értelmezői munkájától függene az esetlegesen leszűrhető politikai-történelembőlceleti tanulság, és nem a családi mikrotörténet és a történetírás makroszintjének explicit és reflektált egymásra vonatkoztatása történe folyamatosan, mint ebben a könyvben. Végel ajánlata azonban egészen más.

A *Temetetlen múltunk* ugyanis arra figyelmeztet, hogy újra kell gondolnunk irodalom és politika, személyes vallomás és közéleti szerep viszonyát. Mert nem az irodalom lett túlságosan politikai, hanem a közéletből veszett ki a politika. Már amennyiben politikán a polisz ügyeivel való foglalkozást, eszmék és alapelvek mérlegelését, racionális, argumentált, de mégis szenvedélyes vitákat értünk. Helyüket – Végel exjugó, magyar és európai perspektívájából nézve mindenütt – sovinizta hetvenkedés, giccs, a korrupt megélhetési politikusok üzemeiből perverz kukkoldát csináló és így a nézőt is lezüllesztő médiatér vette át. Az eszmei vákuum, a látszólagos ideológiai kiüresedés felszíne alatt viszont alattomos folyamatok zajlanak a mélyben, amelyek nagyon is a bőrünkre mennek. Manapság talán a könyv erőtlén figyelmeztető eszköznek – de legalább legyen egy őszinte leltár arról, hogy mi minden vészett oda. Legyen kendőzetlenül politikus.

TERNOVÁ CZ DÁNIEL

Pflaumné esete a vajdasági telepesek dialektusával

MARKO ČUDIĆ: ÁTHANGOLÓDÁSOK

Forum Könyvkiadó
Újvidék, 2018
178 oldal, 2000 Ft

Marko Čudić nevéhez többek között Kosztolányi Dezső, Hajnóczy Péter, Krasznahorkai László és Márton László egy-egy regényének a szerb nyelvű fordítása fűződik, ugyanakkor az irodalomtörténészként végzett munkája sem mellékes. A 2018-ban megjelent *Áthangolódások* című kötete az életpálya alakulását prezentálja, a fordító és a komparatista szakmai problémáit, illetve a két tudomány összefonódását. Čudić negyedik tanulmány- vagy esszégyűjteményéről beszélhetünk, viszont ez az első, mely teljes egészében magyar nyelven íródott.

A kötetet más-más témájú (a hagyományoktól, kánonoktól kezdve a legkülönbözőbb nyelvi és poétikai sajátosságok fordíthatóságáig, valamint irodalomszociológiai problémáig) és műfajú (a tanulmánytól és esszétől kezdve a fordítói jegyzetekig, feljegyzésekig) szövegeit egy alapvető kérdés hangolja egésszé. Azon túl, hogy „másodlagos szellemi tevékenység”-ről (78) van szó, milyen alkotói, világnézeti, nyelvi identitást tudhat magáénak a fordító? A válasz keresése során egyes írások a lokalitás felől indulnak az egyetemes jelenségek felé, mint például a wittgensteini sakkparti mint a fordítás folyamata (154), más alkalommal Walter Benjamin, Paul de Man vagy Vladimir Nabokov jegyzetei szolgáltatnak alapot a kis nyelvek és kánonok megismeréséhez, besorolási kísérletéhez. Aki jártas valamelyest a fordítói szakmában, az tudja, hogy ez a tevékenység nem kizárólag nyelvi transzformáció, hanem a két nyelvet összekötő híd-szerep, kulturális, filológiai, poétikai, dialektológiai, szociológiai, etnográfiai és számos egyéb területről szerzett ismeretek összességéből teremtett elemzői szemlélet. Ennek a perspektívának a sajátosságait járja körül egy-egy tanulmány és esszé Čudić kötetében, a fordító dekonstruáló és teremtő feladatát, egyszerre áldott és mostoha sorsát, az életpálya egy-egy jelentősebb átlomását képző, fordításra került művek körül felmerült gon-

”

dolatok, lelemények vagy bonyodalmak ismertetésével. A szakma néhány alapigazság is szemléltetésre kerül, mint például, hogy egy fordítást „soha nem lehet befejezettnek tekinteni” (142). Persze a kortárs kulturális élet egyéb hálátlan tevékenységével is foglalkozik a kötet. A fordítás kritikusat még inkább halványabb figyelem illeti meg, annak ellenére, hogy rendkívül aprólékos, időigényes munkáról van szó. A fordításkritika aggasztó hiánya csak egy kulturológiai probléma azok közül az érzékeny kérdések közül, melyekkel a szövegek foglalkoznak. Egyrészt a műfordító vall saját szakmájának viszontagságairól, áthangelődásairól, „interkulturális alkalmazkodás”-ról (76), miközben saját fordítói megoldásaihoz is kritikusan viszonyul, a kevésbé sikerült átültetéseinek beismerésével egyetemben, másrészt az irodalomtörténész szólal meg, ugyanezeknek a jelenségeknek a más életművekben való kutatásáról.

A jelen írás címe egy regénybeli jelenetre utal. *Az ellenállás melankóliája* című Krasznahorkai-regény híres vonatútja során a Pflaumnét megszólító kofa agresszív tájszólásának fordításánál a fordító etnográfus szerepet öltött. A szemléltetett megoldások közül az egyik pikánsabbról van szó, amely mellett maga Krasznahorkai sem ment el szó nélkül. A Valjevo környéki falvak és a Vajdaságba települt montenegrói, boszniai és likai telepeselek nyelvének „zamatossága” csendül fel a vonatúton (142). Egy kis kultúra fordítója a kötet kiválasztásakor olyan jelenségeket keres, mely a célnyelv beszélőinek is feltételezhetően felismerhető és élvezhető lesz – általa a Pflaumnét megszólító kofa beszédmódja valamivel egyetemesebbé válik. Az ehhez fogható praktikákról, a végeredmény hitelességéről már az „olvasók hivatottak ítéletet mondani” (150) – zárja a Krasznahorkai-fordításról írt elmélkedését a szerző.

A kötet szerkezeti szempontból is lépcsőzetes, tudatos kompozíció. Čudić „nagy elődei és példaképei”-ként (7) Danilo Kiš és Aleksandar Tišma hagyományát említi. Ez a megjegyzés kapcsán érdekes és a szakmai attitűd szempontjából lényeges mozzanat, hogy a két előd elsősorban író és mellette műfordító, míg Čudić inkább az irodalomelmélet területéről érkezik. Előbb Kiš meredek útját és Tišma magyar irodalomról írt fragmentumait tárgyalja egy-egy tanulmány, majd némi pályatársi sajátosságoknak, illetve a Híd folyóirat fordítástörténeti jelentőségének az alátámasztása után érkezünk az önreflexív fejezetekhez.

A kötet irodalomtörténeti tartalma sem elhanyagolható, a XIX. századi szerb Petőfi-fordításoktól kezdve lényegében a kortárs (magyarról fordító) szerb fordítási irodalom fontosabb mozzanatait is felmerülnek. A bhsc-nyelvterületről alkotott (a rövidítés a szerb, horvát, bosnyák és montenegrói nyelvet foglalja magába), fokozatosan kirajzolódó irodalmi-kulturális térkép is lényeges, melyet Čudić három részre tagol: közép-európai, balkáni-orientális és mediterrán (32). Nagy segítség lehet a magyarországi olvasónak az ilyen jellegű térkép az adott térség kortárs irodalmában való eligazodásban. Nem kerülhet meg a nacionalizmus, hiszen Danilo Kiš és Aleksandar Tišma kozmopolitizmusa, európaisága, a fordítói identitással összefüggő világnézete is részben a nacionalizmussal való szembehehelyezkedésből adódik, mint arra a kötet is utal több helyen, és a szerző sem kerüli meg az állásfoglalást. Az egyik szövegnek az átideologizált kultúrpolitikát tárgyaló lábjegyzetében, azon belül is zárójelbe ékelve olvasható, hogy a hazafiasság, e konzervatív érték mögött voltaképpen a „legádázabb nacionalista diskurzus” (12) rejlik. Ilyen kontextusban társadalmi beágyazottságot nyer a ricoeuri „kulturális kétnyelvűség” (91), az említett elődöktől eltanult egyszerre „bennfentes és kívülálló pozíció” (65). Ez az identitás pedig olyan hagyományokra, kulturális összefonódásokra, a nemzeti önazonosság feloldására tekint vissza, mint Kiš Ady-apakomplexusa, Tišma és Kertész Imre egzisztenciális, szellemi, nyelvi és az atonalis prózanyelvben (58)

megnyilvánuló stílusis rokonsága, ami nélkül nem jöhetne létre az ideális Kertész-fordítás (38, 58).

A magyar irodalom szerb fordítását illetően az irodalomtörténeti térkép teljességéhez Sava Babić és Vickó Árpád nevét szükséges megemlíteni (a generációs pályatársak felsorolását most hanyagolva), továbbá Bányai János és Papp György közvetítő szerepe merül fel több alkalommal, ha szakmai elődökről van szó. A nyelvi átültetések különleges jellemzései között az egyik a palimpszesztszerű fordítás. Ennek kapcsán olvasható, hogy a szerbre átültetett szöveg a fordító irodalmi tapasztalatai, élményei mentén, „szövegek génjeivel megnemesítve” (19) transzformálódik. Čudić fordítói tapasztalatairól olvasva levonhatjuk, hogy műveltségi előzmények mellett olyan életrajzi körülmények, személyes élmények hatnak fordítás-kor, mint a bácskai származás, illetve a jugoszláviai gyermekkor: tájnyelvek, társadalom-politikai elemek, akár fociélmények.

Az *Áthangolódások* című kötet értékes alternatív kultúraszemléletet nyújt, nem kötelezi el magát irodalomelméletek, transzkulturális vagy transznacionális teóriák mellett. Ugyanakkor jelentős hagyományokkal bír. Azon túl, hogy a kultúrák közötti egzisztenciát számos metaforával illetik, az olvasónak némi konkrétumot nyújt az idealizált, ám sokszor homályos Danilo Kiš-féle kozmopolitizmusnak és közép-európaiságnak vagy a sajátos balkáni multikulturalizmusnak a jelentéséről, aktualitásáról.

VISY BEATRIX

„a 13 hattyúk húzta almarium”

NOVÁK ANIKÓ: A KOLLEKCIÓ POÉTIKÁJA.
GYŰJTÉS ÉS MUZEALIZÁLÁS TOLNAI OTTÓ MŰVEIBEN

Bölcsészettudományi Kar
Vajdaság Magyar
Felsőoktatási Kollégium
Újvidék, 2018

”

A Tolnai-recepció szinte az életmű kezdeteitől reflektál a szerző gyűjtőszenvédélyére, a világban heverő dolgok, tárgyak, műalkotások iránti vonzódására, ezek „felkarolására”, válogatására, különböző asszociációk mentén történő társítására, rendez(get)ésére. Novák Anikó ennek az exponált, az egyes kötetek befogadása kapcsán részben értelmezett tevékenységkörnek, emberi-szerzői alkatnak, eljárásnak elméleti megközelítésére és részletes értelmezésére vállalkozott Tolnai-monográfiájában, *A kollekció poétikájában*.

Az alapvetően kultúratudományi, művészettudományi megközelítés, a gyűjtés és muzealizálás módjainak, folyamatainak, változatainak tárgyalása nemcsak remek felvetésnek bizonyult a monográfus részéről, hanem összességében alapos, érzékeny és nem utolsó sorban élvezetes, inspiráló szakmunkát eredményezett. Inspiráló, mert a Tolnai-életmű szellemében nem célja egy állandó, lezárt, porosodó kiállítás létrehozása. A múzeumi térnek, a kiállítások jellegének és funkcióinak kortárs változásait, új jelentéseit és választott szerzőjének gyűjtésmódját, szerteágazó guberáló, megtaláló, asszociáló alkatát, gyűjteményszervezését is figyelembe véve a monográfia is a képzeletbeli tárlat(ok), a Tolnai Múzeum nyitottságát, variabilitását, az időszaki tárlatok végtelen lehetőségét, sokféleségét hangsúlyozza. Mielőtt belépniénk képzeletbeli múzeumába, a szerző így körvonalazza írásának céljait: „kísérletet teszek egy fiktív kiállítás vagy legalábbis kiállítástöredékek megalkotására, alapköveinek lerakására, melynek középpontjában Tolnai Ottó művei állnak” (9). A Tolnai-életmű szerteágazásainak, gazdagságának, sokrétűségének teljes bemutatása lehetetlennek tűnik szinte bármely irodalmár számára, és a „kiválasztott rétegek, motívumok képlékenysége” (9) is nehezítene egy ilyenfajta törekvést. A szerző már itt, a bejáratnál bedobja a Kunstkammer fogal-

mát és azok rendezőelvének szubjektív, véletlenszerű, esetleges jellegét, így az irodalmi, irodalomelméleti megközelítésekhez hasonlóan Novák kiállítás-víziója is a kapcsolódási pontok dinamikusságát, az interpretációk kimozdíthatóságát, lezárhatatlanságát és a befogadók aktív szerepét hangsúlyozza. Úgy véli, a Tolnai-szövegek belső logikája, működésmódja nemcsak megengedi, hanem egyenesen megkívánja, követeli magának ezt a közelítésmódot, mintegy leváltva, kiegészítve az eddig legszemléletesebbnek tűnő, önértelmezésekben is gyakran előbukkanó Deleuze–Guattari-féle rizómaelméletet. „A szerző szövegtereiben a gyűjtés, leltározás meghatározó aktus, témaként és szövegszervező eljárásként egyaránt tetten érhető. A művekben nagy-nagy pontossággal rajzolódnak meg a gyűjtők különböző típusainak portréi, a guberálótól egészen a kiváló ízléssel megáldott műtészig, [...] A Tolnai-művek narrátorának [inkább narrátorainak] gyűjtőszenvédélye igen szerteágazó, kiterjed képzőművészeti alkotásokra, hétköznapi használati tárgyakra, összeguberált lomokra, állatokra, furcsa, mániákus alakokra, mások textusaira vagy akár már nem létező, különleges gyárakra” (11).

Mint oly sok monografikus mű, mely egy bizonyos aspektusból – műfaj, téma, motívum, elméleti irány stb. – felől közelít témájához, Novák Anikó is teoretikus fejezetekkel kezdi értekezését, mielőtt feltárná a gyűjtés, a szelektálás, az elrendezés, a leltározás aktusainak (működés)módját a Tolnai-szövegekben. A múzeumelméleti bevezető szöveg a kiállítási „tárgy” szerepét, viszonyát járja körül elsősorban az irodalmi kiállítások kapcsán. S bár joggal merül fel Tolnaival mint költővel, íróval kapcsolatban az irodalmi szöveg múzeumbeli szerepe, az azért nem elhanyagolható kérdés, hogy ez a képzeletbeli múzeum mennyiben kíván leválni Tolnai szövegvilágáról, és önálló életre kelni az (odaképzelt) tárgyak, műalkotások által. Egyáltalán lehetséges-e, kívánatos-e a gyűjtemény darabjainak, műtárgyainak elszakadnia a szövegektől, azoknak kontextusaitól, amelyekből, egyáltalán, kinyerhetők ezek az imaginárius kiállítási anyagok? A szövegek mekkora teret, szerepet kapnak, kapnának ezeken a tárlatokon: illusztrálnának, argumentálnának vagy kifejezetten szentesítenének kollekciókat, esetleg kizárólag ezek segítségével, részvételével lenne kialakítható a kiállítás narratívája, koncepciója, és a szövegek hiányában a gyűjtemények szervesen halmok, kupacok maradnának. E dilemmákra bizonyára eltérő válaszok adhatók a mindennapi tárgyak, a lom-szemét, a bélyegek stb. esetében, és talán egészen mások a vajdasági (vagy ex-jugoszláviai) festészet, képzőművészet tárlatai esetében. Ezeknek a kérdéseknek elméleti felvetése még akkor is indokolt lehet, ha Novák Anikó jól érezhetően a Tolnai-kiállítások létjogosultságát a szerző szövegeivel együtt, szoros szimbiózisban gondolja el. És bizonyos kollekciók, például az altergók, alakmások vagy a guberáló-utcaseprő narrátorok nem is tudnának elszakadni az irodalmi művektől.

Az elméleti részben a monográfus számos teoretikus sokféle felvetését vonja be gondolatmenetébe. Ezek kapcsán nem célja elméleti iskolák, irányok ütköztetése, sem elméletkritikai aspektusok működtetése. Mindaz, ami számára hasznos, gondolatébresztő, megfontolásra alkalmas, bekerül művébe, és az elméleti keretek kritikai szemrevételezésének elmaradásával kapcsolatban nem is lehet hiányérzetünk. Hiszen Novák Anikó, mint megannyi értelmező, ugyanúgy válogat, szelektál a lehetséges felvetésekből, elméleti passzusokból, mint „témája”, Tolnai Ottó a világban található tárgyakból, jelenségekből, műalkotásokból. Az elméleti munkák fő tengelyét, Foucault (*A szavak és a dolgok, Eltérő terek*), Baudrillard (*A tárgyak rendszere*), Walter Benjamin (*Bélyeg-kereskedés; Unpacking My Library*), Boris Groys

(*A gyűjtemény logikája; Gyűjteni, gyűjteni*) és György Péter (*Az eltörölt hely – a Múzeum; Universalizmus, kritikai historizmus – A múzeumi paradigma metamorfózisa*) írásai adják, de számos más elméletíró, sőt esszéista, szépíró gondolatát is tárgyalja, idézi.

A tudományos közelítés vertikális, történelmi és horizontális, kortárs jelenségek áttekintését is elvégzi, hiszen bizonyos fogalmakat, jelenségeket történeti alakulásukban, változásokban (*A gyűjteménytől a múzeumig* című fejezet) szükséges látni ahhoz, hogy Tolnai gyűjtőszerveződése, gyűjtésének módja értelmezést nyerhessen, illetve olyan múltbeli jelenségek újraéledéséről, új szerepéről, működéséről is beszélhetünk, mind Tolnai életművére, mind a kortárs jelenségekre vonatkoztatva, amelyekkel kapcsolatban érdemes látni a gyűjtés mikéntjének, a kollekció elrendezésének múltbeli gyakorlatait is. Ilyen például a Kunst- und Wunderkammerek magángyűjteményeinek elrendezése és működésmódja, amelynek egyes vonásai, jellegzetességei mintha rehabilitálódtak, újjáéledtek volna a posztmodern korban. Amint Novák végkövetkeztetéséből és az elemző rész címéből kiderül, Tolnai gyűjteményszervezése is a Kunstkammerek vonásaival jellemezhető leginkább. Valóban, remekül passzol a vajdasági szerzőhöz mindez: a reneszánsz gondolkodásmódban gyökerező *házi univerzumban* a legkülönfélébb tárgyak és formák, természeti képződmények és emberi alkotások sorakoztak egymás mellett a maguk „természetes” módján. A világról alkotott tudományos képzetek, a múlt, a tapasztalatok, a tárgyak, tehát a gyűjtésre „érdemes” dolgok találtak ott helyre, elsősorban a XVI–XVIII. század főúri, nemesi vagy nagypolgári közegeiben. A *Kunst- és Wunderkammerekben* a saját és az idegen, egzotikus világ legkülönfélébb tárgyai magától értetődően kerültek egymás mellé formai hasonlóság, szín, anyag vagy funkció szerint. A gondolkodásmód fontos eleme volt a megnevezés: a gyűjteményi darabok precíz meghatározása és feliratozása. A gyűjtők lenyűgöző és csodálatos gyűjteményeikben napokat, heteket, éveket vagy akár egy egész életet is eltöltöttek a természettel való művészi versengésben. E két szféra, a *natura* és *ars* közötti átjárás lehetőségeit kutatták, megfigyelésen, kísérletezésen alapuló magyarázatokat hoztak létre, a tárgyakat rendbe rakták, megnevezték és osztályokba sorolták.

A monográfus a hétköznapi tárgyak muzealizálódását is tárgyalja, tehát azt a jelenséget és folyamatot, ami az egyszerű tárgyak, lomok, sőt a szemét műalkotássá, műértékké válását eredményezik a kiállítási térbe kerülve. E kérdés a ready made-ek, objet trouvés megjelenésétől kezdődően, tehát mintegy Duchamp és kortársai óta foglalkoztatja a művészettörténészeket, ezzel kapcsolatban jól ismertek Danto felvetései *A közhely színeváltozásában*, továbbá Groys is foglalkozik e területtel például az avantgárdról vagy a Lenin-mauzóleum „bűvöletéről” értekezve. Mindezek az anti-múzeum ezredvégi fogalmához és a hagyományos múzeumintézmény kritikájához is elvezetnek.

Az elméleti rész zárata a gyűjtő mint alkotó alakját és a gyűjtemény tereit tárgyalja. Ez utóbbi kapcsán az archívum, az imaginárius múzeum és a könyvtár fogalmainak tárgyalása, összevetése, illetve a digitális múzeumok végtelen lehetőségeinek bemutatása adják a gondolatmenet alapját. Ezek a heterotópiaként értelmezhető (és Foucault által ekképpen értelmezett) terek mind valamiféle rendet kívánnak megalkotni, a világból, világban, múlt és jelen együttműködésében. Az elméleti részt György Péter gondolata íveli át Tolnaihoz, amely már nemcsak lehetőségeiben, hanem megvalósulásaiban fogja láttatni a kollekciók poétikáit: „A múzeum tereiben újra és újra az egymásra rakódó idősíkok között haladunk, a múlt mélyéből az adott jelenig a tárgyak tanúságán vezet az út. Az időutazásra vállalkozó látogató

fantáziáját megkötik ugyan a tárgyak, de fel is gyűjtják azt.” Az átívelés elegáns, de mégis érdekes lett volna erőteljesebben reflektálni rá, hogy az elméleti felvetésekből, gondolatokból mi és miért fontos a szerző számára Tolnait és a további értelmezést illetően. Ám a képzeletbeli „látogató” intenzív jelentéssalkotó tevékenységének kiemelése és „a sodródás gyönyörűségéről” ejtett gondolat inkább még tágabbra tárja a kapukat.

A második, terjedelmesebb Tolnai-Kunstkammer egységben a szerző sorra kirajzolja a lehetséges Tolnai-kollekciók nagyobb köreit, csoportjait. A gyűjtés és a gyűjtő fanatizmusát és a modern ember mesterséges rendteremtő tevékenységét kiemelve a vajdasági alkotó gyűjteményeinek három típusát különíti el, a hétköznapi gyűjteményeit, a képzőművészeti kollekciókat, valamint a textuális gyűjteményeket.

Innentől a recenzius akár rá is feküdhetne a lista mámorára, Eco szellemében, hiszen Novák Anikó meggyőzően tereli fejezetekbe a Tolnai-univerzum összeillő jelenségeit, motívumköreit. A hétköznapi gyűjteményei részt rögtön az élőlényekkel, a bestiáriummal kezdi, majd az almáriummal folytatja. Az előbbi a házi állatok és az állatkert, ismét csak heterotópiaként azonosítható világához társít műveket, idézeteket, majd a flamingó és hattyú toposzait, életműbeli jelentőségét és jelentéseit tárgyalja részletesen. E fejezetek szinte teljesen elhagyják a korábban felvázolt elméleti kontextust, csak a kollekció számbavételére, a szövegrészekre és az ezekkel kapcsolatos szekunder írásokra koncentrálnak. Ezeknél a részeknél az értekező majdnem belecsúszott a monográfiák azon hibájába, hogy az elméleti felvezetés elválik az elemző résztől, mintegy elfelejtődik, mintha egy díszes bejárat funkciótlannul és hiábavalóan lenne odabiggyesztve az épülethez (úgyis az oldalajtón járunk ki s be). Ám szerencsére az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* című kötetrel kapcsolatban tárgyalt almárium (amihez igen kíváncsi voltam még *A tengeri kagyló* című kisregény sublótjának kiemelt szerepe) mint csodakamra fejezet után az elméleti reflexiók sorra visszaszívárognak a gondolatmenetbe. A hétköznapi, városi életmódhoz kapcsolódó tárgyak már jó arányérzékkel fűzik össze az elméleti és a Tolnai-szövegek kontextusát, ez a közelítés- és értelmezésmód *Az áruház mint múzeum, A szemét újrarendezése* fejezetekben is kitart. A szemét szelektálása jelentős része a Tolnai-opusnak, s így az értelmezésnek is, az alfejezetek a recyclingművészetből indulva a szemét – mitikus – metamorfózisát, a szemétkupacok véletlenül alapuló, megismételhetetlen társulását és társítását, a guberáló, utcaseprő életműbeli alakjait és szerepét, továbbá a hulladék archeológiai rétegeit, magyarul a szemétdombot, trágyadombot is tárgyalja. Kiemelendő, hogy Tolnai énelbeszélő fontos stúdiumokat folytatnak a szemétkupacokról a Telep és Újvidék között, ám e kupacok „fölé” is emelkednek, ahogy Radics Viktória is tételjezi: „A világszemétre ráakódik a közhelyek szeméthegeye, az antropológiai hulladékra, az elméletek szemétkupacai – mindez az intellektuális massa, ami az írónak anyag, ahonnan tények és eszmék roncsait gyűjti, amit aztán klasszifikál, rendez, átstrukturál és így transzformál.”

A képzőművészeti gyűjtemények tárgyalása érthető módon a szerző gyűjtőtevékenységének egészen más aspektusait tárja fel. A – valóságban létező – képek, műalkotások felől a szöveg irányába tartó képzőművészeti esszé ismételt képpé alakítása, visszaalakítása és egy elgondolt múzeumba helyezése már eleve érdekes kérdéseket vet fel. A monográfia írója Tolnai imaginárius múzeumát André Malraux XX. század közepi koncepciója (*A képzeletbeli múzeum*, 1947) alapján közelíti meg. A francia szerző a világ újrateremtésének heroikus kísérleteként értelmezi a múzeumot, amely vállalkozás Novák Anikó szerint eleve kudarcra

ítélt. Ennek kapcsán a művek sokszorosításának, fotóváltozatainak új kontextus- és viszonyrendszereket tágabban megképző, (újabb) jelentésteremtő lehetőségei kerülnek szembe a tárgyi sajátosságokkal, anyagisággal és saját lokalitással rendelkező egyszeri műtárgyakkal. A múzeumba helyezés, a múzeumi tér a zártság és nyitottság kettősségét hordozza, amelyben – Malraux elgondolásával szemben – Blanchot szerint nem a hozzáférés, hanem a fordítás és értelmezés válik hangsúlyossá. Ráadásul Tolnai imaginárius múzeuma azért is nehezen megalkotható, mert írásaiban, szövegeiben „a múzeum egyrészt olyan mentális tér, melyben az alkotó képzőművészeti elgondolásai térbeliesülnek, másrészt viszont a Vajdasági Magyar Képtár égető hiányát kívánja betölteni” (100). A vajdasági festészetről és a hiányzó vajdasági állandó tárlatról szóló kitérő nyomán mégiscsak az a gondolat kap erőre, hogy a Tolnai-szövegek végső soron, hiánypótló módon egy múzeumként bejárható teret alkotnak, „mely biztosítja műveltségünk továbbélését, sőt annak bekapcsolását a nemzetközi művészet vérkeringésébe” (102). Ezáltal kapcsolódik Tolnai Malraux-hoz, akitől saját múzeumát eredeztetti, ám több ponton is eltér a francia szerző eredeti elgondolásától, így például a művek anyagisége, eredeti közege kiemelten fontos a vajdasági szerző számára. A hiányból és a kollektív emlékezet esendőségéből is táplálkozó Tolnai-galéria valódi tétje e területhez kötődő festészet legitimációja, „a vajdasági képzőművészet létének bizonyítása” (102).

A textuális gyűjtemények megint csak másféle kérdéseket vetnek fel. E gyűjtemények jóval szorosabban kötődnek az irodalmi térhez, szövegvilághoz, az alakmások, alteregók csoportosulásai a szerzői én, elbeszélői én szövevényeibe vezetnek, s mindezek a narráció, nézőpont és a megszólalásmód irodalomelméleti diskurzusaihoz is kötődnek. A fiktív „szereplőgárda” után, akik nem is annyira múzeumi tárlat, hanem inkább performanszok résztvevői, kerül sor Tolnai imaginárius könyvespolcának berendezésére, amelyen nemcsak a szerzőre ható vagy az általa idézett, intertextuális játéktérbe állított műveknek kell felsorakozniuk, hanem olyan anyagiságuk – tapogatás, tapintás és egyéb érzékelés – által jelentőssé váló könyvtárgyagnak is, amelyek „bekebelezésének” élményét számos Tolnai-szöveg közvetíti. Természetesen e képzeletbeli polcon kitüntetett helyet kap a *Tolnai Világlexikona* mint az életmű legelemibb saját architextusa és a folyamatosan készülő (soha el nem készülő) *Új Tolnai Világlexikona* is. Az abszurd lexikonírói vállalkozás hosszú munkálatai során az aktuális elbeszélők olyan fogalmak magyarázatára, megírására törekednek, amelyek a régiben nem szerepeltek vagy csak hiányosan, főként a magánmitológia és kistörténelem tolnais nézőpontjából. Ám ez a „teljességet megtestesítő lexikon szétszórva hever a különböző stúdiomokat tartalmazó füzetekben, ugyanúgy, ahogyan a vajdasági képzőművészet imaginárius múzeuma mintájára a hivatalos galériák mellékfülkéiben, Vajdaság-szerte szétszórva magángyűjteményekben létezik, de akár az egész Tolnai-opust is tekinthetjük a vágott világlexikonnak” (128).

Az elemzés zárлата annak az óriási műkincsraktárnak a gazdagságára hívja fel a figyelmet, ahonnan még számos, különböző rendezési, rendszerezési elvet érvényesítő gyűjtemény, tárlat kikerülhet a befogadók, értelmezők aktivitásának köszönhetően. S mindezt illusztrálandó, illetve munkára ösztönzően egy bőséges Tolnai-szöveggyűjtemény olvasható a kötet végén. A raktár gazdagságának, meglepetéseket tartogató mivoltának gondolatával és a nyitottság, végtelenség érzékeltetésével Novák explicite elkerüli az összegzés, lekerekítés értelmezői feladatát, amellyel kapcsolatban azért lehet hiányérzetünk. Ám mindezt Tolnai szellemében teszi, így zárlatában is megmarad annál az egész kötetet meghatározó módszernél, közelf-

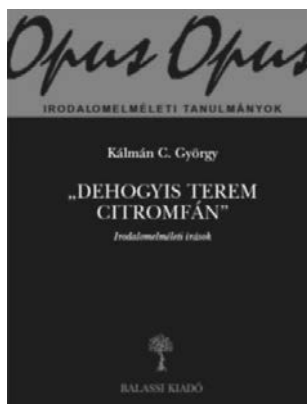
tésmódnál, hogy párhuzamokat, analógiákat, felállítva és sejtetve egymás mellé helyez szövegdarabokat, elméleti passzusokat, más értelmezők meglátásait, saját gondolatait, de ezeket sosem igyekszik az argumentáció, összefoglalás, afirmáció habarcsával összedolgozni. Ennek lehetőségét a befogadóra hagyja, aki ebben a szellősségben, nyitottságban járhatja be Novák értelmezői terét, akár egy olyan kortárs múzeumot, amelyik nem sok eligazító táblát, szövegmagyarázatot fűz kiállított elemeihez. Teszi mindezt, ismétlem, Tolnai szellemében, az életmű belső logikájára hivatkozva. Mivel a „perpetuum mobile” Tolnai-tárlat (is) „végtelenül nyitott, dinamikusan változó, kérdéseket vet föl, vitára ösztönöz, [...] nem kizárólagos és nem végérvényes” (135). Hanem beláthatatlanul kacskaringós.

SZABÓ GÁBOR

Hol terem az elmélet?

KÁLMÁN C. GYÖRGY: „DEHOGYIS TEREM CITROMFÁN”
IRODALOMELMÉLETI ÍRÁSOK

Balassi Kiadó
Budapest, 2019
240 oldal, 2600 Ft

Kálmán C. György újabb – a *Te rongyos (elm)élet* folytatása-képp is kezelhető – tanulmánykötete már a címével is rögtön értelmezési problémák elé állítja olvasóját. Az irodalomelméleti írások alcím ugyan nagyjából eloszlatja futó gyanúját, hogy egy kiskert-tulajdonosoknak szánt botanikai kézikönyv tévedt a kezébe, ez azonban még nem ad megnyugtató magyarázatot a citromfák és az irodalmi teóriák evidens kapcsolatára. Mert világos, az elméleti gondolkodást a „fakó minden teória, s a lét aranyló fája zöld” goethei iránymutatásától többnyire függetlenül tartja élvezhetetlennek, unalmasnak és savanyúnak az olvasók többsége, a cím pedig alighanem ezt a konvenciót igyekszik cáfolni és módosítani. Ám továbbra is kérdés marad, hogy miért szerepel idézőjelben a megformáltságát tekintve alighanem egy élő dialógusban elhangzó megsemmisítő válasz? És vajon mennyire távoli asszociáció a cím kapcsán a Metro együttes valamikori fergetegesen bugyuta slágerében felbukkanó gyümölcsöt, a citromízű banánt a hibriditás, heterogenitás olyan metaforájának tekinteni, amely Kálmán C. könyvének hasonlóan határsértő teoretikus játékeinak referenciája lehet?

Már most megjegyzem, hogy ezekre a kérdésekre a későbbiekben sem fogok (tudni) válaszolni, és ezzel (saját tanácsstalanságomon túl) bizonyos fokig Kálmán C. György könyvének retorikáját idézem meg. Ennek a rendkívül élvezetes stílusban megírt tanulmánygyűjteménynek egyik legszembetűnőbb nyelvi jellegzetessége ugyanis éppen az egymás után sorjázó, elképesztően inspiratív kérdések, felvetések sorozata, amelyek azonban – többnyire – válasz nélkül maradnak. Ez a nyelvi forma azonban nemcsak pusztán stílusris jellegzetessége Kálmán C. írásainak, de legalább annyira egy elméleti alapállás tartalmi reprezentánsa is. A különböző problémák kapcsán felmerülő, szinte öngerjesztő módon szaporodó kérdések egyszerre idézik az élőbeszéd sodrását, keltik a szemünk előtt formálódó-alakuló szöveg szinte work

in progress jellegét, miközben pontosan jelzik Kálmán C. írásmódjának lényegi attitűdjét: hogy tudniillik nem megoldás(ok)at akar nyújtani, hanem lehetséges megoldások természetén gondolkodik. Amikor tehát saját felvetéseinek definitív megválaszolhatóságával kapcsolatban megosztja bizonytalanságát az olvasóval – gyakran igen hangsúlyosan az egyes tanulmányok végén –, akkor az egyértelmű állásfoglalás elmaradása valójában az attól eltérő irányok, elágazások, szempontok és összefüggések kizárásától való tartózkodását, azaz a gondolkodás folytatásának igényét demonstrálja. Amelyet aztán a kérdések közrebocsátásával részben az olvasóra (beszélgetőpartnerére) testál.

Az irodalomelmélet Kálmán C. György számára olyan vizsgálódási terep, amelyben az emberi jelentéssel, értéktételezéssel, nyelvvel, élményekkel kapcsolatos számos elmélet, vizsgálódási lehetőség fonódik össze a személyes és a nemzeti önértelmezéssel, társadalmi létezésünk természetével, a hatalom vagy az emlékezés mibenlétének tágabb kérdéskörével. Ekképp tehát a jelen, sőt bizonyos értelemben a jövő kulturális szerkezetére vonatkozó feltevéseket is implikál, azaz vizsgálati tárgyát korántsem tekinti ideológiamentesnek. (Ideológia alatt most legtágabb értelemben a jelentéstulajdonítások, taxonómiák, érték kategóriák létrehozásának alapvetően preformált, tágabb kulturális hiedelmekhez és érdekekhez kapcsolódó, csupán egy hálózat összefüggéseiben elképzelhető rendszerét értve.) Ennek kapcsán jegyzi meg az Irodalomtörténet, értelmezés, irodalomtörténet-írás című szöveg egyik mondata, hogy „az irodalomelmélet – eléggé közvetett módon – számadás arról is, hogy hogyan látjuk a világot” (50). S miután az objektív, ideológiamentes irodalomelméleti gondolkodás maga is csupán az ideologikus mítoszok egyike – „Az ideológiától való megszabadulás vágya természetesen maga is erősen ideologikus lépés”, olvassuk a Paratextusok és ideológia című dolgozatban (147) –, az imént idézett meglátások nemcsak Kálmán C. irodalmi vizsgálódásának módszertanát, tudományszemléletét jellemzik, hanem saját megszólalásának reflexivitásában is testet öltenek.

Nem meglepő tehát, hogy a tanulmányok egyik fontos teoretikus vonatkozáspontja a hol szövegszerű hivatkozásokon át (22, 59, 207 stb.), hol pedig csak szellemiségében megidézett Bourdieu. Vizsgálódják ugyanis Kálmán C. a kánon természetével, a műfajiság jelentésével, a mellékszereplők funkciójával vagy az irodalomtörténet-írás problémáival kapcsolatos kérdésekben, erőfeszítése soha nem valamiféle esszencialista kategória magyarázatára irányul, hanem a jelenségeknek az irodalmi mezőben elfoglalt, a többi elem relációjában és változó-kony viszonyrendjében megragadható tulajdonságainak elemzésére. Talán e (bourdieu-i) látásmód metaforája lehet az a szellemes metafora, amellyel a Kassák Lajos mint Pusztasza-bolcs (vagy Rákosrendező) című írás az irodalmi rendszer elemeinek kapcsolódásait a vasúthálózat eltérő szempontok miatt fontos csomópontjainak hálózataként láttatja.

Kálmán C. írásainak elsődleges gondolati tétje e mező pozícióinak játékos felülvizsgálata, a konvenciók kimozdítása, a szerkezet belső viszonyrendjének feltételeire való folyamatos rákérdezés. Ami természetesen – ismét Bourdieu szellemében – a mező szerkezetének tökéletes ismeretét, a mezőn belüli otthonos létmódot feltételez, ennek összes, a beszélő (nyelvi) mozgásterét szabályozó implikációjával együtt. (Amihez hozzátartozik ez esetben az erről a határoeltságról, a szabályoknak való kitettségről való tudás is.)

Ismeretelméleti értelemben a tanulmányok a „mi?” metafizikai kérdését a „miképp?” jóval pragmatistább nézőpontjára cserélik. A kötet tanulmányai hat főcím alá rendeződnek, a hozzájuk rendelt tanulmányok pedig az azokban megjelölt elméleti problémákat járják körül,

így az irodalomtörténet-írás, a műfajiság, a szöveg „hagyományos”, illetve az internetes térben történő megjelenését, a teóriát („mint olyat), illetve az irodalmi élet intézményét vizsgálják. A vizsgálódás eme csomópontjai az irodalmi rendszer meglehetősen széles spektrumának áttekintését jelzik, ráadásul, mint ezt már jeleztem fentebb, nem önálló, autentikus entitásokként kezelve, hanem hálózatszerű viszonyrendszerben láttatva azokat.

Az összefüggések, feltételezettségek, kapcsolódások feltérképezése nemcsak az egyes írók közt eredményez állandó átjárásokat, hanem az egyes tanulmányokon belül is folyamatosan módosítja az értelmezői kereteket, mobilizálja az optika irányát. Itt, ezzel kapcsolatban érdemes említeni Kálmán C. szövegeinek másik, Bourdieu mellett alighanem leggyakrabban hivatkozott szerzőjét, Genette-et, akinek főleg a metalepszissel kapcsolatos narratológiai elemzése fontos, és talán a szövegek megformáltságát illetően is befolyással bíró hivatkozási pontjai a tanulmánykötetnek. A szintátlépések, keretmozgatások narratológiai kérdéskörét tárgyaló, vagy a genette-i fogalmi rendszert alkalmazó dolgozatok teoretikus bázisa mintha a tanulmánykötet minduntalan újrakereteződő megformáltságában, fókuszváltásaiban demonstrálódna.

A „*Dehogyan terem citromfán*” Kálmán C. György 1998 és 2016 közt megjelent, változatos helyeken publikált és változatos alkalmakra íródott szövegeiből áll össze. Ez nem csorbitja ugyan a kötet feszes szerkezetét, tematikus kohézióját és logikáját, mindössze egyetlen szerkesztési figyelmetlenség zavarhatja az összképet: Jean Paul egyik művének és Esterházy *Termelési regényének* összevetése két külön tanulmányban is megismétlődik (Jegyzet a jegyzetről és Paratextusok és ideológia).

Talán az egyes szövegek megformáltságának, kifejtettségének, nyelvi és argumentációs bázisának változékonysága okozhat némi egyenetlenséget a kötetben belül. Egy, a Literának íródott szöveg (pl. Narratológia és határok) természetesen másként szólal meg, mint mondjuk az ÉS-nek szóló (Az élő netirodalom néhány változata), amiképp az eredetileg a Helikon hasábjain megjelent írás is (A műfajok és /elnevezések/ értelmes káosza – univerzalitás és nemzethez kötöttség) másként szerveződik, mint egy születésnapra készült szöveg (Konferencia előadás a konferenciákról).

Kálmán C. tanulmányainak gyűjteménye az irodalomról elsősorban nem mint valamiféle belső minőségről, hanem mint az irodalmi mező jelenségeivel kapcsolatos viszonyaink különböző módozatairól beszél. És igazán élvezetessé tudja tenni az irodalomelmélettről való gondolkodást, meggyőzően bizonyítva, hogy az „elmélet” tényleg nem citromfán terem, vagy ha véletlen mégis, akkor viszont épp azért ízletes.

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

PEROVICS ZOLTÁN

Artopédlandia (művészetellenes · anti-művészetellenes · művészet)

Az *art*, az *ortopéd* és a *land* szavak jelen kombinációja: Artopédlandia, amely a képzelet nyomorúságos, szabadon táguló aktív birodalmára is utal. **Art:** művészet. **Ortopédia:** a tartó- és mozgató szervrendszer rendellenességeivel és kezelésével foglalkozó orvosi szakterület, pl.: gerincferdülés, dongaláb, csípőficam stb. **Land:** föld, szárazföld, vidék, leszállás, part, köz, út, sáv, táj, talaj, terület, ország stb. A **land art** hangsúlyozta a földnek mint az emberiség otthonának jelentőségét. A **metanoia** a szövegkörnyezettől függően más és más jelentésű: jelentésbeli vagy gondolati fordulat, a gondolkodásmód átalakítása, átfordulás, újjászületés stb. **Artopédlandia** az élő természettel és annak élőlényeivel szemben elkövetett emberi bűnök, katasztrofák ellenmérgeként a **Metanoia Artopédia** experimentumainak örökbe málló Lomjait aktivizálja gyűjteményével. **Művészetellenes · anti-művészetellenes · művészet**

Fotó: Juhász G. Tamás

DANYI ZOLTÁN

Ilyen a világ*

Hölgyeim és Uraim!

Már hosszabb ideje próbálom megfogalmazni, hogy mi az, amiben vagyunk.

Már hosszabb ideje keresem a szavakat, hogy arról beszéljek, amiben élünk, nem átvitt értelemben, nem elvontan, hanem közvetlenül, hogy feketén és fehérén beszéljek arról, amit hétköznapi szóval a világunknak nevezünk.

A világ lenne tehát az első szó, és ez máris több mindent jelent – egyrészt a világosságot, a fényt jelenti, ebben az értelemben a világ világosságáról kellene beszélnem, másrészt a világ szó azt is jelenti, ami a fényben megmutakozik, ami a fény által láthatóvá válik.

Ebben az értelemben pedig a világon az egész világot kellene érteni, habár mi rendszerint csak az emberi világot értjük ezen a szón.

„Ilyen a világ”, mondjuk, és nem a kövekre, nem a patakokra, nem a fákra, nem a madarakra, nem a rókákra, nem a lángnyelvekre, nem a parazsakra, nem a csillagokra, nem a holdra, nem a felhőkre, nem a fűszálak élén fennakadó hóra, nem a jégcsapok alján növekvő cseppekre gondolunk, hanem magunkra, mindig csak magunkra gondolunk.

Pontosabban nem magunkra, hanem ellenkezőleg, mindig csak másokra gondolunk.

„Ilyen a világ”, mondjuk, és ezzel azt akarjuk mondani, hogy a *világ* ilyen, vagyis a többiek, a többi ember, de mi nem, mi semmiképpen nem vagyunk ilyenek, és hogyha néha, nagy ritkán mégis elkövetünk ezt vagy azt, kisebb vagy nagyobb aljasságokat, akkor ez apróság, semmi, nulla ahhoz képest, amit a többiek tesznek.

Körülbelül ezt akarjuk mondani, mikor azt állítjuk, hogy „ilyen a világ”, de a helyzet az, hogy nemcsak mi állítjuk ezt, hanem ők is, a többiek, akikre ilyenkor gondolni szoktunk, mert ők is pontosan ugyanezt mondják, hogy „ilyen a világ”, és akkor ebben az egyetlen dologban mégiscsak egyetértünk.

Talán, ha magamról beszélnék, ha tényleg csak magamról beszélnék, akkor esetleg mondhatnék valamit az aljasságról, az aljasság történetéről, az aljasságom és az alávalóságom újra és újra ismétlődő világtörténetéről – mert ez lenne az, amiről beszélni szeretnék, feketén és fehérén szeretnék beszélni az aljas és alávaló fényről.

Mert ha csak a sötétség lenne, akkor minden egyszerűbb, sokkal egyszerűbb lenne, de a helyzet az, hogy nemcsak sötétség van, hanem fény is, és ezzel megint a világnál vagyok, a világ világosságánál, melyben napnál fényesebben ragyog, hogy milyen anyagból vagyok, és mégse tudok beszélni erről, mert ki lenne az, aki érteni képes, hogy ebben az aljas és alávaló fényben, amelyben vagyunk, nem csak fény van, hanem mozdulatok is, a szív mozdulatai például.

* Elhangzott 2019. július 25-én Újvidéken, a Kortárs Művészetek Múzeumában, Perovics Zoltán AR-TOPEDLANDIA című kiállításának megnyitóján.

És a szív lenne a második szó, mert ha Pero művészetéről kell beszélnem, akkor a valóság szívééről kell beszélnem.

A szív pedig, akárcsak a világ, úgyszintén több mindent jelent, érzelmet is, lényegét is jelent, de jobb, ha nem kezdem el sorolni, legyen elég ez a kettő, pontosabban ez a kétszer kettő, a világ és a szív, a lényeg és az érzelem.

A világról és a szívről, az érzelemről és a lényegről kell beszélnem, ha Pero művészetéről beszélek – és így már ebben az aljas és alávaló fényben, amiben vagyunk, nemcsak a szív mozdulatai vannak, hanem azok a mozdulatlan mozdulatok is, melyeket ebben a fekete és fehér Lomtárban találunk, mert mozdulatlan mozdulatok ezek a képek, ezek a szobrok, ezek a kellékek, mozdulatlan mozdulatok, melyek mondhatatlanul finomabban dolgoznak, mint a fekete és fehér szavak.

És sokkal mélyebbre is mennek.

Mélyebbre mennek még Pilinszky versénél is, mert ezek a képek, ezek a szobrok, ezek a színházi kellékek nem azt mondják, hogy: „Önök ragyognak, Uraim”, hanem azt mondják: Mi ragyogunk itt,

Hölgyeim és Uraim!

BAKOS PETRA

Kék mamusz

PEROVICS ZOLTÁN: ARTOPÉDLANDIA*

Az újvidéki Kortárs Művészeti Múzeum első emeleti termeinek padlóját papírborítás szabdalja térszeletekre.

A csomagolópapírral burkolt egységek között kanyargó úton, noha lelkiismeretesen szemrevételezem a műtárgyakat, mégis egykettőre eljutok a leghátsó falig, ahonnan más nincs, csak visszaút. Az az érzésem, valamit elmulasztottam, ezért megfordulok, és még lassabban lépkedek vissza a póre sávon, lassabban és másféle figyelemmel: mintha ösvényen járnék, csavargatom a fejem, figyelek a részletekre, összefüggéseket keresek, próbálok eligazodni a kiállított műszerek és eszközök, képek és kellékek erdejében.

Hiába, megint csak arról győződök meg, hogy még mindig nem értem, mi értelme kiállítani ezeket a színházi relikviákat.

A társulat lelkes követőjeként évtizedek óta csodálom azt az összetett sérülékenységet, amelyet Pero a színpadon életre hív és életben tart. Mégis, azon kívül, hogy az artopéd műtárgyak törekény egyensúlyát vizsgálva ismét megállapíthatom, Pero a kiállított beállítások mestere, egyre tanácstalanabb vagyok, mert nem értem, hogy miképpen kéne ennek a tárlatnak gazdagítania Metanoia-értésememet. Azt viszont tudom, hogy ha valami előtt értetlenül állok, és közben mégsem enged el, mégsem tudok elmenni mellette, akkor valószínűleg nem az anyaggal van baj, hanem a megközelítéssel.

A legelső, legkisebb teremben keskeny derékszöget formál a talajon a papiros. Előtte felsorakoznak az érkezők, a szervezők, a sajtó, de a papírra senki sem lép. A határ, melyet a papír kiszab, olyan szigorúan rendezi a mozgásteret, mint egy üvegfal.

Pero féltérdre ereszkedik, és higgadt, szertartásos mozdulatokkal kórházi kék mamuszokba csomagolja a kiállítást megnyitó Danyi Zoltán cipőit. Aztán mamuszt ölt maga is, majd kék mamuszt húz a tolmács is, mielőtt mindhárman a papírra lépnek. A három férfi az ormótlan holdjáró cipőkre emlékeztető égszínké kábelbélben, kezükben papírlapokkal, elhelyezkedik a keskeny papírháromszög szívében. Földi mértékkel néhány méterre tőlem, valóságosan azonban fényévekre, mert a papír, értem meg lassan, a performansz tere: ők hárman már máshol vannak, a távolban. Nem véletlenül olyanok ezek a kék mamuszba csomagolt lábak, mint a holdjáró cipők. A becsomagolt tér Pero bolygója. Más bolygón, más síkon vannak ezek a férfiak, ott készülődnek a nyitányra.

Más síkra lépek a megnyitó után én is, mikor üggyel-bajjal kék mamuszba bújok. Előbb óvatosan, aztán egyre bátrabban próbálom rá talpaimat a finom sima papirosra, mely úgy fénylik, mint egy szépen lebarnult férfihát. A kisebb-nagyobb kellékdarabok, figurák, színpadi kiegészítők közé lépve érzem, ahogy lassan forogni kezd Pero bolygója, és a gravitációs te-

* Kiállítás az újvidéki Kortárs Művészeti Múzeumban (2019. július 25. – augusztus 11.)

re egyre erősebben tart. A Metanoia előadásokhoz tartozó bútorok és használati tárgyak, melyeket kintről, a papírsíkok közötti útról vagy ösvényről nézve gondosan megtervezett élettelen objektumoknak láttam, a csomagolópapírba burkolt bolygóról nézve felélénkülnek, meg-elevenednek. Kék mamuszaink ormairól ugyanis abból csíphetünk el szeletkéket, amit Pero előadásainak szereplői látnak, amiben Pero előadásainak szereplői élnek. A papírbolygó vendégeként ébrednek rá, hogy Pero színházában nincsenek a külvilág számára kidolgozott részletek, ez nem egy háromfalú szoba, hanem egy élettér, ahol minden mindenhol nézve a helyén van és a hatalmas, sokszervű gépezetektől a mindenütt jelenlévő, kicsi papírfigurákig mindennek helye van, és semmi sem helyettesíthető.

És talán éppen a kicsi papírfigurák sorsa a legmegejtőbb. Egészen apró klozettpapír-karakterek, asszonyka, emberke, lányocska. Egyik egy tükörpiramisban szemléli magát, egy másik ketreben kuksol. Vajon ki a szabadabb, aki a ketreből nézi azokat, akik őt nézik, vagy aki nincs ketreben ugyan, mégis egyedül önmagát látja?

A papírvékony szakadékon innen és túl minden és mindenki felkészült figyelemmel várja a nyitányt. A beszélő már majdnem szóra nyitja ajkait, mikor a papírra lép a múzeum PR-osa: tappancsain gyöngyös saruval, szétvetett lábakkal lecövekel a kék mamuszos férfiinstalláció előtt, és elmondja, hogy mekkora megtiszteltetés, hogy mekkora esemény, majd pedig levonul a színről, és összeviszsa tapodja közben az addig érintetlen papírfelületet.

Nézem, ahogy a gyöngyös saru nyomvonala deszakralizálja a teret, és arra gondolok, hogy elveszett a bolygó. Aztán ráébredek: éppen a sarunyomok emlékeztetnek arra, hogy milyen sérülékeny a teremtetett tér. És arra, hogy nincs menekvés, a nyitás a bontás kezdete, az indulás a széthullásé, a kezdet a vége.

Az apró klozettpapír-karakterek közül némelyik magányosan, mások csoportokban, de mindegyikük társtalanul álldogál, kivéve egy képkeretbe foglalt esküvői ruhás párocskát, akiktől kifelé, lefelé, elfelé gördül egy miniatúr babakocsi, klozettpapírkicsivel. Mert a gyerek is mindig már úton van hozzánk képest, tőlünk el – éppen úgy, ahogy ez a kiállítás.

SZÍV ERNŐ

Kis beszéd az Énről

Egész életemben elkeseredett küzdelmet folytattam magamért. Én. Nem tudom, győztem-e, lehet-e ebben a küzdelemben győzelem, nem tudom, lehet-e ennek a harcnak valamiféle sikere, jó pap is holtig, ugye, vagy tehát valamilyen rendes, normális hozadéka, hát végül is majd a fejfa egy kis halom fölött áll. Egy tétel a bibliotékai rendszerben, néhány megmaradó szám, kartoték adat, nyomok a tengerparton, dagály előtt. Soha nem hittem abban, hogy vár valami odaát. Nem lesz ott semmi, se hideg pokol, se meleg menny, és ez a semmi szavakkal, érzésekkel nem is kifejezhető. Máskülönben az egész, az énnel való hercehurca alapja az a vágy, hogy hagyjanak érteni, hagyják, hogy elgondolhassam, hagyják, hogy kitalálhassam, hogy elképzeljem, hogy érezhessem, hagyják, hogy láthassam vagy hagyjanak vakon akár. Vak méltóságom. Rövidlító úrrhatnátságom. Nekem a szabadság az, hogy hagyják a tekintetemet. Hagyjanak, ami itt van, azt ne föltétlenül az enyémmek, de mindenképpen a magaménak is érezhessem.

Azt hiszem, az emberek többsége a másik embertől veszi el, ami pedig kell neki. Igényt tart rá. Megkívánja. Sóvárog, aztán egyszer csak kinyújtja a szép kezét és tép, és megragad. Elvesz pénzt, ruhaneműt, időt, boldogságot. Családot. Házat, autót, kertet. Országot. Nevet. Módszeresen, kegyetlen apró munkával elveszi a másik tehetségét, kiöl belőle színt, mondatot, dallamot. Még az a kicsike sláger is kell neki, amire egy éjjeli kapualj is fölásít. Az ember alapvetően fosztogató lény, és amikor a szegény másiktól vesz el, elég rossz helyen kereskedik. Lehet, hogy nincsen igazam, de mindaz, ami a másiktól jut hozzád, ravaszsággal vagy erővel, fondorlattal vagy valamiféle káprázat révén, soha nem lesz igazán a tiéd. Az bitorlás marad, és a bitorlásnak vannak jelentékeny ismérvei, mégpedig például az, hogy visszabitorolható. Aki elvett egy országot, és azt hiszi, az most már végleg az övé, könnyen csalódhat még az életében. Amit elvettek, visszaveszik, amit elloptak, visszalopják, amit elzsaroltak, visszazsarolják.

Sokáig nem értettem azt sem, hogy mire kell nekem az az előbb hercehurcának nevezett küzdelem/munkálkodás, amit az Én-nel való foglalatosság jelent. Személyiségem védelme. Hát hogy talán maga a színtiszta önzés. Hogy azt, aki én vagyok, csak én fosztogathassam. Én csapjam be, én vezessem meg, én csaljam kelepcébe, én neveshessem ki, én alázom meg, én tegyem rabbá, szabaddá, valamilyenné. Személyiségem. S ha mindezt megtettem, majd kirakom magam a vásártérre, föltálozom a díszasztalon, mint egy ropogósra sült kismalacot, tessék. Vegyétek, egyétek. Az ember nem akar olyan lenni, mint a másik vagy az ember olyan akar lenni, mint a másik. Az ember maga akar lenni, mert azt gondolja, és nem hinném, hogy jogtalanul vagy bután vélné, hogy létezése egyedi és megismételhetetlen, ezért minden mozdulata is az. Én, mondjuk. És harcolunk érte szakadatlanul. Pedig van belőle több milliárd nagyon hasonló másik.

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Online változat: **tiszatajonline.hu**

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167